

JKF

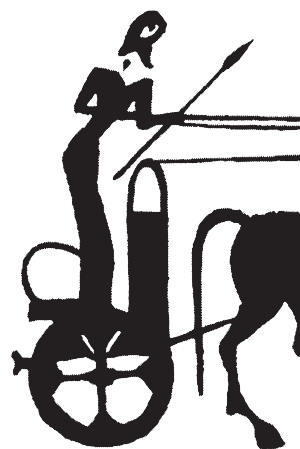


Všechny články prošly anonymním recenzním řízením.

Cover and typography © Markéta Jelenová, 2021

© Jednota klasických filologů, 2021

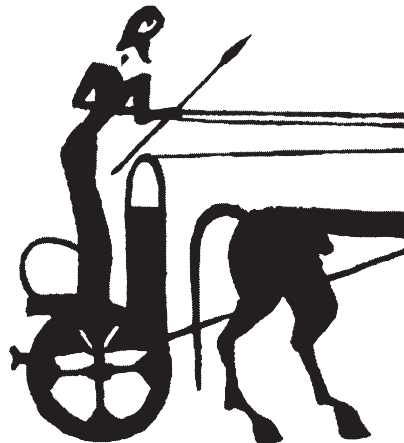
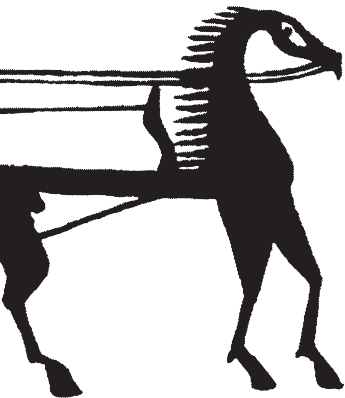
ISSN 1211-3379



LXIII/1 (2021)

# AVRIGA

ZPRÁVY JEDNOTY KLASICKÝCH FILOLOGŮ





Toto číslo je věnováno památce prof. Pavla Olivy (1923–2021),  
dlouholetého předsedy *Jednoty klasických filologů*,  
a památce prof. Daniela Škoviery (1946–2021),  
člena redakční rady *Zpráv Jednoty klasických filologů – Auriga*.

Vzpomínkové texty budou otištěny v následujícím čísle. Jejich práci  
i životní osoby je možné si připomenout v článkách, jež byly v tomto  
časopise otištěny před nedlouhou dobou:

*Pavel Oliva, historik své rodiny* (Václav Marek, *Auriga – ZJKF* 60/2, 2018)

*K životnímu jubileu prof. PhDr. Daniela Škoviery, PhD.*

(Ludmila Buzássyová – Jana Grusková, *Auriga – ZJKF* 59/2, 2017)



## ČLÁNKY / COMMENTATIONES







## Poznámky k latinským větám vedlejší II: Jak klasifikovat vedlejší věty se spojkou *ut* po slovese *facio*?<sup>1</sup>

*Michal Ctibor*

Abstract:

**On Latin Dependent Clauses II: How to Classify Subordinate Clauses with *ut* that Depend on *facio*?**

The article suggests that, contrary to the current classifications in Czech materials for study of Latin syntax, we should not take subordinate clauses with *ut* that depend on the verbs *facio*, *efficio*, and *perfacio* (“to cause”) as factive clauses, but rather as non-factive ones (conveying only the notion of effort, but not necessarily the positive realization of the action). It is true that in some cases these clauses seem to present the action as factive, but this is caused by the semantics of the main clause (e.g. when the main verb is in the perfect tense implying that the effort was successful); this is supported also by the prevalency of the negator *ne* over *non* (according to, admittedly, limited statistics based on the material from Livius and Seneca Minor). At the end, the article also stresses that there are true factive clauses with *ut* after *facio*, but in these cases, the verb *facio* does not mean “to cause”, but “to do” (which I call a “transparent” meaning, without any contribution to the semantics of the sentence).

Key words: *facio*, factive, subordinate clause, classification

Klíčová slova: *facio*, fakticita, vedlejší věta, klasifikace

---

<sup>1</sup> Tato práce byla podpořena programem Univerzitní výzkumná centra UK č. 204053. Tato práce vznikla za podpory projektu Univerzity Karlovy Progres Q10, Jazyk v proměnách času, místa, kultury.

## 1. Úvod

V tomto článku se budu zabývat vedlejšími větami (dále jen „VV“) se spojkou *ut* po slovese *facio*. Pokusím se ukázat, že v materiálech, jež jsou v současnosti používány na českých univerzitách při vysokoškolské výuce latiny, je jejich klasifikace nevyhovující: v první řadě musíme odlišit dva významy predikátu *facio*, po němž následuje obsahová věta se spojkou *ut* („způsobuji to, že/aby“ a „dělám to, že“) a každému věnovat pozornost zvlášť. V oddílu 2 ukážu, že VV se spojkou *ut* po slovese *facio* s významem „způsobovat“ jsou ve stávajících příručkách považovány za věty s rysem [+FAKTICITA]. V oddíle 3 se však pokusím ukázat, že toto tvrzení není udržitelné, neboť rys [+FAKTICITA] získávají tyto VV až sekundárně, a to díky kontextu; navrhuji je proto považovat za věty snahové, čemuž odpovídá i drobná statistika naznačující výraznou frekvenční převahu zápornky *ne* v těchto větách. V oddíle 4 se zabývám druhým významem slovesa *facio* – tomuto významu říkám význam „transparentní“, protože nepřispívá k obohacení sémantiky souvětí (*Často dělám to, že se opiju* = *Často se opiju*)<sup>2</sup> a nabízím i formální kritérium, na základě něhož lze oba významy predikátu *facio*, *ut* spolehlivě rozlišit.

Není-li uvedeno jinak, latinské příklady cituji podle ediční řady *Loeb Classical Library*, na autory odkazuji podle zkratek *Thesauri linguae Latinae* a překlady používám vlastní.

### 2. VV po predikátech *facio*, *efficio* a *perficio* s významem „způsobování“ v domácí literatuře

František Novotný<sup>3</sup> ve své mluvnici vymezuje samostatnou kategorii tzv. VV způsobovacích, které „bývají předmětem ke slovesům *facio*, *efficio*, *perficio*, působím‘, způsobuji““. Jedná se podle něj o „podstatné věty“, přičemž platí, že „spojka v nich je *ut*, že‘, zápornka *non*“. Dodává také ještě, že „je-li

<sup>2</sup> Transparentní *facio* lze při překladu zcela vynechat a jeho příslovečná určení (případně další rysy, např. iterativitu) připsat přísudku ve VV.

<sup>3</sup> NOVOTNÝ 1992, s. 254.

způsobování chtěné, stýká se věta způsobovací svým významem s větou snahovou; v češtině je tu možná spojka „že“ i „aby“. Jako příklad „podstatné věty způsobovací“ uvádí níže citovaný př. (1), jako příklad chtěného způsobování uvádí níže citovaný př. (2), který mimochodem neobsahuje sloveso *facere* či jeho odvozeninu (cituji včetně Novotného překladů, ale bez citace místa právě jako Novotný).

(1) *Sol efficit, ut omnia floreat.* „Slunce způsobuje, že všechno kvete.“

(2) *Dumnorix a Sequanis impetrat, ut per fines suos Helvetios ire patiantur.* „Helvetius dosáhne od Sequanů, aby dovolili [=že dovolí]“ Helvetiům přejíti přes své území.“

Shrneme-li, pro Novotného jde o samostatnou kategorii VV se záporkou *non*; pokud je ve větě řídicí obsažen rys [+ZÁMĚR], blíží se tyto VV větám snahovým.

Podobně jako Novotný také Antonín Bartoněk<sup>4</sup> hovoří o větách způsobovacích, které ale chápe širěji jako VV nejen po *facio* či *efficio*, ale také po *accidit*, *evenit*, *factum est*.<sup>5</sup> Říká o nich, že jsou „zvláštním typem“ a přisuzuje jim záporku *non*.

Ve skriptech Bartoňka a kol. jsou věty po *facio*, *efficio* a *impetro* vázány mezi věty obsahové oznamovací s *ut*.<sup>6</sup> Také Jana Mikulová<sup>7</sup> probírá VV následující po skupině predikátů s významem způsobování (*facio*, *efficio*, *perfacio* a *impetro*) mezi větami obsahovými oznamovacími. Jako příklad cituje zde uvedený př. (3):

<sup>4</sup> BARTONĚK 2008, s. 56.

<sup>5</sup> Bartoněk zjevně nerozlišuje mezi způsobovacím a transparentním významem u slovesa *facio* (tj. „způsobuji, aby“ a „dělám to, že“) ani u dalších členů této své skupiny (např. *accidit*, *evenit* má vždy transparentní význam, nikdy způsobovací). Níže ukážu, že je nutné oba významy rozlišovat, neboť po způsobovacích predikátech následuje věta snahová, kdežto po transparentních predikátech věta obsahová oznamovací se spojkou *ut*. Podobně jako Bartoněk seskupuje obě skupiny WOODCOCK (1959, s. 125), který těmto větám říká „consecutive noun-clauses“. Sémantické rozlišení přísudků *accidit* a *evenit* od způsobovacích přísudků naznačují HOFFMANN – SZANTYR (1965, s. 349) nebo PINKSTER (2015, s. 624) tím, že obě skupiny kladou při výčtu do samostatných odrážek.

<sup>6</sup> BARTONĚK – JANDA – KAMÍNKOVÁ – KUŤÁKOVÁ – MOUCHOVÁ 2004, s. 28–31.

<sup>7</sup> MIKULOVÁ 2014, s. 80.

(3) *Quibus est rebus effectum, ut tuto frumentum auxiliaque navibus ad eum subportari possent.* „Tím bylo dosaženo toho, že k němu mohly být na lodích bezpečně dopraveny zásoby a pomocné jednotky.“ (Caes. *civ.* 3,112,6)

Mikulová upozorňuje také na to, že se po těchto predikátech ve VV vedle zápornky *non* vyskytuje také zápornka *ne*, přičemž „[z]ápornka *ne*, která je typická pro věty žádací, dodává větě významový odstín vůle a klade důraz na ovlivnění děje ve větě vedlejší“.<sup>8</sup> Mezi VV snahové počítá Mikulová pouze věty po imperativu *fac* a v závěru pojednání o VV snahových upozorňuje na neostrost hranice mezi VV obsahovými oznamovacími a snahovými.<sup>9</sup> Dirk Panhuis zmiňuje *facio* jako sloveso vůle, po kterém může následovat VV se spojkou *ut/ne* (tedy věta snahová), ovšem cituje jen příklad s imperativem *fac*, který i Mikulová vyčleňuje zvlášť.<sup>10</sup>

### 3. Věty způsobovací jakožto VV snahové

Na rozdíl od Novotného, Bartoňka a Mikulové se domnívám, že VV, které následují po predikátech s významem „způsobovat“, by měly být klasifikovány primárně jako věty snahové. Klíčové je zde rozhodnutí, které případy budeme při popisu považovat za prototypické. Prototypické příklady Novotného a Mikulové jsem citoval jako (1), resp. jako (3) výše – jsou to první a základní ilustrace, které tito autoři poskytují (další příklady přicházejí až později a s určitým komentářem); je-li ve větě řídicí rys záměrnosti (Novotný) nebo užije-li se zápornky *ne* místo zápornky *non* (Mikulová) nebo je-li ve větě hlavní imperativ (Mikulová), potom se závislá věta blíží větě snahové.

Podívejme se na příklady (4) a (5), které v Lucretiově eposu *De rerum natura* dělí jen devět veršů. Na první pohled vypadá VV se spojkou *ut* v př. (4) jako věta snahová, v př. (5) jako věta obsahová oznamovací:

<sup>8</sup> MIKULOVÁ 2014, s. 83.

<sup>9</sup> MIKULOVÁ 2014, s. 89 a 96.

<sup>10</sup> PANHUIS 2014, s. 162.

(4) [...] *effice, ut interea fera moenera militiai / per maria ac terras omnis sopita quiescant.* „Zařid', aby po ten čas po všech mořích a zemích ospale utichly divoké války.“ (Lucr. 1,29–30)

(5) [...] *efficis ut cupide generatim saecla propagent.* „Zajišťuješ, že se druh po druhu dychtivě rozmnožuje.“ (Lucr. 1,20)

Jak však bylo řečeno již výše, navrhuji vycházet z předpokladu, že tyto věty jsou primárně snahové (vyjadřují z pohledu agenta žádoucí děj, který chce agens svým působením vyvolat) a primárně se nevyjadřují k tomu, zda je (byl, bude) tento žádoucí děj skutečně realizován (*Zajistím / Snažím se zajistit / Snažil jsem se zajistit / Zajisti, aby bylo dost chlebičků; Lze zajistit, aby chlebičků bylo dost?*); pouze pokud je sloveso způsobování ve větě hlavní užito v perfektu (dokonavá minulost) nebo v gnómičském přezentu či v imperfektu (pro vyjádření opakování jednorázových dějů), sémantika sloves způsobování v kombinaci s časem, který potvrzuje jednorázovou či opakovanou úspěšnost realizace, vede k sémantické ekvivalenci *Zajistil, aby bylo dost chlebičků = Zajistil, že bylo dost chlebičků* (srov. také Novotného příklad *Slunce způsobuje (zajišťuje), aby všechno kvetlo = že všechno kvete.*). Rozdíl mezi VV se spojkou *ut* v př. (4) a (5) není: pouze v př. (5) předchází VV snahové gnómičský přezens, který v kombinaci se sémantikou slovesa *efficere* implikuje skutečnou pravidelnou realizaci děje, který je ve větě snahové prezentován jako děj (z pohledu agenta) žádoucí.

Totožný posun (žádoucí děj > skutečná realizace žádoucího děje) lze pozorovat i u jiných predikátů, po kterých se objevují VV konsenzuálně považované za věty snahové. Srov. př. (6) a (7) se slovesem *curo*: zatímco v př. (6) se o faktické realizaci či nerealizaci žádoucího děje nic nedozvídáme a jedná se o prototypickou větu snahovou, v př. (7) dokonavý perfektní děj *curavi* implikuje úspěšnost snahy:<sup>11</sup>

(6) *Cura, ut valeas.* „Pečuj / Starej se / Vynasnaž se, abys byl zdrav.“ (Např. Cic. *fam.* 16,12)

<sup>11</sup> Podobně jsou na tom také slovesa *committo, impetro, evinco* aj.

(7) *Quaeris a me, quid ego Catilinam metuam. Nihil. Et curavi, ne quis metueret.* „Ptáš se mě, v čem se bojím Katiliny. V ničem. A postaral jsem se, aby se ho nikdo nebál (=zajistil jsem, že se ho nikdo nebál/ nebojí).“ (Cic. *Mur.* 79)

Určitou obtíž představuje používání zápokrek v těchto větách: věty obsahové oznamovací se podle gramatik liší od vět snahových tím, že zatímco u prvně jmenovaných se objevuje záporka *non*, u druhých záporka *ne*. Po slovesech způsobování se objevují obě záporky.<sup>12</sup> To by samo o sobě ještě tolik nevadilo: ostatně vždyť podle Novotného a Mikulové se jedná o věty obsahové oznamovací, které se za určitých podmínek (zejména jsou-li ve větě řídicí přítomny záměr a vůle) blíží větám snahovým, a podle tohoto článku jde o věty snahové, které se za určitých podmínek (je-li ve větě řídicí perfektum či čas vyjadřující gnómské či minulé opakování) blíží větám obsahovým oznamovacím. Problémem však je, že záporky jsou v dokladech distribuovány jinak, než jak by se dalo podle obou teorií předpokládat: jak vidět v př. (8), záporka *ne* se objevuje i tam, kde chybí agens, jemuž by bylo možné připsat záměr, a kde je v řídicí větě perfektum; naopak jak vidět v př. (9), záporka *non* se vyskytuje i po (téměř *ex definitione*) záměrném imperativu.<sup>13</sup>

(8) *Eius belli fama effecit, ne se pugnae committerent Sappinates; moenibus armati se tutabantur.* „Zpráva o té válce způsobila, že Sappinatové nešli do bitvy, ale ozbrojení zůstávali za hradbami.“ (Liv. 5,32,4)

(9) *Effice, ut ego mortem non fugiam, vita me non effugiat.* „Dosáhni toho, abych neutíkal před smrtí a aby mi neutekl život.“ (Sen. *epist.* 49,10)

Nicméně nemůžeme se omezit jen na konstatování, že ve VV po slovesech způsobování lze nalézt tu i onu záporku. Statisticky – jakkoli omezené – ukazují, že (spojko)záporka *ne* je častější a bezpříznaková. Např. v první dekádě Liviových dějin *Ab urbe condita* se ve VV po slovese *efficio* objevuje 5×

<sup>12</sup> Srov. výše citovaná MIKULOVÁ 2014, s. 83.

<sup>13</sup> Oba příklady včetně překladu přebírám od MIKULOVÉ 2014, s. 83.

záporka *ne*<sup>14</sup> a 1× spojení *ut nemo* (místo očekávaného *ne quis*).<sup>15</sup> V 6. knize Senekova spisu *De beneficiis* – kde se záporná VV po slovese *efficio* objevuje také 6× (tj. najdeme zde stejně výskytů jako v celé první dekádě Tita Livia), nacházíme ve všech případech záporku *ne*.<sup>16</sup> Samozřejmě by byla užitečná rozsáhlejší statistika, ale 12 dokladů z 11 knih 2 autorů napovídá, že je zde silná tendence pro záporku *ne* (11 z 12 případů), a to i v případech, kdy je ve větě řídicí indikativ perfekta (záporka *ne* je ve všech pěti výskytech po indikativu perfekta); jeden doklad je specifický (*ut nemo* m. *ne quis*), záporka *non* se nevyskytuje ani jednou.

Poměrně nečetné doklady se záporkou *non* – jako je výše citovaný př. (9), který níže cituji znovu jako př. (10), ale tentokrát včetně předcházejícího kontextu, nebo níže citovaný př. (11), který je uveden ve skriptech Bartoňka a kol.<sup>17</sup> mezi VV obsahovými oznamovacími – se vyskytují tam, kde je nepředikují ani koncepce stávající (Novotný, Mikulová), ani koncepce dosud navrhovaná v tomto článku. Zdá se, že je nutné je vysvětlit jinak. Př. (10) a (11) se zdají mít společně to, že záporka se vztahuje primárně spíše ke slovesu než k celé VV a že sama záporka je rematictější než negované sloveso, které je kontextově zapojené nebo je z předchozího kontextu vyvoditelné (srov. *mors me sequitur* vs. *mortem non fugiam* a *fugit vita* vs. *vita me non effugiat* v př. (10) a *ut male moriar* vs. *ut non moriar* v př. (11)).

(10) *Quid agam? Mors me sequitur, fugit vita. Adversus haec me doce aliquid! Effice, ut ego mortem non fugiam, vita me non effugiat.* „Co mám dělat? Honí mě smrt, život mi utíká. Nauč mě něco proti tomu. Zajisti, abych před smrtí neutíkal, aby mi život neutekl.“ (Sen. *epist.* 49,10)

(11) *Potestis enim efficere, ut male moriar; ut non moriar, non potestis [sc. efficere].* „Můžete totiž zařídit, abych zle zemřela; abych nezemřela, nemůžete [zařídit].“ (Plin. *epist.* 3,16,11)

<sup>14</sup> A to jak v případech, kdy je ve větě řídicí indikativ perfekta (Liv. 5,19; 5,32, 10,9), tak v případech, kdy je ve větě řídicí jiný způsob a čas (6,28; 8,7).

<sup>15</sup> Liv. 4,60.

<sup>16</sup> Sen. *benef.* 6,2,2; 6,2,3; 6,4,2; 6,4,4; 6,9,2 a 6,33,2 (čtvrtý a pátý příklad mají ve větě řídicí indikativ perfekta).

<sup>17</sup> BARTONĚK – JANDA – KAMÍNKOVÁ – KUŤÁKOVÁ – MOUCHOVÁ 2004, s. 28.

Záporku *non* vztahující se primárně ke slovesu, a nikoli k celé větě lze nalézt i v jiných větách snahových, např. ve VV závislé na slovese *malo* („raději chci“) v př. (12):<sup>18</sup>

(12) *Non vulneres me malo quam sanas.* „Radši chci, abys mě nezranil, než abys mě vyléčil.“ (Sen. *benef.* 6,26,2)

Domnívám se tedy, že VV po slovesech s významem „způsobování, zajišťování“ by měly být hodnoceny jako snahové; faktická realizace této snahy může vyplývat teprve sekundárně ze sémantiky věty řídicí (vyjadřuje-li jednorázový děj v minulosti či opakovaný gnómický děj); jak naznačuje mikrostatistika, zdá se, že záporka *ne* je v tomto typu vět výrazně častější a záporka *non* se objevuje zejména tehdy, jde-li o členský zápor.

#### 4. VV obsahové oznamovací se spojkou *ut* po slovese *facio*

V předchozím oddíle jsem navrhl brát VV po slovese *facio* s významem „způsobování“ jakožto VV snahové. To však neznamená, že se po slovese *facio* někdy neobjevují skutečné věty obsahové oznamovací se spojkou *ut*.

Závislé oznamovací propozice mívají v latině formu infinitivní propozice (akuzativ s infinitivem, nominativ s infinitivem) nebo formu VV obsahové oznamovací. VV obsahová oznamovací může být uvozena spojkami *quod* a *ut* (případně také spojkami *cum* a *si*).<sup>19</sup> Věty obsahové oznamovací se spojkou *ut* jsou omezeny na poměrně úzkou skupinu predikátů (často impersonálních), které navrhuji rozdělit do dvou hlavních skupin: 1) predikáty „transparentní“ (např. *fit*, *accidit*, *evenit* „stává se, že“; *est* „je to, že“),

<sup>18</sup> Anonymní recenzent článku oprávněně podotýká, že sloveso *malo* je specifické, protože se sémanticky vyprazdňuje a idiomatizuje pro vyjadřování přání. Srov. však také poznámku, kterou uvádí NOVOTNÝ (1992, s. 251) k větám účelovým: „Týká-li se zápor jednoho členu a ne celé věty, zůstává spojka *ut* a onen člen je popřen záporkou *non*; bývá tak zejména při protipříkladu [...]“

<sup>19</sup> Pro tyto příklady viz CTIBOR 2019, zejm. tam citované př. (12)–(15) pro spojkou *si* a př. (16) pro spojkou *cum*. Tyto spojky většinou naznačují neaktuálnost nebo potencialitu oznamovací propozice.



kterým navrhuji říkat „transparentní“ proto, že jsou jakoby sémanticky čiré, průsvitné a nepřinášejí víceméně žádnou další informaci (*Často se stává, že učitel zapomene přijít na hodinu* = *Učitel často zapomíná přijít na hodinu*; *Náhodou se přihodilo, že u něj večeřeli legáti* = *Náhodou u něj večeřeli legáti*); 2) logické a diskursivní operátory (např. *huc accedit* „k tomu se přidává to, že“; *efficitur* „vyvozuje se“; *sequitur* „následuje to, že“).<sup>20</sup>

Sloveso *facio* někdy mívá právě zmíněný transparentní význam „dělám to, že“ (např. *Často dělá to, že se drbe na hlavě* = *Často se drbe na hlavě*). Sémantický rozdíl mezi *facio* s významem „způsobování“ a s významem transparentním se projevuje také v tom, že zatímco při transparentním významu bývá podmět slovesa *facio* a podmět VV totožný, při významu „způsobování“ naopak bývají podměty různé. Srov. př. (13)–(14) s transparentním *facio* a příklady (15)–(16) se způsobovacím *facio*:

(13) *Quamquam hoc plerumque facimus, ut consilia eventis ponderemus* [...]. „Ačkoli často děláme to, že hodnotíme plány podle výsledků (= často hodnotíme plány podle výsledků) [...]“. (Cic. *Rab. Post.* 1)

(14) *Faciebat hoc Sextius, ut consummato die interrogaret animum suum: „Quod hodie malum tuum sanasti?“* „Sextius dělával to, že se na konci dne ptal svého ducha: ‚Jaké své zlo jsi dnes vyléčil?‘ (= Sextius se na konci dne ptával...)“ (Sen. *dial.* 5,36,1)

(15) *Fac, coeant furtim iuvenes timidaeque puellae!* „Zaříd, ať se pokradmu sejdou mládenci a bázlivé dívky!“ (Ov. *rem.* 33)

(16) *Faciam, ut intellegas, quid hi de te sentiant.* „Zařídím, abys pochopil, co si tito o tobě myslí.“ (Cic. *Catil.* 1,20)

Domnívám se, že kromě zřetelně odlišné sémantiky je právě koreference podmětů věty řídicí a věty závislé (nebo absence této koreference) poměrně spolehlivým kritériem pro odlišování obou skupin. Doplňme ještě, že transparentní význam má pouze sloveso *facio* (nikoli odvozeniny *efficio* a *perficio*).

<sup>20</sup> Tradičně se mezi obsahové oznamovací věty s *ut* klasifikují i VV po predikátech jako *restat, reliquum est* „zbývá, aby“.

Hraniční případ představuje pasivní predikát *factum est* („stalo se“ či „bylo zajištěno“) ve spojení s výrazy *quare a quo* („čímž“ nebo „díky/kvůli tomu“) jako v př. (17):

(17) *Quo factum est, ut brevi tempore illustraretur.* „A tak se stalo / tím bylo způsobeno, že se během krátké doby proslavil.“ (Nep. *Them.* 1)

Analytický tvar *factum est* představuje pasivum jak slovesa *facio* („dělat, způsobit, zajistit“), tak také supletivní tvar slovesa *fio* („stát se“): budeme-li jej pokládat za tvar slovesa *facio* a slovo *quo* za plnohodnotný větný člen (příslůvečné určení původce děje / kauzátora), pak VV s *ut* je větou snahovou (která sekundárně, spolupůsobením významu perfekta a významu slovesa, získává rys [+FAKTICITA]); budeme-li přísudek věty hlavní naopak brát jako tvar slovesa *fio* a *quo* za důsledkovou partikuli (více či méně synonymní s partikulí *itaque* „a tak“), pak jde o VV obsahovou oznamovací. Osobně se kloním spíše k druhé interpretaci a sloveso *factum est* zde považuji za transparentní, protože podle mě není rozdíl mezi větami „A tak se stalo, že se během krátké doby proslavil.“ a „A tak se během krátké doby proslavil.“

Druhý zajímavý případ potom představují konstrukce typu *fac, ut* + sloveso (2. sg. konj. prez., většinou akt.), ve kterých – jak uvedeno již výše – Mikulová<sup>21</sup> a Panhuis<sup>22</sup> hodnotí VV s *ut* vždy jakožto větu snahovou. Nicméně v případě, že podmět VV a myšlený podmět imperativu je koreferenční (*fac, ut* + sloveso v 2. sg.) se jedná spíše o věty obsahové oznamovací. Srov. př. (18), vypůjčený právě od Mikulové, ve kterém *fac* neznámá „zaříd/zajisti, aby“, nýbrž jen „udělej to, že budeš X“; transparentní význam slovesného tvaru *fac* se projevuje tím, že v překladu je vypuštěn a v imperativu se ocitá sloveso věty vedlejší (srov. k tomuto postupu pozn. 2 výše).<sup>23</sup>

(18) *Valetudinem tuam fac, ut cures.* (Cic. *fam.* 14,24,1) „Starej se o své zdraví.“

<sup>21</sup> MIKULOVÁ 2014, s. 89–92.

<sup>22</sup> PANHUIS 2014, s. 162.

<sup>23</sup> Anonymní recenzent však právem poukazuje na opravdu značnou neintuitivnost a paradoxnost tohoto hodnocení. Prosím proto, aby závěry týkající se konstrukce *fac, ut* proto byly brány pouze jako předběžné; bylo by potřeba věnovat jim samostatnou studii.

## 5. Závěr

VV s *ut* po slovesech způsobování (*facio* aj.) bývají v českých učebních materiálech klasifikovány separátně jako VV způsobovací nebo počítány mezi VV obsahové oznamovací, a to na základě příkladů, ve kterých je sloveso způsobování v perfektu či gnómickém přezentu. Domnívám se však, že je třeba brát je primárně jako věty snahové („Způsob/zajisti, aby odešel“ je syntakticky a sémanticky podobné jako „Přesvědč ho, aby odešel“), které teprve sekundárně mohou získat rys [+FAKTICITA]. Pro toto pojetí svědčí také užívání záporok: třebaže data prezentovaná v tomto článku nejsou dostatečně velká, jasně v nich převažuje zápornka *ne*, která je typická pro věty snahové; zápornka *non* se vyskytuje zejména u členského (nevětného) záporu.

Po slovese *facio* se však může vyskytnout také skutečná VV obsahová oznamovací s *ut*. V takovém případě však sloveso *facio* nemá význam „způsobit“, „zajistit“, nýbrž význam „dělat to, že“: tento význam označuji jako význam „transparentní“ (tj. průsvitný), protože jeho sémantika je prakticky nulová (*Často dělám to, že jím u televize popcorn.* = *Často jím u televize popcorn.*). Tento transparentní význam lze pozorovat také u jiných nepochybných vět obsahových oznamovacích, a to jak se spojkou *ut* (např. *fit|accidit|evenit, ut*), tak se spojkou *quod* (např. *recte facis, quod*).

Obsahové věty se spojkou *ut* primárně nemají rys [+FAKTICITA] a měly by být většinově řazeny mezi věty žádací (snahové), což platí i pro věty po slovese *facio* s významem „způsobování“. Výjimku představují VV po predikátech „transparentních“ (*facio, fit, accedit, evenit, est*), po predikátech logických a strukturujících (*efficitur, accedit* aj.) a po některých substantivech (např. *mos est, ut*).

## Literatura

- BARTONĚK, Antonín – JANDA, Jan – KAMÍNKOVÁ, Eva – KUŤÁKOVÁ Eva – MOUCHOVÁ, Bohumila. *Latinská syntaktická cvičení*. Praha: Karolinum 2004.
- BARTONĚK, Antonín. *Řecko-latinská syntax v evropském kontextu*. Brno: Masarykova univerzita 2008.
- CTIBOR, Michal. Poznámky k latinským větám vedlejším I: Napětí mezi sémantikou spojek a větněčlenskou platností vět vedlejších. *ZJKF – Auriga* 2019, 61/2, s. 29–42.
- HOFFMAN, J. B. – SZANTYR, Anton. *Lateinische Syntax und Stylistik*. München: C. H. Beck'sche Verlagsbuchhandlung 1965.
- MIKULOVÁ, Jana. *Syntax latinských vedlejších vět*. Brno: Masarykova univerzita 2014.
- NOVOTNÝ, František. *Základní latinská mluvnice*. Jinočany: H&H 1992<sup>2</sup>.
- PANHUIS, Dirk. *Gramatika latiny*. Přeložila Lucie Pultrová. Praha: Academia 2014.
- PINKSTER, Harm. *The Oxford Latin Syntax. Volume 1: The Simple Clause*. Oxford: Oxford University Press 2015.
- WOODCOCK, E. C. *A New Latin Syntax*. Cambridge (Mass.): Harvard University Press 1959.

Mgr. Michal Ctibor, PhD., Ústav řeckých a latinských studií, Filozofická fakulta  
Univerzity Karlovy, nám. Jana Palacha 2, 116 38 Praha 1.  
michal.ctibor@ff.cuni.cz

# Přínos Aula Cornelia Celsa k tvoření latinské lékařské terminologie

*Drahomíra Tesařová*

Abstract:

## **The Contribution of Aulus Cornelius Celsus to the Creation of Latin Medical Terminology**

The article deals with the contribution of Aulus Cornelius Celsus to the creation of Latin medical terminology. After defining the word “term” and specifying various definitions of this word in linguistic literature, it focuses on the semantic formation of terms, primarily on terminologization of originally non-terminological vocabulary; in the section on the metaphoric transfer of meaning, the article describes the lexical units that acted as sources of terms in anatomy, pathology, and therapy, and illustrates the main types of metonymy. The author points out certain vagueness and ambiguity of the terms created by metonymy (their meaning needs to be more precisely determined by the context); therefore, the author considers the metaphoric transfer to be the most appropriate way of semantic formations of terms. In the fact that Celsus created and used the new terms lies his contribution to the creation of Latin medical terminology.

key words: Aulus Cornelius Celsus, *De medicina*, Latin medical terminology, specification of meaning, metaphor, metonymy

klíčová slova: Aulus Cornelius Celsus, *De medicina*, latinská lékařská terminologie, specifikace významu, metafora, metonymie

## 1. Úvod

Aulus Cornelius Celsus, bohatý a vzdělaný patricij, který žil v Římě na přelomu letopočtu, napsal jako součást svého rozsáhlého encyklopedického díla *Artes* spis *De medicina*, v němž se snažil zprostředkovat svým krajanům ve srozumitelné formě to, co předtím vytvořili na poli medicíny Řekové, především

medicína hippokratovská. Celsus považuje Hippokrata za autoritu, ale není pouze pasivním kompilátorem jeho myšlenek. Při zkoumání konkrétních míst (např. v oblasti životosprávy) bylo zjištěno, že Celsus v překladu upravuje Hippokratovy pasáže formálně i obsahově, vždy v souladu se svým jazykem, stylem i probraným tématem,<sup>1</sup> a že v některých názorech zaujímá autonomní postoj, který může být i v jasné kontroverzi s daným zdrojem.<sup>2</sup>

Podle M. Fabia Quintiliana napsal Celsus nemálo děl kultivovaně a elegantně (*non sine cultu ac nitore*),<sup>3</sup> ale spis *De medicina* je odbornou příručkou s množstvím odborných informací a termínů. Je to nejlepší a nejslavnější dochované lékařské dílo starověku v latině, jež představuje (i když nemůže být považováno za kompletní souhrn starověké lékařské terminologie) rozsáhlejší soubor termínů než díla jiných autorů. Velká část těchto termínů byla zjištěna poprvé u Celsa a sledována i v následující lékařské literatuře.<sup>4</sup> Terminologii čtyř latinských autorů – Celsa, Scribonia, Theodora a Cassia – srovnává D. R. Langslow.<sup>5</sup>

Heslo „termín“ nacházíme již ve slovníku Josefa Jungmanna s významem „konec“, „meze“,<sup>6</sup> ve slovníku Františka Štěpána Kotta rovněž s významem „konec“, „meze“, „cíl“, „lhůta“, heslo „terminus“ však s významem „název“, „výraz“, „slovo“;<sup>7</sup> heslo „termín“ se objevuje v *Ottově slovníku naučném* s významem „vymezení“, „určení“, „název, hlavně název odborný“.<sup>8</sup> Definici „termínu“ se v lingvistické literatuře věnovala řada badatelů, kteří se většinou shodují v tom, že termín (odborný název) je pojmenování pojmu v systému pojmů některého vědního nebo technického oboru. Názory na podstatu termínu však prošly určitým vývojem.

Leontij Kopeckij podal tuto definici: „Termínem je pro mne takové slovo, které má v odborném jazyku přesný a jednoznačný význam a které,

<sup>1</sup> MAZZINI 1992a, s. 577.

<sup>2</sup> PARDON 2005, s. 408; TESAŘOVÁ 2018, s. 265n.

<sup>3</sup> QUINT. 10,1,124.

<sup>4</sup> MAZZINI 1992b, s. 28.

<sup>5</sup> LANGSLOW 2000, s. 9.

<sup>6</sup> JUNGSMANN 1838, s. 576.

<sup>7</sup> KOTT 1884, s. 66.

<sup>8</sup> *Ottův slovník naučný* 1906, s. 255.

i když se vyskytne v jazyku hovorovém, je pocíťováno jako slovo náležející k některé odborné oblasti...“<sup>9</sup>

Alois Jedlička pojímá ve své práci *Josef Jungmann a obrozená terminologie literárně vědná a lingvistická* termín jako lexikálně sémantickou jednotku odborné funkce spisovného jazyka, která „má přesný význam, daný v odborné oblasti definicí, konvencí nebo kodifikací“.<sup>10</sup> Podobně i Rostislav Kocourek, jeden z významných představitelů pražské školy, která určovala vývoj moderní terminologie, vytyčuje jako specifickou diferenci termínu „definovanost jeho signifikantního významu“.<sup>11</sup>

Karel Hausenblas obrátil dále pozornost k textové funkci odborných názvů, k souvislosti termínu s odborným textem, v němž se ho užívá a jehož je součástí,<sup>12</sup> a autoři práce *O české terminologii* Běla Poštolková, Miroslav Roudný a Antonín Tejnor zdůraznili především další aspekt termínu, a to jeho souvislost se systémem pojmů daného oboru: „...termín (odborný název) je pojmenování pojmu v systému pojmů některého vědního nebo technického oboru.“<sup>13</sup>

Běla Poštolková vymezila termín v podstatě sémanticky: „Termín se na rozdíl od slov běžně sdělovacího jazyka (neodborných slov, netermínů) vyznačuje kognitivním, tj. racionálně pojmovým významem, založeným na teoretickém poznání.“<sup>14</sup> Všechny požadavky kladené na termín a všechny vlastnosti termínu shrnuly autorky Olga Martinová a Ivana Bozděchová v *Novém encyklopedickém slovníku češtiny*. Jsou to 1. ustálenost – vlastnost zabezpečující bezporuchovost odborné komunikace; 2. systémovost – míra, do jaké daný termín zapadá do systému terminologie daného oboru a do jaké odráží systémové sepětí termínů daného oboru; 3. přesnost a jednoznačnost; 4. nosnost – schopnost termínu být východiskem pro tvoření dalších termínů; 5. ústrojnost – struktura termínu má být v souladu se zákonitostmi a pravidly jazykového systému.<sup>15</sup>

---

<sup>9</sup> KOPECKIJ 1935, s. 120.

<sup>10</sup> JEDLIČKA 1948, s. 31.

<sup>11</sup> KOCOUREK 1965, s. 21.

<sup>12</sup> HAUSENBLAS 1963, s. 9.

<sup>13</sup> POŠTOLKOVÁ – ROUDNÝ – TEJNOR 1983, s. 24.

<sup>14</sup> POŠTOLKOVÁ 1984, s. 11.

<sup>15</sup> KARLÍK – NEKULA – PLESKALOVÁ 2016, díl II., s. 1862.

Ivana Bozděchová, jejíž monografie se zabývá přímo lékařskou terminologií, vychází při vymezení pojmu „termín“ ze širšího pojetí termínu, kdy pod tento pojem zahrnuje jednotky speciální vrstvy slovní zásoby, z nichž se mnohé používají jako termíny, ale které mohou mít zároveň platnost i běžných pojmenování v neoborné oblasti.<sup>16</sup> Toto pojetí termínu budeme volit i my v této studii, protože odráží mnohdy nespécifickou hranici mezi odbornou a neobornou složkou slovní zásoby. Souhrn současné lékařské terminologie podává slovník J. Kábrta a J. Kábrta jr. *Lexicon medicum*<sup>17</sup> a populárně-naučný charakter z oblasti lékařské terminologie má publikace Vladimíra Pacovského a Petra Suchardy *Jazykozpyt medicíny*.<sup>18</sup>

Termíny se mohou tvořit různými způsoby, o kterých pojednává výše zmíněná práce *O české terminologii*. Je to:

1. morfoložicky:
  - a) derivací, tj. odvozováním pomocí předpon, přípon, popř. koncovek;
  - b) kompozicí, tj. skládáním;
  - c) abreviací, tj. zkracováním;
2. syntakticky, tj. vytvářením terminologických sousloví;
3. sémanticky:
  - a) zpřesňováním významu slov z běžně sdělovacího jazyka;
  - b) metaforickým a metonymickým přenášením slov (významů);
4. přejímáním slov z cizích jazyků.<sup>19</sup>

Terminologizace je proces, při kterém se slova běžné slovní zásoby (tj. slova neoborná) adaptují do funkce termínu. Adaptace slov však nespočívá v pouhém převzetí slova, nýbrž je vždy spojena se specializací významu a upřesněním znaků v definici, např. *žíla*, původně „trubicovitý útvar lidského těla“, získala význam „céva, jíž proudí krev směrem k srdci“. Terminologizována může být jak lexikální jednotka s primárním významem, tak lexikální jednotka s významem sekundárním, přeneseným, např. *čočka*.<sup>20</sup>

<sup>16</sup> BOZDĚCHOVÁ 2009, s. 8.

<sup>17</sup> KÁBRŤ – KÁBRŤ jr. 2015.

<sup>18</sup> PACOVSKÝ – SUCHARDA 2008.

<sup>19</sup> POŠTOLKOVÁ – ROUDNÝ – TEJNOR 1983, s. 34.

<sup>20</sup> POŠTOLKOVÁ 1984, s. 81–82.



Běla Poštolková chápe proces terminologizace širě, takže vedle terminologizace sémantické rozeznává také terminologizaci syntakticko-sémantickou, totiž vytváření terminologických sousloví, terminologizaci slovotvornou, tj. využívání slovotvorných postupů, jako jsou sufixace, prefixace, kompozice (*hepatitis*), terminologizaci sémanticko-slovotvornou (sémantickou terminologizaci spojenou se sufixací – *hlavice*) a terminologizaci přejatých termínů.<sup>21</sup>

V této studii se na základě analýzy vlastního excerpovaného materiálu z Celsova díla *De medicina* soustředíme na sémantické tvoření termínů, tj. na zpřesňování významu slov z běžně sdělovacího jazyka a na metaforické a metonymické přenášení významů, a pokusíme se tak postihnout podstatu procesu sémantické terminologizace u Aula Cornelia Celsa.

## 2. Zpřesňování (specifikace) slov z běžně sdělovacího jazyka

Aulus Cornelius Celsus využil při tvoření lékařské terminologie zásobu domácích, běžně užívaných, všedních, či dokonce univerzálních slov, která v kontextu odborného spisu nabyla významu lékařského termínu. Ve vztahu k běžné (neodborné) slovní zásobě má tento termín stejnou lexikální formu jako běžné slovo, ale označuje někdy stejnou, ovšem podrobněji specifikovanou skutečnost (jako v případech 1), někdy skutečnost odlišnou nebo jinak pojatou (jako v případech 2), kdy mezi významem termínu a významem běžného slova existuje „jistá souvislost, shoda, jež je však někdy více, jindy méně zřejmá“.<sup>22</sup>

1. Substantivum *fistula* má běžný význam „trubička“, kterou se dá např. pít (*ante quam conquiescant duos tresve cyathos per tenuem fistulam bibant* – CELS. 1,8,3), ale v kontextu lékařského díla získává význam trubičky vyrobené z olova nebo kovu, užívané k různým lékařským účelům, např. k odvedení tekutiny, moči (*Medicus ... fistulam demittere in <i>ter urinae debet* – CELS. 7,26,1B; *in anum quoque danda plumbea fistula est* – CELS. 2,27,8) apod. *Fibula* je špendlík nebo spona, v chirurgii spínadlo, kterým drží okraje rány dohromady (*imponendae ... fibulae sunt ... quae oras ... contrahant*,

<sup>21</sup> POŠTOLKOVÁ 1984, s. 92–93.

<sup>22</sup> POŠTOLKOVÁ 1984, s. 84.

*quo minus lata postea cicatrix sit* – CELS. 5,26,23) a *ferula* je okoličnatá rostlina se silným stonkem, který se přikládá ke zlomeninám jako dlaha (*ferulaeque vel omnino non inponendae contra eminentia cubiti* – CELS. 8,10,2). Substantivum *linamentum*, které se objevovalo původně ve významu „lněná třepenina“, nabylo významu „obvaz“ (*ex melle linamentum super<d>andum est* – CELS. 7,7,4D; *omnibus autem his vulneribus imponendum primo linamentum est vino madens* – CELS. 8,10,7) stejně jako *fascia* (*linteis fasciis utrimque capita articularum deliganda* – CELS. 8,10,1D). Dále vznikly specifikací i názvy rozličných chirurgických nástrojů, jako je *ferramentum*, chirurgický nástroj ze železa (*Nam si sine nervis est, candenti ferramento aperiri debet* – CELS. 7,2,4), *forfex*, chirurgické kleště (*id prolapsum forfice praeciditur* – CELS. 7,21,1C), *scalpellum* (*tum scalpelli manubriolo deducenda a cute <et> carne est* – CELS. 7,6,4) nebo *scalper*, „nůž“ (*angulo scalpri sinus exiguus fit* – CELS. 8,3,2).

2. Z anatomických termínů uveďme substantivum *vertebra*, původně „kloub“, které se u Celsa specifikovalo do významu „obratel“ (*Ea [spina] constat ex vertebra<s> quattuor et viginti* – CELS. 8,1,11; *vertebra tertia* – CELS. 8,1,13; *in spina vertebrae* – CELS. 8,14,1) a sloveso *digero*, jehož původní význam „rozložit“ či „roztrousit“ se změnil na význam „trávit“, tj. rozdělit potravu do těla (*quod stomacho languente inmodico sudore digeritur* – CELS. 3,19,1); jako eufemismus se objevuje termín *purgatio* „menstruace“, původně „čištění“, „vyměšování“ (*si purgatio nimia mulieri nocet* – CELS. 4,27,1D). Z termínů patologických uveďme substantivum *vitium*, které z původního významu „vada“, „chyba“ v kontextu s určitou částí těla (např. *vitium cordis*) nabylo významu „nemoc“<sup>23</sup> (*Articularum vero vitia, ut podagrae cheragraeque* – CELS. 2,8,10) a z oblasti terapie *abstinentia*, „zdržení se jídla a pití“, i když v tomto případě dochází k elipse determinantů a význam vyplývá pouze ze širšího kontextu (*Abstinentiae vero duo genera sunt, alterum ubi nihil adsument aeger, alterum ubi non nisi quod oportet* – CELS. 2,16,1).

3. Zvláštní skupinu termínů utvořených sémantickou specifikací tvoří adjektiva nebo participia středního rodu, která nabyla morfologicko-syntaktickým procesem konverze funkce substantiva. Jsou spjata s tvořením velkého počtu latinských termínů:

<sup>23</sup> FORCELLINI 1940, s. 1020.

Adjektivum *malum* mění svůj význam až na „nemoc“ ← „špatná věc“ ← „zlé“ (*inflationes, caligines, capitis dolores, aliaque superioris partis mala increscunt* – CELS. 1,3,25; *ceteraque ventris fusi mala* – CELS. 2,1,22; *sed a iocinere id malum proficisci videtur* – CELS. 2,7,5; *si angina subito finita est, in pulmonem id malum transit* – CELS. 2,7,27; *ita fiat mali non finis sed mutatio* – CELS. 7,20,4). Adjektivum *intestinum* nabývá významu „vnitřnost“, „střevo“ ← „vnitřní část“ ← „vnitřní“ (*intestinum prolapsum est* – CELS. 7,14,2; *at si laxius intestinum dolere consuevit quod colum nominant* – CELS. 1,7,1). Substantivum *album* označuje „bělmo“ ← „bílá část“ ← „bílé“ (*Clavi autem vocantur callosa in <albo> oculi tubercula* – CELS. 7,7,12) a substantivum *nigrum* znamená „duhovka“ ← „černá část“ ← „černé“ (*inter oculi nigrum* – CELS. 7,7,14D). Objevují se také substantivizovaná participia *adustum* „popálenina“ ← „popálená část“ (*et tum superinponitur medicamentum, quo adusta sanantur* – CELS. 7,31,2) nebo *contusum* „zhmožděnina“ ← „zhmožděná část“ (*clavus nascitur praecipue ex contuso* – CELS. 5,28,14).

Vnější projev sémantické specifikace výše uvedených termínů je výskyt jiného lékařského termínu v textu (*urina, anus, cubitus* aj.) nebo připojení dalšího výrazu či výrazů několika. Co se týče syntaktické struktury, může být tato struktura a) determináční, kdy je substantivum<sup>24</sup> determinováno základní či řadovou číslovkou **SUBST** ← **NUM** (*vertebrae quattuor, vertebra tertia*), b) koordinační, tedy jde o strukturu založenou na obsahovém vztahu koordinace dvou substantiv s podobným významem **SUBST** + **SUBST** (*neque ferulis neque canalibus ... opus est* – CELS. 8,10,7E), nebo c) verbonominální **SUBST**<sub>4,6</sub> – **VERB**, v níž vznikají ustálené slovesné vazby – *ferulam inponere, linamentum superdare, forfice praecidere* apod.

Vnější příznakem procesu konverze adjektiva na substantivum je a) ukazovací zájmeno *id*, b) spojení substantiva se shodným přívlastkem adjektivním **SUBST** ← **ADJ**, který má plné paradigma i charakter plnoprávného slova jako člen určovaný a který zaujímá ve většině případů umístění v postpozici (*intestinum summum* – CELS. 4,1,7; *intestinum rectum* – CELS. 4,1,9; *intestinum plenius* – CELS. 4,21,1; *latius intestinum* – CELS. 7,16,1; *ten<ui>us intestinum* – CELS. 7,16,1); c) spojení substantiva s genitivem substantiva **SUBST** ← **SUBST**<sub>2</sub> (*album oculi*). U shodného adjektivního

<sup>24</sup> Případné dolní indexy označují pád substantiva.

přívlastku dochází k determinaci lineární, u neshodného přívlastku k nelineární. Spojení shodného přívlastku je však těsnější.

Ve specifikaci významu jde Celsus mnohdy ještě dál, takže se u něho objevuje i význam, jenž se vymyká běžnému chápání termínu, např. substantivum *caput* může mít význam pouze „část hlavy, která je kryta vlasy“ (*a capite; sub quo nomine nunc significo eam partem quae capillis tegitur* – CELS. 4,2,1). Tyto případy jsou ovšem ojedinělé.

Dalším způsobem tvoření termínů je metaforické a metonymické přenášení významů slov.

### 3. Přenášení významu

Přenášení významu hraje důležitou roli v procesu terminologizace, tj. v procesu vzniku termínů. Definici přenášení významu uvádí Josef Filipec a mluví o něm v případě, kdy „pojmenování jedné věci označuje i věc druhou, jinak řečeno, kde jistá forma s jistým primárním významem ... nabývá vedle toho ještě i dalšího významu ... sekundárního...; oba významy obsahově navzájem souvisí, mají tedy jistý prvek společný, a přenesenost sekundárního významu se vnímá ve srovnání s významem primárním, základním“.<sup>25</sup>

Přenášení významů je výrazově úsporný způsob tvoření termínů, jenž umožňuje používat existující slova pro označení jiných významů. Jde tedy o sémaziologicko-onomaziologický proces, při němž vzniká za použití již existujícího slova pojmenování jiné, nové, aktuální, výraznější, obrazné. Pokud pojmenování vzniká na základě shodnosti některých znaků, např. tvaru, funkce apod., mluvíme o metafoře; pokud je pojmenování vytvořeno na základě věcné souvislosti, mluvíme o metonymii.<sup>26</sup> I. Bozděchová chápe ovšem metaforu v širším smyslu, tj. včetně metonymie a synekdochy.<sup>27</sup>

Přenesené významy vypovídají o realitě v době svého vzniku, o tehdejších vnímání a hodnocení jevů i o dobové úrovni poznatků daného oboru. Tak např. název rakovina, lidově rak, vznikl podle víry, že příčinou nemoci je rak,

<sup>25</sup> FILIPEC 1962, s. 497.

<sup>26</sup> POŠTOLKOVÁ – ROUDNÝ – TEJNOR 1983, s. 54.

<sup>27</sup> BOZDĚCHOVÁ 2009, s. 75.

kteřý vyžírá postiženou část těla,<sup>28</sup> podle jiného výkladu nádor připomíná tvar raka;<sup>29</sup> hysterie se vysvětlovala nemocemi dělohy (řec. ὑστέρα = „děloha“) a deprese při melancholii podle hippokratovského modelu o poměru tělesných tekutin souvisely s nadměrným množstvím černé žluči v těle (řec. μέλας = „černý“, χολή = „žluč“). Slepé střevo (lat. *caecus* = „slepý“) popsal Aristotelés u zvířete jako cosi slepého, nepravého, u střeva lichého a toto označení bylo již ve starověku přeneseno na člověka, kde se udrželo.<sup>30</sup>

Obrazné významy mohou spolu nést vedle denotačních významů také významy konotační, šíře asociací. Takové jsou zvláště jevem uměleckého, především básnického jazyka. V oblasti odborného vyjadřování se však využívají spíše pojmenování méně obrazná, zautomatizovaná, jejichž přenesenost již nabyla společenské hodnoty, takže se jejich vztah k původnímu pojmenovávanému předmětu již při užití nevybavuje a jejich užití nevyvolává žádné nežádoucí asociace. Původní obraznost se tak v procesu terminologizace stírá a přenesené pojmenování se lexikalizuje.

Přenášení významů budeme ilustrovat příklady podle motivačních vztahů shody nebo vnější podobnosti (metafory) a věcné souvislosti (metonymie). Budeme se zabývat otázkou, z kterých sémantických okruhů Celsus čerpal a které lexikální jednotky působily jako zdroje těchto termínů.

### 3.1 Metafory

Významové typy metafor, „přenášení“ (z řec. předl. μετά „po“, „za“, „přes“ + φέρω „nést“),<sup>31</sup> se zakládají na podobnosti předmětů, vlastností a dějů a na přenášení významů mezi abstrakty a konkréty, kdy dochází k náhradě přímého, vlastního pojmenování pojmenováním nevlastním na základě podobnosti jejich významů (substituční teorie).<sup>32</sup>

---

<sup>28</sup> HOLUB – LYER 1967, s. 409.

<sup>29</sup> KÁBRT – KÁBRT jr. 2015, s. 240.

<sup>30</sup> BOZDĚCHOVÁ 2009, s. 97–98.

<sup>31</sup> MUCHNOVÁ 2017, s. 21.

<sup>32</sup> KARLÍK – NEKULA – PLESKALOVÁ 2016, díl I., s. 1015.

## 3.1.1

Hlavní sémantické okruhy podle oblastí motivace (příčemž jde o termíny anatomické, patologické či terapeutické)<sup>33</sup> jsou následující:

## a) Objekty materiální kultury

Jde o anatomické termíny, např. *anus* „řít“ ← „prstenec“ (*in anum quoque danda plumbea fistula est* – CELS. 2,27,8); *iter urinae* „močová trubice“ ← „vedení“ (*Medicus ... fistulam demittere in <i>ter urinae debet* – CELS. 7,26,1B; *donec urinae iter pateat sic, ut plaga paulo maior quam calculus sit* – CELS. 7,26,2H); *fistula urinae* „močová trubice“ ← „trubička“ (*Quibus in fistula urinae minutiores abscessus... – CELS. 2,8,20; multo tamen patientiorem fistulam habiturus est rupta cervice, quam habuisset incisa* – CELS. 7,26,2I). Dvě varianty pro termín „močová trubice“ jsou u Celsa zřejmě dány různými lingvistickými zdroji.

*Patella* „čěška“ ← „malá číše“ (*Qua commisura osse parvo, molli, cartilaginosa tegitur: patellam vocant* – CELS. 8,1,25); *radius* „kost vřetenní“ ← „hůlka“ (*Radius ... superior breviorque, et primo tenuior, rotundo et liniter cauo capite* – CELS. 7,1,19); *tibia* „holenní kost“ ← „píšťala“ (*Alterum a priore parte positum, cui tibiae nomen est, longius et in superiore parte plenius* – CELS. 8,1,26). *Tunica* „obal“ ← „oděv“ (*tenuissima tunica, quam Herophilus arachnoidem nominavit* – CELS. 7,7,13B). *Sutura* „šev“ ← „šev“, „steh“ (*At facies suturam habet maximam* – CELS. 8,1,4), *transversum septum* „bránice“ ← „ohrada“ (*infra transversum septum... fit abscessus* – CELS. 2,7,32) nebo *porta* „branka“ ← „brána“ (*In ipsius vero ventriculi porta consistit is, qui ... longus esse consuevit* – CELS. 4,19,1).

Jako patologické termíny jmenujme subst. *fistula* „píštěl“, „vřed ve tvaru trubičky“ ← „trubička“ (*Solent etiam in adulescentibus ex eo morbo vomicae fistulaeque oriri, ... – CELS. 2,8,25; quae supernatis gravibus ulceribus aut fistulis* – CELS. 8,2,1; [*fistulae*] *si tortuosae sunt, si multiplices, ..., si sub cute transversa <e> feruntur, quam si rectae intus tendunt* – CELS. 7,4,1; *recta fistula scalpello erit incidenda* – CELS. 7,4,4D) a dále *carbunculus* „černý vřed

<sup>33</sup> Jedná se o klasifikaci podle Langslowa – LANGSLOW 2000, s. 77n.

vznikající pod jazykem“ ← „malé uhlí“ (*solent ... carbunculi ex inflammatione nasci, nonnumquam in ipsius oculis, nonnumquam in palpebris* – CELS. 6,6,10).

V oblasti terapie to jsou např. pojmenování *canalis* „kanálek“ ← „žlábek“ (*neque ferulis neque canalibus ... opus est* – CELS. 8,10,7E) nebo *modiolus* „chirurgický nástroj“, „vrták“ ← „náboj kola“ (*Modiolus ferramentum concavum, teres est, imis oris serratum* – CELS. 8,3,1).

### b) Pojmenování živočichů a zvířat

Motivací pojmenováními z říše živočichů a zvířat vznikly anatomické termíny *dens caninus* „špičák“ ← „psí zub“ (*hi deinde quattuor caninis dentibus ex omni parte cinguntur* – CELS. 8,1,9), *musculus* „sval“ ← „myška (běhající pod kůží)“ (*validis musculis nervisque constricta sunt* – CELS. 8,1,16) nebo *lacertus* „biceps“, „část paže nad loktem“ ← „ještěrka“ (*Cum ad ferulas ventum est, extrinsecus esse earum longissimae debent, a lacerto breviores, sub ala brevissimae* – CELS. 8,10,2D).

Jako patologický termín jmenujme substantivum *cancer* „rakovina“ ← „rak“ (*Neque senile autem corpus, neque quod mali habitus est ... nusquam celerius cancer occupat aut difficilius tollitur* – CELS. 7,9,2) a z oblasti terapie pak chirurgický nůž ve tvaru havraního zobáku *corvus* „chirurgický nůž“ ← „havran“ (*deinde eam ferramento, quod a similitudine corvom [= corvum] vocant* – CELS. 7,19,7).

### c) Pojmenování rostlin, jejich částí a plodů

Přenašení významů z oblasti rostlin, jejich částí nebo plodů se stalo základem pro anatomické termíny *radix* „kořen části těla (zubu)“ ← „kořen rostliny“ (*Ex his priores singulis radicibus, maxillares utique binis, quidam etiam ternis quaternisve nituntur* – CELS. 8,1,10); *rectique dentis recta etiam radix* – CELS. 8,1,10), *spina* „výběžek obratle“, „páteř“ ← „trn“ (*dolet spina coxaeve aut post cursum vehementem vel ambulationem* – CELS. 4,11,4; *Ima vero spina in coxarum osse desidit* – CELS. 8,1,23), *tonsilla* „mandle v krku“ ← „mandle“ (*Tonsillas autem, quae post inflammationes induerunt, antiaedes autem a Graecis appellantur* – CELS. 7,12,2), *glandula* „žláza“ ← „malý

žalud“ (*At in ipsis cervicibus glandulae positae sunt, quae interdum cum dolore intumescunt.* – CELS. 4,1,2) či *uva* „čep“ (v krku) ← „vinný hrozen“ (*Uva si cum inflammatione descendit, dolorique est et subrubicundi coloris, praecidi sine periculo non potest.* – CELS. 7,12,3).

Podobnost s čočkou, co se týče velikosti, barvy a tvaru, dala vzniknout patologickému termínu *lenticula* „piha“ ← „čočka“ (*Paene ineptiae sunt curare varos et lenticulas et ephelidas* – CELS. 6,5,1) a podobnost s tvarem dýně terapeutickému termínu *cucurbitula* „baňka k pouštění krve“ ← „dýně“ (*cutem incidere et cucurbitulam adcommo-  
<ul>ad commodare oportet* – CELS. 7,2,1).

#### d) Pojmenování jiných přírodních jevů

Pojmenování jiných přírodních jevů se stala zdrojem např. pro termín *inflammatio* „zánět“, „zápal“ ← „zapálení“, „vzplanutí“ (*Si infla[mmatio] in superioribus partibus dolorem et tumoremque fecit* – CELS. 2,3,6).

#### e) Pojmenování částí těla

Významy různých částí těla mohou být rovněž přenášeny a vytvářet tak termíny pro jiné části těla. Anatomický termín *caput* může označovat „hlavici“ (kosti), nikoli „hlavu“ (*Superius autem umeri caput rotundius quam cetera ossa* – CELS. 8,1,19; *Quo propior fractura [umeri et femoris] capiti vel superiori vel inferiori est, eo peior est* – CELS. 8,10,1), termín *os* znamená „ústí“ (žíly, žaludku, dělohy), nikoli „ústa“ (*ora etiam venarum fundentia sanguinem* – CELS. 7,30,3; *quo fit, ut ... infans ad os volvae compellatur* – CELS. 7,29,1) a patologický termín *unguis* má význam „blanka na oku“, nikoli „nehet“ (*Unguis vero, quod pterygion Graeci vocant, est membranula nervosa oriens ab angulo, quae nonnumquam ad pupillam quoque pervenit* – CELS. 7,6,4).

D. R. Langslow sumarizuje distribuci konkrétních metaforických lékařských termínů. Ze statistiky vyplývá, že z celkového počtu 69 dokladů metaforiky utvořených termínů jsou pojmenování podle objektů materiální kultury v 28 případech, podle živočichů v 7 případech, podle rostlin v 10 případech, podle ostatních přírodních jevů v 5 případech, podle částí lidského



těla v 15 případech a statistiku uzavírají 4 případy ostatní.<sup>34</sup> V odborném jazyce se ovšem metafory lexikalizují a jejich vztah k původním zdrojům se postupně vytrácí.

### 3.1.2

K metaforám dále autoři *České lexikologie* Josef Filipec a František Čermák<sup>35</sup> řadí také přenášení významu mezi konkréty a abstrakty. Tímto postupem konverze vzniká okruh termínů, který je v lékařském slovníku nápadný a pro latinský odborný jazyk důležitý. Deverbativní nebo deadjektivní abstrakta získávají význam konkrétní (reprezentují konverzi *abstractum pro concreto*), substantiva označující konkrétní předměty nabývají naopak přeneseného abstraktního smyslu (jsou užitá jako *concreta pro abstracto*).

Od sloves jsou utvořeny termíny *abscessus* „absces“ ← *abscedo* „odcházet“ (*in fistula urinae minutiores abscessus, quos φύματα vocant* – CELS. 2,8,20), *processus* „výběžek“ ← *procedo* „postupovat“ (*Eae [vertebrae] teretes brevesque; ab utroque latere processus duos exigunt...* – CELS. 8,1,11), *exulceratio* „zvrědovatění“ ← *exulcero* „rozdráždit“ (*huic exulceratio accedit* – CELS. 3,22,3) nebo *gargarizatio* „kloktadlo“ ← *gargarizo* „kloktat“ (*Gargarizati-ones quoque lenes...* – CELS. 4,9,3).

Jako deadjektivní abstraktum nabylo konkrétního významu substantivum *aspritudo* „drsné místo“ ← *asper* „drsný“ (*linguae aspritudo* – CELS. 7,23,1), *nigrities* „černé, zkažené místo“ ← *niger* „černý“ (*Sin autem nigrities [est] aut si caries ad alteram quoque partem ossis transit, oportet excidi...* – CELS. 8,2,5) a substantivum *duritia* „ztvrdnutí“ ← *durus* „tvrdý“ (*praecordiorum dextra parte durities* – CELS. 3,24,2).

D. R. Langslow nachází v Celsově díle 26 případů, ve kterých bylo použito *abstractum pro concreto*,<sup>36</sup> a dále skupinku 6 případů užití opačné konverze – *concreta pro abstracto*.<sup>37</sup> Jedná se např. o substantivum *urina* „močení“ ← „moč“ (*urinae crebra cupiditas sed magna difficultas est* – CELS. 2,7,12),

<sup>34</sup> LANGSLOW 2000, s. 192.

<sup>35</sup> FILIPEC – ČERMÁK 1985, s. 114.

<sup>36</sup> LANGSLOW 2000, s. 173.

<sup>37</sup> LANGSLOW 2000, s. 177.

*sudor* „pocení“ ← „pot“ (*ungui citra sudorem* – CELS. 1,6,1), *cucurbitula* „baňkování“ ← „baňka“ (*Demitur materia sanguinis detractioe, cucurbitula, ... vomitu...* – CELS. 2,9,2) nebo *manus* „chirurgie“ ← „ruka“ (*Id autem vitium, ..., si medicamentis non cederet, quemadmodum manu curandum esset...* – CELS. 7,11). Podobný význam má i substantivum *ferrum* „chirurgie“ ← „železo“, „železný chirurgický nástroj“, význam určený specifikací kontextu – viz výše (*Quos tamen Homerus ... vulneribus tantummodo ferro et medicamentis mederi solitos esse proposuit.* – CELS. Proem. 3).

### 3.2 Metonymie

Dalším typem přenášení významů je metonymie, která spočívá v přenesení pojmenování jednoho pojmu na pojem druhý, jenž s ním souvisí místně (prostorově), časově nebo nejčastěji kauzálně.<sup>38</sup> Lékařské termíny se tak tvoří nikoli na základě vnější podobnosti, ale podle věcných souvislostí. Metonymie, „přejmenování“ (z řec. předl. μετά „po“, „za“, „přes“ + ὄνομα „jméno“),<sup>39</sup> přenáší pojmenování části těla na přilehlou část, názvy části těla na kost a naopak nebo příznaky a příčiny nemoci na nemoc.

Hlavní typy metonymie, které budeme ilustrovat na příkladech, jsou:

- a) Metonymické přenášení významu zčásti těla na přilehlou část

Substantivum *articulus*, původně „kloub“, nabývá tímto způsobem významu „kost končetiny“, především „článek prstu“ (*Potest tamen conditus articulus medius aut summus canaliculo aliquo contineri* – CELS. 8,24,1) a *stomachus* „jícen“ mnohdy označuje nikoli „jícen“, ale přilehlou část, tedy „žaludek“ (*Post vomitum, si stomachus infirmus est, paulum cibi, sed huius idonei, gustandum* – CELS. 1,3,23).

<sup>38</sup> KARLÍK – NEKULA – PLESKALOVÁ 2016, díl I., s. 1022.

<sup>39</sup> HOLUB – LYER 1967, s. 312.

## b) Metonymické přenášení významu z části těla na kost

Substantivum *cubitus* může znamenat „kost loketní“ ← „předloktí“ ← „loket“ (*Cubitus inferior longiorque et primo plenior, in summo capite duobus quasi verticibus extantibus in sinum umeri ... se inserit* – CELS. 8,1,20), substantivum *umerus* „kost pažní“ ← „rameno“ (*ubi in vicinia cubiti umerus fractus est* – CELS. 3,10,2D) a substantivum *femur* „kost stehenní“ ← „stehno“ (*Alterum a priore parte positum, cui tibiae nomen est, longius et in superiore parte plenius, solum cum femoris inferiore capite committitur sicut <cum> umero cubitus.* – CELS. 8,1,26).

c) Metonymické přenášení významu z příznaků  
nebo příčin nemoci na nemoc

Pojmenování *gravedo* „chřipka“ vzniklo přenesením významu z „pocitu tíže nohou u chřipky“ (*si seniores sunt, gravedines atque destillationes male habent* – CELS. 2,1,14), substantivum *destillatio* „rýma“ nabylo tohoto významu z původního „kapání“ jakožto příznaku rýmy (*<si> in destillatione crassa facta pituita est* – CELS. 4,5,4); *resolutio nervorum* „ochabnutí nervů“ je spjato se slovesem *resolvere* – „uvolnit“ (*resolutio nervorum – paralyisin Graeci nominant* – CELS. 2,1,12), *elephantiasis* znamená „ztvrdnutí kůže“ (*frequentissimus in quibusdam regionibus is morbus est, quem ΕΛΕΦΑΝΤΙΑΙΣΙΝ Graeci vocant* – CELS. 3,25,1) a *atra bilis* „černá žluč“ se stala jakožto příčina nemoci základem pro pojmenování „melancholie“ (*At si longa tristitia cum longo timore et vigilia est, atrae bilis morbus subest.* – CELS. 2,7,19).

Je však třeba říci, že u tvoření termínů metonymickým přenášením významu z části těla na přilehlou část dochází někdy k vágnosti a nejednoznačnosti. Že pojmenování *stomachus* má význam „jícen“, a nikoli „žaludek“, můžeme spolehlivě určit pouze v dokladech, ve kterých dochází přímo ke spojení tohoto substantiva s termíny *venter* nebo *ventriculus* (např. *Nam si venter fluit, aut si stomachus non continet* – CELS. 3,6,15).

Rovněž u přenášení významů z části těla na kost je někdy velmi obtížné rozhodnout, zda se jedná o význam původní, nebo přenesený – je těžké rozhodnout, zda jde o „rameno“, či o „kost pažní“; zda jde o „loket“, či o „kost loketní“. K tomuto rozhodnutí je nutný široký kontext, kdy se

např. mluví o dvou kostech horní končetiny, nebo analogie, kdy je srovnávána stehenní kost s kostí pažní, holeň s předloktím, jako v př. CELS. 8,1,26 apod. Pro specifikaci sémantiky termínu při jeho polysémii se stává nejspolehlivějším kritériem užití kvalitativního adjektiva označujícího délku (*longus*) nebo jeho komparativu (*longior*) nebo určení polohy pomocí lokačního adjektiva (*inferior*) či předložkové vazby (*in vicinia cubiti*). Uvedené případy tak upozorňují na skutečnost, že cesta tvoření termínů pomocí metonymického přenášení významů je méně výhodná než cesta přenášení významů pomocí metafory, protože metonymicky utvořené termíny jsou příliš závislé na kontextu a nesplňují podmínku jednoznačnosti a přesnosti, která je u termínu vyžadována.

### 3.3 Porovnání latinské lékařské terminologie u A. Cornelia Celsa a v současnosti

V následujících tabulkách uvádíme srovnání nejdůležitějších termínů u A. Cornelia Celsa a termínů užívaných v současnosti. Zdrojem je slovník J. Kábrta a J. Kábrta jr. *Lexicon medicum*.

#### Metafory

Cornelius CELSUS		LEXICON MEDICUM	
<i>fistula</i>	trubička, močová trubice, píštěl	<i>fistula</i>	trubice, píštěl
<i>fibula</i>	spona, spínadlo	<i>fibula</i>	kost lýtková
<i>ferula</i>	dlaha	<i>ferula</i>	prut, dlahá
<i>linamentum</i>	obvaz	<i>linamentum</i>	plátýnko, cupanina
<i>fascia</i>	obvaz	<i>fascia</i>	obvaz, povázka (svalová)
<i>vertebra</i>	obratel	<i>vertebra</i>	obratel
<i>purgatio</i>	vyměšování, menstruace	<i>purgatio</i>	čištění, projímání
<i>vitium</i>	nemoc, vada	<i>vitium</i>	chyba, vada, kaz

<i>malum</i>	nemoc	<i>malum</i>	vada, zlo, neštěstí; bolest
<i>intestinum</i>	vnitřnost, střevo	<i>intestinum</i>	střevo
<i>patella</i>	česka	<i>patella</i>	miska, talíř; česka
<i>radius</i>	kost vřetení	<i>radius</i>	tyčka, paprsek; kost vřetení
<i>tibia</i>	kost holenní	<i>tibia</i>	holeň, kost holenní
<i>tunica</i>	obal	<i>tunica</i>	vrstva, obal
<i>sutura</i>	šev	<i>sutura</i>	šev
<i>septum transversum</i>	bránice	<i>septum</i>	přepážka
<i>porta</i>	branka	<i>porta</i>	brána
<i>modiolus</i>	chirurgický nástroj, vrták	<i>modiolus</i>	kuželovitá osa hlemýždě kostního labyrintu
<i>dentes canini</i>	špičáky	<i>dentes canini</i>	špičáky
<i>musculus</i>	sval	<i>musculus</i>	sval
<i>lacertus</i>	biceps, část paže nad loktem	<i>lacertus</i>	ramě, paže
<i>cancer</i>	rakovina	<i>cancer</i>	karcinom připomínající tvar raka
<i>radix</i>	kořen části těla	<i>radix</i>	kořen, stopka, pata
<i>spina</i>	výběžek obratle, páteř	<i>spina</i>	trn; páteř
<i>tonsilla</i>	mandle	<i>tonsilla</i>	mandle
<i>glandula</i>	žláza	<i>glandula</i>	žláza
<i>uva</i>	čep	<i>uva</i>	vinný hrozen
<i>lenticula</i>	piha	<i>lenticula</i>	malá čočka
<i>cucurbitula</i>	baňka		-
<i>inflammatio</i>	zánět, zápal	<i>inflammatio</i>	zánět, zápal
<i>caput</i>	hlavice	<i>caput</i>	hlavice
<i>unguis</i>	blanka na oku	<i>unguis</i>	nehet
<i>os</i>	ústí, ústa	<i>os</i>	ústa

## Metonymie

Cornelius CELSUS		LEXICON MEDICUM	
<i>articulus</i>	článek prstu	<i>articulus</i>	kloub
<i>stomachus</i>	jícen, žaludek	<i>stomachus</i>	žaludek
<i>cubitus</i>	kost loketní	<i>cubitus</i>	loket
<i>umerus</i>	kost pažní	<i>humerus</i>	kost pažní
<i>femur</i>	kost stehenní	<i>femur</i>	stehno
<i>gravedo</i>	chřipka	<i>gravedo</i>	chřipka, rýma
<i>destillatio</i>	rýma	<i>destillatio</i>	překapávání

Z uvedeného přehledu vyplývá, že převážná většina Celsových termínů je užívána i v současné lékařské terminologii. Pouze u několika termínů vytvořených metaforicky přenesený význam zanikl (např. *uva*, *lenticula*); některé z termínů (např. *fibula*) se ještě významově posunuly. U termínů vytvořených metonymicky je návrat termínu k původnímu významu častější (např. *cubitus*, *articulus*, *destillatio*), což opět potvrzuje, že metonymické přenášení významu je v procesu sémantické terminologizace cesta méně výhodná.

## 4. Závěr

Ve studii jsme se zabývali přínosem Aula Cornelia Celsa k tvoření latinské lékařské terminologie. Po vymezení významu slova „termín“ a uvedení různých definic tohoto pojmu v lingvistické literatuře jsme se soustředili na sémantické tvoření termínů. Věnovali jsme se zpřesňování (tj. specifikaci) slov z běžně sdělovacího jazyka, v části o metaforickém přenášení významu jsme popsali hlavní sémantické okruhy, ze kterých Celsus čerpal, a lexikální jednotky, jež působily jako zdroje termínů v oblasti anatomie, patologie a terapie, a na příkladech jsme ilustrovali hlavní typy metonymie. Upozornili jsme přitom na jistou vágnost a nejednoznačnost významu termínů vzniklých metonymickým přenášením, k jehož přesnějšímu určení je třeba kontext. Pro závislost na kontextu při procesu specifikace významu a metonymie

se proto jako nejvhodnější cesta sémantické terminologizace jeví metaforické přenášení. V tom, že převážná většina termínů vytvořených a užívaných Celsem přetrvává až do současné terminologie, spatřujeme jednoznačně přínos A. Cornelia Celsa k tvoření latinské lékařské terminologie.

## Literatura

- BOZDĚCHOVÁ, Ivana. *Současná terminologie (se zaměřením na kolokační termíny z lékařství)*. Praha: Karolinum 2009.
- FILIPEC, Josef. O přenášení významu v slovní zásobě, zvláště na základě podobnosti a soumeznosti. *Acta Universitatis Carolinae – Philologica 3 – Slavica Pragensia 4*. Praha: Karlova universita 1962, s. 497–506.
- FILIPEC, Josef – ČERMÁK, František. *Česká lexikologie*. Praha: Academia 1985.
- FORCELLINI, Aegidius. *Lexicon totius Latinitatis*. Tom IV. Ed. Josephus Perin. Patavii: 1940.
- HAUSENBLAS, Karel. Termíny a odborný text. *Československý terminologický časopis* 1963, 2, 1, s. 7–15.
- HOLUB, Josef – LYER, Stanislav. *Stručný etymologický slovník jazyka českého*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství 1967.
- JEDLIČKA, Alois. *Josef Jungmann a obrozená terminologie literárně vědná a linguistická*. Praha: Nákladem České akademie věd a umění 1948.
- JUNGMANN, Josef. *Česko-německý slovník*. Díl IV. Praha: W knjžecj arcibiskupské knihtiskárně 1838.
- KÁBRT, Jan – KÁBRT, Jan jr. *Lexicon medicum*. 3. vyd. Praha: Galén 2015.
- KARLÍK, Petr – NEKULA, Marek – PLESKALOVÁ, Jana (eds.). *Nový encyklopedický slovník češtiny*. Díl I. a II. Praha: Nakladatelství Lidové noviny 2016.
- KOCOUREK, Rostislav. Termín a jeho definice. *Československý terminologický časopis* 1965, 4, 1, s. 1–25.
- KOPECKIJ, Leontij. O lexikálním plánu hospodářského jazyka. *Slovo a slovesnost* 1935, 1, 1, s. 120–122.
- KOTT, František Štěpán. *Česko-německý slovník, zvláště grammaticko-fraseologický*. Díl IV. Praha: Tiskem a nákladem knihtiskárny Františka Šimáčka 1884.
- LANGSLOW, D. R. *Medical Latin in the Roman Empire*. Oxford: University Press 2000.

- MAZZINI, Innocenzo. Ippocrate in Celso. In *Tratados Hipocraticos. Actas del VII<sup>e</sup> colloque international hippocratique por J. A. Lopez Férez*. Madrid 1992a, s. 571–583.
- MAZZINI, Innocenzo. Caratteri della lingua del *De medicina* di A. Cornelio Celso. *Rivista di cultura classica e medioevale* 1992b, 34, 1, s. 17–45.
- MUCHNOVÁ, Dagmar. Internacionalismy s řeckými kořeny v české slovní zásobě. *Auriga – ZJKF* 2017, 59, 2, s. 7–33.
- Ottův slovník naučný*. Díl XXV. Praha: Nakladatelství J. Ottvy 1906.
- PACOVSKÝ, Vladimír – SUCHARDA, Petr. *Jazykozpyt medicíny. Knížka o medicínském terminologii nejen pro zdravotníky*. Praha: Galén 2008.
- PARDON, Muriel. Celsus and the Hippocratic corpus: The originality of a ‘Plagiarist’. In: P. J. van der Eijk (ed.). *Hippocrates in Context*. Leiden – Boston: Brill 2005, s. 403–411.
- POŠTOLKOVÁ, Běla. *Odborná a běžná slovní zásoba současné češtiny*. Praha: Academia 1984.
- POŠTOLKOVÁ, Běla – ROUDNÝ, Miroslav – TEJNOR, Antonín. *O české terminologii*. Praha: Academia 1983.
- QUINTILIEN. *Institution oratoire X*. Přel. J. Cousin. Sv. 6. Paris: Les belles lettres 1979.
- TESAŘOVÁ, Drahomíra. Aulus Cornelius Celsus a životospráva. *Časopis lékařů českých* 2018, 157, 5, s. 263–267.

PhDr. Drahomíra Tesařová, CSc., Kafkova 593/35, 160 00 Praha 6.  
te.drahomira@seznam.cz



# Platónovo vyobrazení postavy Odyssea v Érově mýtu<sup>1</sup>

*Karel Zoubek*

Abstract:

## **The Figure of Odysseus in Plato**

The article attempts to show how Plato used and refined the inherited literary tradition. For this purpose, the example of Plato's adaption of Odysseus' figure in the final myth of *The Republic*, the myth of Er, is used. I primarily focused on the tradition of Odysseus' figure in order to help to understand the motivation of Odysseus' choice in Er's myth. We then drew attention to allusive and intertextual mentions of Odysseus in Plato's dialogues to clarify which aspects of Odysseus' figure Plato praised and which he did not, and how it eventually influenced his choice. In the same way the mentions of Odysseus in *The Republic* are treated. I primarily analysed the role of Odysseus in the myth of Er and in what light he is presented.

Key words: Plato, Odysseus, Socrates, Myth of Er, *Odyssey*

Klíčová slova: Platón, Odysseus, Sókratés, Érův mýtus, *Odysseia*

## Úvod

V rámci celé Platónovy *Ústavy* jsme sice svědky neúnavné kritiky básnictví, ale to neznamená, že by Platón básnictví zcela zavrhoval, neboť z něj přebírá mnohé mýty a zapojuje je do svého filozofického výkladu. Hned v první knize tak čteme sofistickou verzi mýtu o Gýgově prstenu<sup>2</sup> či se dozvídáme o nutnosti zapojit některé mýty do výchovy občanů Kallipolis. Jako příklad

---

<sup>1</sup> Následující článek vychází z bakalářské práce *Platónovo zpracování postavy Odyssea*. Za cenné připomínky chci poděkovat doc. Mgr. Sylvě Fischerové, Ph.D. a Mgr. Robertu Roreitnerovi. Stejně tak bych rád poděkoval i recenzentům tohoto článku.

<sup>2</sup> Pl. *Resp.* 359c7–360b1.

může sloužit mýtus o původu občanů zrozených ze země a jejich rozčlenění do tříd podle toho, zda do nich bůh při jejich vzniku přimísil zlato, stříbro, železo či měď.<sup>3</sup> Občané Kallipolis mají také věřit tomu, že duše zemědělných strážců odcházejí na Ostrov blažených.<sup>4</sup> V závěru *Ústavy* se pak objevuje eschatologický Ěrův mýtus, v němž vrcholí jak kritika básnictví, tak výzva k vedení spravedlivého života.

Tyto „filozofické“ mýty jsou v mnoha ohledech založené na mýtech, které známe (nejen) od básníků. Nelze přehlédnout, že zmíněné rozdělení občanů je aluzí na Hésiodův mýtus o pokoleních<sup>5</sup> a Ěrův mýtus se zas v mnoha ohledech zakládá na jedenáctém zpěvu *Odysseie*. Pro Platóna i pro celou řeckou literární tradici je taková intertextualita více než charakteristická. Zásahu na tom má i skutečnost, že mýtus v řeckém prostředí nikdy neustrnul v jednotnou formu. Autorům (uživatelům mýtu) tak nic nebránilo v tom, aby mýtus upravovali do – dle jejich soudu – vhodné podoby. Totéž platí i pro Platóna.

Badatel E. R. Dodds užil ve své knize *Řekové a iracionálno* výstižný pojem *zdeděný konglomerát*, který shrnuje pestrost (leckdy až protichůdnost) tradice, jejímž dědicem Platón je. Zároveň nastínil, jakým způsobem Platón se zděděným konglomerátem pracoval, jak jej proměnil a co ho k tomu vedlo. Dodds tvrdí, že Platón si „mnohem jasněji než kdokoli jiný uvědomoval, jaká rizika z rozpadu zděděného konglomerátu plynou, a že ve svém posledním odkazu světu předložil významné návrhy ke stabilizaci poměrů cestou protireformy“.<sup>6</sup>

Abychom nastínilí tuto proměnu přejaté tradice, hodláme analyzovat netypické vyobrazení postavy Odyssea v Ěrově mýtu na pozadí odysseovské tradice. Budeme tedy zkoumat nejen texty, které Platóna předcházely a ovlivnily jej, ale poukážeme také na to, že Odysseovo vyobrazení je samo podmíněno povahou Platónovy filozofie i logikou *Ústavy*.

<sup>3</sup> Pl. *Resp.* 414c3–415c7.

<sup>4</sup> Pl. *Resp.* 540b3.

<sup>5</sup> Hes. *Op.* 109–201.

<sup>6</sup> Na rozdíl od E. R. Dodds, který se zaměřuje především na tematiku strážců a duše v pozdějších dialogích, se můj zájem v tomto článku upíná na literární přepracování tradice, respektive postavy Odyssea, a proto jsou relevantní i dřívější Platónovy dialogy než *Zákony*, ze kterých vychází Dodds. Viz DODDS 2000, s. 204.

## Postava Odyssea v homérských eposech

Ve třetím zpěvu *Íliady* popisuje Helena jednotlivé héraoy, kteří bojují na straně Achájců. Když přijde řada na Odyssea, Helena jej ostatním Trójanům představí jako héraoa, který je:

εἰδῶς παντοίους τε δόλους καὶ μῆδεα πυκνά.  
„znalý všemožných spádů a také záměrů chytrých.“<sup>7</sup>

Odysseus se stejně jako ostatní aristokraté v *Íliadě* zapojuje do bojů,<sup>8</sup> nicméně jsou to právě Helenou jmenované vlastnosti (přičteme-li k nim ještě obratný jazyk, jak k Heleniným slovům vzápětí dodává Antenór),<sup>9</sup> které Odyssea činí oproti ostatním héraoům výjimečným a které značně pomáhají Achájcům v trójské válce. Ve druhém zpěvu *Íliady* například Odysseus zastaví díky svému mrštnému jazyku prchající vojsko, přičemž vladaře vybízí k statečnosti a vojáky plísni za zbabělost.<sup>10</sup> Odysseův obratný jazyk v této scéně exceluje a úprk Achájců se nekoná.<sup>11</sup> Helena zmiňuje, že Odysseus je také mistr lsti (δόλος), i ta je v *Íliadě* oceněna:<sup>12</sup> po zdrcující porážce je třeba, aby byla podniknuta výzvědná cesta do trójského tábora. Velitelé Achájců volí k tomuto podniku Dioméda a ten k sobě přibírá Odyssea. Nicméně také z trójského tábora se vydává na výzvědy Dolón (Δόλων), jehož jméno naznačuje, že stejně jako Odysseus jde o postavu, která má ke lsti blízko. Dochází tak k určitému souboji v lstivosti mezi zneprátelenými stranami, z něhož Odysseus vychází jako vítěz, neboť se mu podaří s pomocí Dioméda Dolóna zajmout a získat od něj cenné informace o trójském táboře. Tím však výprava Dioméda a Odyssea nekončí, neboť se ještě dostanou

<sup>7</sup> Hom. *Il.* 3. 202. Veškeré překlady homérských eposů v tomto článku pocházejí od O. Vaňorného.

<sup>8</sup> Agamemnón sice nařkne Odyssea z toho, že se bojů straní, Odysseus však razantně opáčí, že se vždy účastní boje, a to v prvních řadách. Agamemnón se hned vzápětí Odysseovi omlouvá a přiznává mu, že vskutku patří mezi nejstatečnější bojovníky před Trójou, viz *Il.* 4.329–364.

<sup>9</sup> Hom. *Il.* 3. 205–225.

<sup>10</sup> Hom. *Il.* 2. 173–332.

<sup>11</sup> Jako další ukázka Odysseovy výtečnosti v řečnění může sloužit i scéna z devátého zpěvu *Íliady*, kdy se Odysseus postaví do čela výpravy, která se má pokusit usmířit Achillea. Hom. *Il.* 9. 225–306

<sup>12</sup> Hom. *Il.* 10.

do nepřátelského tábora, konkrétně k Thrákům, kteří jsou spojenci Trójanů. Zabijí thráckého vůdce, a navíc získají značnou kořist. Odysseus se tak stává postavou, jež ve lsti nemá před Trójou konkurenta. Není divu, že jej po návratu Nestór za jeho počínání náležitě chválí.

Nicméně Odysseus se ostýchá přijmout chválu, neboť ví, že jeho lstivé počínání je ambivalentní a že chválu může brzy vystřídat zášť. Ostatně i Odysseovo jméno je toho důkazem: Odysseus jej dostává od svého děda Autolyka, který byl slavným lupičem, díky čemuž byl často nenáviděn (ὀδυσαάμενος).<sup>13</sup> Lstivé počínání a mrštný jazyk může také narážet na pohrdání i ve světě postaveném na hérojské etiketě, jak praví Achilleus:

ἐχθρὸς γάρ μοι κεῖνος ὁμῶς Ἄϊδαο πύλησιν  
ὅς χ' ἕτερον μὲν κεύθη ἐνὶ φρεσίν, ἄλλο δὲ εἴπη.  
„vždyť jak Hádova brána se taký člověk mi hnusí,  
který jiného cos má na mysli, jiné však mluví!“<sup>14</sup>

Odysseus si je této hrozby vědom a opakovaně se nepyšní úspěchy, jichž dosáhl díky své lstivosti.<sup>15</sup> Proto oponuje Nestórově chvále jeho výkonu a vyzdvihuje spíše počínání Diomédo. <sup>16</sup> To však neznamená, že by své netypické schopnosti zavrhoval, ale naopak, jak tvrdí W. B. Stanford, užívá je *pro bono publico*.<sup>17</sup>

Odysseus je v homérských eposech charakterizován řadou epitet: πολύτροπος, πολυμήχανος, ἀγχινοος, ἐπιτηής, ἐχέφρων či πολύμητις. Pro jejich

<sup>13</sup> Hom. *Od.* 19. 408.

<sup>14</sup> Hom. *Il.* 9. 312–313. K tomu ještě přidejme, že výše zmíněné Agamemnónovo obvinění přidává k Odysseovým lstím pejorativní adjektivum zlé, špatné (κακοί). Hom. *Il.* 4. 339.

<sup>15</sup> Jako další místo, kde se vyskytuje Odysseova opatrnost vůči zášti ke genům, které zdědil od svého děda Autolyka, uvádí W. B. Stanford Odysseovo počínání při pohřebních hrách na Patrokleovu počest, kdy by se Odysseus po pěstním souboji, který Achilleus ukončil remízou, mohl domnívat, že mu bylo ukřivděno, neboť se mu jednou podařilo Aianta svalit na zem. Dosáhl toho však za pomoci lsti, a proto neprotestuje a smíruje se s remízou (Hom. *Il.* 23. 719–737). STANFORD 1963, s. 28.

<sup>16</sup> Hom. *Il.* 10. 555–563.

<sup>17</sup> STANFORD 1963, s. 17.

interpretaci se nyní zaměříme na *Odysseiu* a děje v ní popsané.<sup>18</sup> Zřejmě nejznámější z Odysseových epitet je epiteton πολύτροπος, jehož překlad do češtiny je téměř nemožný: O. Vaňorný překládá aktivně „zchytralý muž“, V. Šrámek pasivně „životem zkoušený“. Dokonce již ve starověku nebylo pochopení tohoto epiteta jednoznačné, jak vyplývá z Platónova dialogu *Hippiás Menší*, kde se Sókratés a Hippiás neshodnou na jeho správném významu.<sup>19</sup> Jedno je ovšem jasné: epiteton obráží pestrost všeho, co Odysseus zažil na svých cestách, a zároveň pestrost jeho osobnosti.

Odysseus jako πολύτροπος musí překonat mnohá dobrodružství, v nichž opakovaně prokazuje svůj nezměrný důvtip. Nezapomínejme ale, že Odysseus je také πολύμητις a πολύτλας – tedy ten, kdo má důvtipnou mysl (μῆτις) a kdo je s to mnoho snést (τλήναι). Odysseus často v pozdější tradici, jak uvidíme, představuje aktivního dobrodruha, který nemá stání a do dobrodružství se vrhá po hlavě, obzvláště vidí-li v nich nějaký vlastní zisk. Tento pohled opravňuje například Odysseovo chování v jeskyni Kyklópa Polyféma, kdy odmítne prosby své posádky rychle se s kořistí vrátit k lodím a odplout, neboť touží Polyféma spatřit a dostat od něho hostinné dary, nicméně na mnoha dalších místech *Odysseie* jsou Odysseova dobrodružství spíše trest osudu, který Odysseus musí chtě nechtě snášet.<sup>20</sup> Lze sice namítnout, že právě

<sup>18</sup> Jednání Odyssea v *Íliadě* a *Odysseie* nelze hodnotit stejnými kritérii. Zprvce postava Odyssea není v obou básních charakterizována úplně stejně, například v *Íliadě* se nevyskytuje žádný bližší vztah mezi Hermem a Odysseem, jak je tomu v *Odysseie*, což potvrzuje i epiteton πολύτροπος, které se vyskytuje krom *Odysseie* i v *Homérském hymnu na Herma*, viz *bHerm.* 13. a 439. Spojitost mezi Hermem a Odysseem ukazuje, že právě v *Odysseie* musí Odysseus uplatnit zcela jiné schopnosti, které jsou bližší postavě trickstera (mrštný jazyk, důvtip a lstivost) než bojujícím hrdům v *Íliadě*. V obdobném smyslu se vyjadřuje i W. B. Stanford, když nabízí vysvětlení pro odlišné chování Odyssea v *Íliadě* a *Odysseie*, totiž změnu prostředí: zatímco v *Íliadě* se Odysseus pohybuje mezi dalšími ctěnými hrdy a v prostředí otevřeného přátelství a nepřátelství, v *Odysseie* je už mezi méně statečnými námořníky, obklopen nelidskými bytostmi, aby ke konci bojoval proti uzurpátorům ve vlastním paláci. Viz STANFORD 1963, s. 13–14.

<sup>19</sup> Pl. *Hip. Mi.* 364d7–e3.

<sup>20</sup> Odysseus ostatně lituje svého neopatrného chování vícekrát, navíc to, co je běžně vnímáno jako dobrodružství, Odysseus často označuje jako námahy (πόννοι). Spojíme-li Odysseovu sebereflexi s momentem, kdy Aiolos odmítne přijmout zpět Odyssea, neboť je mu jasné, že jej nenávidí některý z bohů (ὄς κε θεοῖσιν ἀπέχθεται μακάρεσσιν, Hom. *Od.* 10. 70.), je představa Odyssea jako ryze aktivního dobrodruha neudržitelná.

chováním u Polyféma si Odysseus vyslouží trest,<sup>21</sup> který spočívá v dalším bloudění, to ale znamená přehlížet Odysseovu sebereflexi, která je do vyprávění o Polyfémovi vložena.<sup>22</sup> Odysseus nepředstavuje v *Odyssei* pouze aktivního dobrodruha, který se podle E. Auerbacha stejně jako ostatní homérické postavy budí každé ráno jakoby poprvé.<sup>23</sup> Tato sebereflexe totiž poukazuje na Odysseovu proměnu v průběhu *Odysseie*, neboť Odysseus, který se objevuje na začátku *Odysseie*, není zcela stejný jako Odysseus, který se objevuje na jejím konci.<sup>24</sup> Za příklad vezměme scénu, kdy Odysseus okřikne svou starou chůvu, aby se nahlas neradovala z vítězství nad ženichy, a porovnejme ji se zmíněnou scénou na ostrově Kyklópů: Odysseus poráží ženichy, kteří mu po deset let vyjídali stáda a žili v jeho paláci, jeho oddaná služka chce začít jásat z jejich porážky, Odysseus ji však zastaví a řekne:

ἐν θυμῷ, γρηῦ, χαῖρε καὶ ἴσχεο μηδ' ὀλόλυξε:  
„V duši jen, stařenko, plesej, buď zticha a nejásej hlasně!“<sup>25</sup>

Porovnáme-li tuto scénu s Odysseovým počínáním na ostrově Kyklópů, zjistíme, co Odyssea nejspíše vedlo k těmto slovům: poté, co Odysseus oslepí Polyféma a podaří se mu se zbývající posádkou utéct, nespokojí se s tímto úspěchem. Začne se vychloubat a vykřikovat své pravé jméno, přestože jej jeho vlastní druhové nabádají, aby již Polyféma, který je ohrožuje vrháním balvanů, neprovokoval. Odysseus ovšem jejich naléhavé prosby neuposlechně, neboť je κεκοτηότι θυμῷ („rozhněván v srdci“),<sup>26</sup> a prozradí Polyfémovi své pravé jméno. Tím si ovšem vyslouží za trest několik dalších útrapných

<sup>21</sup> Za další scénu, kde se Odysseus překvapivě vrhne do nebezpečí, lze považovat překvapivý útok na Kikony (Hom. *Od.* 9. 39–81).

<sup>22</sup> Hom. *Od.* 9. 228.

<sup>23</sup> AUERBACH 1998. s. 9–26.

<sup>24</sup> FISCHEROVÁ 2012.

<sup>25</sup> Hom. *Od.* 22. 411.

<sup>26</sup> Hom. *Od.* 9. 501. Nutno však podotknout, že Odysseus je rozhněván na Kyklópa i proto, že mu sežral několik jeho námoníků. Nicméně omyl, kterého se Odysseus dopouští, je ten, že odmítá uposlechnout dobré rady své zbylé posádky.

let na moři, takže mu jeho vítězství značně zhořkne. Nicméně vědom si své předešlé chyby zastaví služku před podobně nevhodným činem.<sup>27</sup>

Odysseus nemá tedy vždy pozitivní vztah k dobrodružství; pokud se však už do nějakého pustil a byl neúspěšný, je s to ho zhodnotit a poučit se z něj. Přesto nelze popřít blízkost Odyssea a dobrodružství.<sup>28</sup> Nejvhodnější tedy bude držet se slov W. B. Stanforda: „Odysseova osobnost a jeho hrdinské činy jsou neoddelitelné: zažije neuvěřitelná dobrodružství, protože je Odysseem, a Odysseem je proto, že zažije neuvěřitelná dobrodružství.“<sup>29</sup>

Odysseova reflexe vychází z jeho zkušeností. Jak ovšem tyto zkušenosti chápat? Když se Athéna setká s Odysseem po jeho návratu na Ithaku, sama mu oznámí, že při něm stála ve všech jeho námahách (πάντεσσι πόνουσι)<sup>30</sup> – a námah musí Odysseus jakožto πολύτλας snést vskutku mnoho, dokonce tolik, že jej málem dovedou k sebevraždě. Konkrétně se jedná o scénu, kdy se Odysseus již blíží k Ithace, ovšem jeho posádka během chvíle, kdy Odysseus po devíti dnech usne, rozváže pytel s vichry, neboť se domnívá, že Odysseus v něm ukrývá poklad. Tím ale způsobí bouři, která loď s Odysseem a jeho posádkou odnese zpět na širé moře:

<sup>27</sup> Odysseovu proměnu také lze podložit i slovem ἀτασθαλία, které znamená pošetilost, zrupnost: hned na začátku *Odysseie* je ἀτασθαλία dána Diem do souvislosti s ženichy, kteří právě kvůli ní na sebe přinášejí záhubu, (Hom. *Od.* 1. 34.), jejímž vykonavatelem má být Odysseus. Ten je přitom sám jednou obviněn ze stejného chování, a to Eurylochem, který odmítá Odysseův plán vyrazit do Kirčina domu, kde je uvězněna a proměna v prasata část Odysseovy posádky. Eurylochos radí útěk před nebezpečím a připomíná tragickou událost na ostrově Kyklópů, kde podle něj zahynuli námořníci právě kvůli Odysseově zrupnosti (ἀτασθαλία). Později se ukáže, že v případě záchranu svých námořníků se Odysseus nedopouští obdobné zrupnosti, neboť své námořníky za pomoci Herma zachrání. Viděli jsme, že Odysseus lituje svého chování v Kyklópově jeskyni a snaží se jej dále vyvarovat, což dokládá i fakt, že postava, která trestá dle božského plánu ženichy za jejich zrupnost, by měla být takového chování vzdálena.

<sup>28</sup> P. Pucci vidí Odyssea jako postavu, která se (podobně jako celý text *Odysseie*) pohybuje v neustálém napětí mezi stejností a odlišností. Odysseus je tak sice postavou, která má svůj cíl (τέλος), k němuž spěje, přesto lze Odyssea vnímat jako kaleidoskopickou postavu, jejíž příběhy jsou variací stejných událostí. Viz Pucci 1995, s. 13–30.

<sup>29</sup> STANFORD 1963, s. 76.

<sup>30</sup> Hom. *Od.* 13. 302–303.

αὐτὰρ ἐγὼ γε / ἐγρόμενος κατὰ θυμὸν ἀμύμονα μερμήριξα,  
ἢ πεσὼν ἐκ νηὸς ἀποφθίμην ἐνὶ πόντῳ,  
ἢ ἀκέων τλαίην καὶ ἔτι ζωοῖσι μετείην.

ἀλλ' ἔτλην καὶ ἔμεινα, καλυψάμενος δ' ἐνὶ νηὶ / κείμην.

„Vtom ze svého procitnuv spánku,  
ve své statečné mysli jsem počal přemýšlet o tom,  
měl-li bych vyskočit z lodi a život ve vlnách pohřbít,  
či snad klidně **to snést** a zůstat naživu ještě.

Já **jsem to snesl** a zůstal a ležel na lodi tiše.“<sup>31</sup>

Právě schopností snášet útrapy a ovládnout při nich své emoce vyniká Odysseus mezi ostatními héroy. Zároveň jde o vlastnost netypickou pro hérojskou etiketu, jak je nám prezentována v *Íliadě* na postavách Achillea, Aianta či Hektóra.<sup>32</sup> Odysseovu netypickou sebekontrolu potvrzují i dvě následující scény: první je ze čtvrtého zpěvu *Odysseie*, kdy se vybraní Achájci skrývají v útrobách trójského koně, vtom však přichází Helena v doprovodu Déifoba, a jsouc posedlá božstvem, oslovuje Achájce hlasy jejich manželek. Ti se nedokáží zdržet a chtějí jít ven či alespoň odpovědět, čímž by celou lest zmařili; Odysseus (byť i on slyší hlas své manželky) jim v tom zabrání, a zachrání tak všechny Achájce uvnitř koně (σάωσε δὲ πάντας Ἀχαιοὺς).<sup>33</sup> Druhá scéna pak Odysseovu pro homérské héroxy netypickou sebekontrolu už uvádí do souvislosti s jeho zchytralostí: Odysseus se konečně nachází ve svém paláci, přesto musí přečkat ještě jednu noc, než se pomstí ženichům. Během této noci zaslechne, jak jeho služby běží do komnat ženichů. Tu jeho srdce vykřikne jako fena chránící štěňata, ale Odysseus se nedá strhnout svými emocemi, ovládne je a dále vyčkává na svou pomstu:

<sup>31</sup> Hom. *Od.* 10. 49–54.

<sup>32</sup> Homérské epy ještě nepoužívaly termín σωφροσύνη jako výraz umírněnosti. Namísto σωφροσύνη totiž funguje v homérských eposech pojem αἰδώς, které lze překládat jako „stud“. NORTH (1966, s. 1–37) upozorňuje, že právě stud (αἰδώς) je to, co figurám jako Achillés či Aíás v obou eposech často schází.

<sup>33</sup> Hom. *Od.* 4. 265–289; Hom. *Il.* 19. 184–275. Rozdíl mezi jednáním Achillea a Odyssea se ukazuje i v tom, že v *Odyssei se* může objevit jako jednající impuls i γαστήρ, který v *Íliadě* takto nefunguje na žádném místě, neboť zde tuto roli má především θυμός. Pro další intertextuální analýzy mezi *Íliadou* a *Odysseiou* viz PUCCI 1995, s. 165–172.



τέτλαθι δῆ, κραδίη: καὶ κύντερον ἄλλο ποτ' ἔτλης.  
 ἦματι τῷ ὅτε μοι μένος ἄσχετος ἦσθιε Κύκλωψ  
 ἰφθίμους ἐτάρους: σὺ δ' ἐτόλμας, ὄφρα σε μῆτις  
 ἐξάγαγ' ἐξ ἄντροιο οἰόμενον θανέεσθαι.  
 „Snes to jen, milé srdce, vždyť sneslo's hnusnější skutek  
 v onen strašlivý den, když Kyklóp nezdolný silou  
 statné druhy mi žral – ty's trpělo, až tě tam odtud  
 vyvedla **zchytralost** má, když myslilo's, že je ti zhynout.“<sup>34</sup>

Těžko si představit, že by Achilleus, Aiás či jiný hērós přechávali dobrovolně ještě jednu noc ve vlastním domě namísto přímého boje, obzvláště v převleku za žebráka!<sup>35</sup> Zmíněná μῆτις, kterou lze překládat jako důmysl, moudrost či bystrost, odkrývá další podstatný rys Odysseovy povahy.<sup>36</sup> Ostatně jeho nejčastější epiteton je πολύμητις. A je to právě zchytralost, díky níž se dostává ze zdánlivě bezvýchodných situací. Z výše zmíněného setkání Odyssea s Athénou se navíc dozvídáme, že co se této zchytralosti týče, jsou oba mistři: on je nejlepší mezi smrtelníky, ona mezi bohy.

Dalším epitetem, které má blízko k πολύμητις, je πολυμήχανος, označující schopnost vždy najít potřebný prostředek (μηχανή) k vyřešení situace, přičemž takovýto prostředek také často nesplňuje kritéria hérojské etikety. Odysseus se například neostýchá zbičovat sám sebe, aby následně jako žebrák ukradl z Tróje Palladion, což je podmínkou pro to, aby Trója vůbec mohla být dobytá.<sup>37</sup> Opět si jen stěží lze představit obdobné chování u Achillea či Aianta.

<sup>34</sup> Hom. *Od.* 20. 18–22.

<sup>35</sup> Odysseus je totiž oproti Aiantovi či Achilleovi schopen hledat řešení, která nespočívají jen v hrubém a násilném postupu, srov. STANFORD 1963, s. 107. Za zmínku stojí, že konflikt mezi fyzickou silou (βίη), jejímž představitelem je Achilleus a jemu podobní hrdinové, a důvtipností (μῆτις), kterou zastupuje Odysseus, je tematizován jak v *Íliadě*, tak v *Odysseii*. Oba způsoby boje totiž byly Řekům vlastní a v obou eposech se nabízí otázka, který z nich je lepší. Pro rozbor této opozice viz NAGY 1999, s. 42–58.

<sup>36</sup> FISCHEROVÁ (2012, s. 450) specifikuje μῆτις následovně: „Neoznačuje u Řeků abstraktní intelekt, ale spíše praktickou rozumovou schopnost, jak si poradit v určité situaci. Podobným směrem poukazují i adjektiva δαίφρων, πολύφρων, ταλασίφρων.“

<sup>37</sup> Hom. *Od.* 4. 240–264.

V Érově mýtu si Odysseus volí nový život, jsa pamětliv svých předešlých námah (μνήμη δὲ τῶν προτέρων πόνων); a viděli jsme, že námahy jsou to, co Odysseus zažil na svých cestách,<sup>38</sup> ale že zároveň fungují i jako to, skrze co se Odysseus mění. Dále se z Érova mýtu dozvídáme, že Odysseus se takto rozhodl i proto, že byl zbaven touhy po poctách, ovšem homérské eposy nenaznačují,<sup>39</sup> že by po něčem takovém přespříliš toužil. Abychom tedy poznali důvody tohoto Platónova vyobrazení Odyssea, je nutné vzít v potaz i další texty, které zobrazují Odyssea v tomto světle.

### Odysseus jako demagog a Odysseus jako Sókratés (postava Odyssea od Gorgia k Antisthenovi)

V Gorgiově *Obraně Palaméda*<sup>40</sup> je Odysseus představen negativně: Palamédés je zde Odysseem obviněn z toho, že zradil vojsko. V jeho stanu se totiž našlo zlato, které měl údajně převzít od Trójanů. To mu však z pomsty podstrčil sám Odysseus, neboť Palamédés jej na Ithace usvědčil z toho, že předstírá šílenství, aby nemusel spolu s ostatními Achájci vyplout do Tróje. Palamédés ve své řeči, která je založena na kritériu pravděpodobnosti, postupně Odysseovu žalobu vyvrací: odmítá, že by zradil vojsko pro zlato, vždyť má prostředků dostatek (χρήματα μὲν μέτρια κέκτημαι),<sup>41</sup> popřípadě z jakéhokoliv jiného důvodu, například kvůli vlastní záchraně, moci či větší cti. Naopak on činí vše proto, aby řecké vojsko ochránil a jeho cenné vynálezy (psané zákony, číslice či míry a váhy) jsou toho důkazem. Nevinu

<sup>38</sup> Nezapomínejme však, že Odysseovy námahy nekončí jeho návratem na Ithaku, neboť po návratu se má ještě jednou vypravit na cestu, jak se dozvídáme z Teiresiovy věštby, a sám Odysseus označuje svá budoucí dobrodružství jako námahy (πόνου). Hom. *Od.* 23. 248–249.

<sup>39</sup> Τιμή se v souvislosti s Odysseovým postavením objevuje pouze jednou, a to ještě z úst Tělemacha, Hom. *Od.* 1. 117. Když se pak Odysseus setká před vstupem do podsvětí s Achillem, tak se jej Achilleus otáže, zda jeho syn Neoptolemos získal v boji právě τιμή. Viz FINLEY 1978, s. 74–138.

<sup>40</sup> Tento Gorgiův spis se řadí mezi tzv. epideiktické řeči, pro něž je typické, že autor pro představení svých názorů často využívá mytické postavy. Od Gorgia se dochovala ještě jedna epideiktická řeč, *Chvála Heleny*. Vycházíme zde z vydání MOST – LASK 2016.

<sup>41</sup> Gorg. D25, 15.

dosvědčuje i jeho život: vždyť je považován za mudrce (σοφός) a dobrodince (εὐεργέτης) pro společnost. Pro Palaméda je postavení ve společnosti s těžšími: <sup>42</sup> jak na začátku své obhajoby upozorňuje, špatná pověst je mnohem horší než smrt. Palamédovi jde tedy o jeho čest (τίμη), kterou chce obhájit. To staví Odyssea do nelichotivého postavení; Palamédés jej dokonce nepřímo řadí mezi ty, kteří otročí slastem (ήδονή) a neustále se ženou kvůli bohatství (πλοῦτος) a velkoleposti (μεγαλοπρέπεια) za roctami (τιμαί). <sup>43</sup> Odysseus je odhodlaný uškodit i svým spolubojovníkům, bude-li z toho mít zisk. Odysseus zde nepředstavuje sympatickou postavou, jeho řeč je představena jako nepravděpodobná, a tedy i nesmyslná. Palamédés dokonce zpochybní i to, že by Odysseus měl být řazen mezi moudré, neboť Odysseus žaluje muže, který prospívá společnosti, z toho, že ji zamýšlí zradit. Zatímco zákeřná lstivost vůči spolubojovníkům byla Odysseovi v homérských eposech vzdálená, Gorgiás ji v této řeči Odysseovi připisuje.

Ani v Sofokleově dramatu *Filoktétés* není Odysseus příliš pozitivní postavou. Děj této tragédie začíná ve chvíli, kdy se za opuštěným a jen obtížně přežívajícím Filoktétou <sup>44</sup> vydávají Odysseus a Neoptolemos. Ukázalo se totiž, že Filoktétés a jeho luk jsou podmínkou dobytí Tróje. Problém však tkví v tom, že to byl především Odysseus, kdo způsobil, že byl poraněný Filoktétés opuštěn. Odysseus ovšem nehodlá stanout jistému nebezpečí tváří v tvář a raději se uchyluje ke lsti. Lstí navíc pověřuje mladého a nezkaženého Neoptolema, který si má získat Filoktétovu důvěru, a tak jej přimět k návratu. Neoptolemos sice částečně uspěje, ale již nevydrží pokračovat ve lsti, neboť ta je proti jeho přirozenosti (φύσις), <sup>45</sup> slituje se nad Filoktétovým bídným osudem a luk mu vrátí. Tak se drama dostává do bezvýchodné situace a vše musí vyřešit až *deus ex machina* v podobě Héraklea. Na obranu Odyssea lze ovšem namítnout, že zde plní pouze rozkazy, a stejně tak by se neměla opomíjet Filoktétova tvrdohlavost a neochota. Avšak to, co

---

<sup>42</sup> CONSIGNY, s. 95–115.

<sup>43</sup> Gorg. D25, 15.

<sup>44</sup> Filoktétés byl totiž zanechán na ostrově Lémnos, který byl tehdy podle Sofoklea neosídlený.

<sup>45</sup> Nezapomínejme, že Neoptolemos je syn Achillea, který představuje jakýsi symbol hérojské etiky; není proto překvapením, že je Neoptolemos od *přirozenosti* vzdálen Odysseovým lstem, viz Soph. *Phil.* 79–80 a 902–903.

na Odyssea vrhá špatné světlo, je jeho vypočítavost, touha po vítězství pomocí lsti, kterou Neoptolemos a Filoktétés odmítají. Odysseova sebekontrola, vytrvalost a lstivost, které jsou v homérských eposech namířené proti nepřátelům a nahlíženy veskrze pozitivně, se nyní stávají tím, co ničí společnost.<sup>46</sup> V tomto smyslu se Odysseus stává obrazem Sofokleovy kritiky tehdejší politiky, v níž už nezbýval prostor ani pro samotný základ občanských vztahů, jak to vidíme na Neoptolemovi a Filoktétovi, kteří sice jednájí morálně správně, ale k dokončení trójské války to nijak nepřispívá.<sup>47</sup>

Nicméně v Sofokleově dramatu *Aiás* nacházíme jiný obraz Odyssea než ve *Filoktétovi*. Na začátku hry se dozvídáme, že soudci přiřkli Achilleovu zbroj Odysseovi. Aiás, který považuje rozhodnutí za nespravedlivé, je odhodlán za trest vyvraždit velitele Achájců, Agamemnóna, Meneláa, a především Odyssea. Nicméně Athéna na něj sešle šílenství a Aiás místo velitelů vyvraždí dobytek. Po těchto událostech začíná samotný děj hry. Jejím hlavním motivem je umírněnost (σωφροσύνη), a právě ta Aiantovi schází; nejenže si je zcela jist svým nárokem na pomstu po prohraném sporu o Achilleovu zbroj s Odysseem, ale nedbá ani samotné Athény a nectí ani ostatní bohy. Sebevražda (kterou spáchá i přes prosby manželky s malým synem a sboru) pak jeho přílišnou hrdost pouze podtrhuje. Odysseus zde vystupuje jako opak Aianta. Zatímco Aiás svého skutku nelituje ani poté, co je zbaven šílenství, a spíše jej mrzí neúspěch,<sup>48</sup> Odysseus, když mu Athéna nabídne pohled na šíleného Aianta, nad ním ihned vyjádří lítost, byť se jedná o jeho nepřítele (ἔχθρος). Tím se zásadně liší od Aianta, který považuje vítězství nad nepřáteli za sladké. Odysseus je opatrný, aby nebyl zpupným (ὕβριστής),<sup>49</sup> z čehož je Aiás opakovaně obviňován.<sup>50</sup> Sama bohyně tuto Odysseovu rozvážnost potvrzuje, když mu říká:

<sup>46</sup> Zarážející je především Odysseovo tvrzení (Soph. *Phil.* 97–99): νῦν δ' εἰς ἔλεγχον ἔξιόν ὄρω βροτοῖς τὴν γλῶσσαν, οὐχὶ τάργαι, πάνθ' ἡγουμένην. „Teď zkušeny už vidím všude u lidí, že ve všem vládne jazyk, ne však skutky cenné.“ Veškeré překlady Sofokleových tragédií jsou zde přejaty od V. Dědiny.

<sup>47</sup> DANEŠ 2012, s. 77.

<sup>48</sup> FINGLASS 2012, s. 59–72.

<sup>49</sup> Odysseus si je vědom bezmocnosti lidí, které přirovnává k pouhým stínům (Soph. *A.* 124–126).

<sup>50</sup> Soph. *A.* 304, 1061, 1088.

τοὺς δὲ σώφρονας  
 θεοὶ φιλοῦσι καὶ στυγοῦσι τοὺς κακοῦς.  
 „bozi milují  
 jen lidi rozvážné, však špatných štítí se.“<sup>51</sup>

Odysseova rozvážnost se prokáže i po Aiantově smrti: Aiantův bratr Teukros žádá důstojný pohřeb. Ten mu ovšem Agamemnón a Meneláos odpírají. Bezvýchodnou situaci řeší až Odysseus, který překvapivě podpoří nárok na pohřeb. Jeho slova znovu varují před hrozící zpučností, jež by pramenila z odepření pohřbu.<sup>52</sup> Odysseus nakonec uspěje a Teukros smí Aianta uložit do hrobu. V této hře se tak Odysseus na rozdíl od ostatních neřídí běžnou zásadou škodit nepřítelům a pomáhat přátelům.<sup>53</sup> Jeho umírněnost zde zabrání konfliktu mezi Átreovci a Teukrem.

Sofoklés ve sporu s Aiantem nezobrazil Odyssea jako zákeřného a vypočítavého podvodníka, u Pindara však Odysseus již v této podobě vystupuje. Pindaros totiž nemá pochopení pro Odysseovo dvojaké počinání, které podle něj přivodilo Aiantův pád. Odyssea řadí k proradným mužům, jejichž potravou jsou slova, což je také důvod, proč ty zdatné pronásleduje jen zášť.<sup>54</sup> Pindaros dokonce vyjadřuje názor, že vyprávění (λόγος) o Odysseovi je větší než to, co ve skutečnosti vytrpěl (πάθη). Jsou to Homérovy verše, které mu získávají slávu (κλέος); on sám je však přesvědčen, že pokud by lidé byli schopni rozeznat pravdu, nezískal by Odysseus Achilleovu zbroj, natož pak takovou slávu.<sup>55</sup> A právě v tomto smyslu Pindaros nehodlá učinit stejnou chybu jako Homér, tedy přiřknout slávu nepravému héroovi.<sup>56</sup> Proto si cení více Aiantovy statečnosti než Odysseovy výmluvnosti a brojí proti tomu, aby správný héros upadl v zapomnění.<sup>57</sup> Pindaros tak vylučuje Odyssea ze světa aristokratických héraů, kteří v jeho básních vystupují jako

<sup>51</sup> Soph. *A.* 132–133.

<sup>52</sup> Soph. *A.* 1093., kde ze zpučnosti viní chór Meneláa, pro Odysseovy argumenty, které varují před zneuctěním božského práva, viz 1332–1345.

<sup>53</sup> STANFORD 1963, s. 102–108.

<sup>54</sup> Pind. *N.* 8. 21–24.

<sup>55</sup> Pind. *N.* 7. 21–28.

<sup>56</sup> Pro konkrétní vztah této Pindarovy ódy a Homéra viz NAGY 1994, s. 414–438.

<sup>57</sup> Pind. *N.* 8. 25–26.

paradigmata, která je třeba napodobit. Ostatně je to lstivý občan (δολίος ἄστος), který sice nemůže svou řečí mezi urozenými (ἀγαθοί) uspět, nicméně pochlebováním a neupřímným počínáním je s to si získat ostatní občany. Takové počínání ale přivádí ostatní jen do bludu (ἄτη).<sup>58</sup> Nelze se tedy divit, že Pindaros vyjadřuje přání nebýt jako Odysseus, nýbrž jako Aías, aby mohl jako on kráčet po jediné cestě.<sup>59</sup> Pindaros ukazuje Odyssea jako symbol možné zákeřnosti, ale i omylnosti slov, která krom toho, že Odysseovi získávají slávu větší než ta, jakou by ve skutečnosti měl mít, působí destruktivně i v obci. Odysseus zde opět vystupuje jako symbol politiky postavené na slovech, nikoliv na činech, a tudíž prázdné.

Eurípídés pokračuje v líčení této podoby Odysseovy postavy. V jeho tragédiích Odysseus vystupuje jako ztělesnění amorálnosti a zákeřnosti. Tragédie *Hekabé* vypráví o smrti jejích dětí Polydóra a Polyxeny a právě Odysseus je zde tím, kdo se zasadí o obětování Polyxeny, aby byl Achilleův hrob řádně poctěn. Odysseus v této hře vystupuje jako demagog, jenž je pro získání přízně u vojska, které zde zastupuje athénský lid, ochotný učinit cokoliv.<sup>60</sup> Slova Hekabé tuto jeho podobu stvrzují:

ἀχάριστον ὑμῶν σπέρμ', ὅσοι δημηγόρους  
 ζηλοῦτε τιμάς; μηδὲ γιγνώσκοισθέ μοι,  
 οἱ τοὺς φίλους βλάπτοντες οὐ φροντίζετε,  
 ἦν τοῖσι πολλοῖς πρὸς χάριν λέγητέ τι.  
 ἀτὰρ τί δὴ σόφισμα τοῦθ' ἠγούμενοι  
 „Jste plémě nevděčné vy, kteří toužíte  
 jen lid si získávat. Kéž nepoznala bych  
 vás, kteří neváháte škodit přátelům,  
 jen když si získáte přízeň většiny.“<sup>61</sup>

Odysseus totiž trvá na obětování Polyxeny i přes snahu Hekabé vzbudit v něm lítost nad jejím bídným osudem (ztráta manžela, dětí i vyplnění

<sup>58</sup> Pind. *P.* 2. 80–85.

<sup>59</sup> Pind. *Nem.* 8. 35–36: εἶη μὴ ποτέ μοι τοιοῦτον ἦθος, Ζεῦ πάτερ, ἀλλὰ κελεύθοις / ἀπλόαις ζωᾷς ἐφαπτοίμιαν.

<sup>60</sup> TURKELTAUB 2016.

<sup>61</sup> Eur. *Hec.* 224–227. Přel. J. Klier – H. Kurzová.

rodné Tróji). Navíc mu připomíná, že mu při jeho krádeži Palladia zachránila život, neboť jej neprozradila a nechala ho z Tróji odejít. Odysseus ovšem neprojevuje jakýkoli soucit s poraženými a řídí se nemilosrdně právem silnějšího.<sup>62</sup> Odysseovo ambivalentní počínání, které je v homérských eposech užito *pro bono publico*, je nyní obráceno pouze na jeho osobní zisk. Tento nemilosrdný Odysseus je značně vzdálen Odysseovi z Aianta, jenž soucítí i s nejmzrytějším nepřítelem a lituje jeho trudný osud. Eurípidova tragédie tak přispěla k vytvoření toho obrazu Odyssea, který nacházíme v Érově mýtu, v němž je Odysseus vyléčen ze ctižádostivosti.<sup>63</sup> Také v *Trójankách* je Odysseus symbolem zákeřné politiky. Více než výmluvný je nárek zajaté Hekabé nad tím, že připadla jako otrokyně právě Odysseovi, který porušuje svatá práva, vše převrací svým dvojitým jazykem a z přátelství činí svár.<sup>64</sup>

Odysseus na přelomu pátého a čtvrtého století př. n. l. tedy nepředstavoval v řeckém prostředí ryze pozitivní postavu, héra, který by sloužil jako paradigma zdatnosti. Jeho dvojnásobné počínání se v několika případech překlátilo do počínání lstivého a zákeřného politika.<sup>65</sup> Proti tomuto pojetí však vystupuje Antisthenés: z několika jeho fragmentů, které se zabývají postavou Odyssea, vyplývá, že Odysseus v Antisthenových očích představuje naopak héra symbolizujícího protokynického filozofa,<sup>66</sup> který je s to přijít s potřebnými nekonvenčními řešeními. Z Porfyriova komentáře k *Odysseii* vyplývá,<sup>67</sup> že Odysseus by podle Antisthena jakožto *polytropos* neměl být vnímán negativně. Epiteton má totiž dva významy: zaprvé je-li někdo *polytropos*, jde o člověka, kterého jeho povaha (ἦθος) vždy obrací k dobru, a je tedy εὐτροπος; za druhé představuje postavu, jež je obratná v řečnění, neboť může myšlenku podávat různými způsoby (νόημα κατὰ πολλοὺς τρόπους) podle toho, ke komu řeční. Oproti tomu ten, kdo užívá řeč pouze

<sup>62</sup> DANEŠ 2012, s. 78–86.

<sup>63</sup> Odysseův vztah k poctám pak vyplývá například z jeho vyjádření (Eur. *Hec.* 329–330): τύμβον δὲ βουλοίμην ἂν ἀξιούμενον / τὸν ἐμὸν ὀραῖσθαι: διὰ μακροῦ γὰρ ἡ χάρις. („Svůj hrob však chtěl bych mít slavný a plný poct. / To trvalá je věc a na té záleží.“)

<sup>64</sup> Eur. *Tr.* 278–291.

<sup>65</sup> STANFORD 1963, s. 90–117.

<sup>66</sup> SUVÁK 2017, s. 129–136.

<sup>67</sup> Antisth. t. 187. Pro práci s Antisthenovými texty a jejich citování využíváme vydání PRINCE 2015. Překlady Antisthenových textů jsou dílem autora článku.

jedním způsobem (μονότροπος), ať už hovoří s kýmkoli, je spíše hlupák než mudrc: εἰ δὲ οἱ σοφοὶ δεινοὶ εἰσι διαλέγεσθαι, καὶ ἐπίστανται τὸ αὐτὸ νόημα κατὰ πολλοὺς τρόπους λέγειν· ἐπιστάμενοι δὲ πολλοὺς τρόπους λόγων περὶ τοῦ αὐτοῦ πολύτροποι ἂν εἴεν. εἰ δὲ οἱ σοφοὶ καὶ ἀγαθοὶ εἰσι, διὰ τοῦτο φησι τὸν Ὀδυσσεῖα σοφὸν ὄντα πολύτροπον εἶναι, ὅτι δὴ τοῖς ἀνθρώποις ἡπίστατο πολλοῖς τρόποις συνεῖναι. („Jestliže moudří jsou zdatní v řečnění a umí jednu myšlenku podat mnoha způsoby, pak tedy ti, kdo umí mluvit různými způsoby o stejném, jsou *polytropoi* [obratní]. Jelikož jsou oni moudří a dobří, tak se i o Odysseovi tvrdí, že je moudrý, protože je *polytropos*, jelikož uměl s lidmi zacházet různými způsoby.“)<sup>68</sup> Odysseovu *polytropii* staví Antisthenés proti *monotropii*, která paradoxně tím, že není schopna přizpůsobovat řeč danému posluchači, jeví se různým lidem jako *polytropie*, zatímco *polytropie* se bude jevit jako *monotropie*, neboť se přizpůsobuje pestrosti svých posluchačů.

Antisthenés oceňuje také Odysseovu zdrženlivost.<sup>69</sup> Odysseus v pátém zpěvu *Odysseie*<sup>70</sup> nejenže odmítne zůstat s Kalypsó, která zdůrazňuje svoji nadřazenost vůči Penelopě (co do těla i co do mysli), ale stejně tak se zdráhá přijmout nabídku nesmrtelnosti. Proč tak činí? Protože, jak se opět dozvídáme z Porfyriova komentáře, Ἀντισθένης φησὶν εἰδέναι σοφὸν ὄντα τὸν Ὀδυσσεῖα, ὅτι οἱ ἐρῶντες πολλὰ ψεύδονται καὶ τὰ ἀδύνατα παραγγέλλονται. („Antisthenés tvrdí, že Odysseus věděl, neboť byl moudrý, že zamilovaní často lžou a slibují nemožné.“)<sup>71</sup> V obou úryvcích vystupuje Odysseus jako zdrženlivý mudrc (σοφός), který je schopen se bavit s kýmkoli, což jej spojuje s Antisthenovým učitelem Sókratem.<sup>72</sup> Vyplývá to jak z prvního úryvku, kde epiteton *polytropos* lze přenést na Sókratovu filozofickou činnost spočívající v dialogu s různými lidmi, tak z druhého fragmentu, kde vystupuje

<sup>68</sup> Antisth. t. 187. 6.

<sup>69</sup> Antisthenés považoval zdrženlivost (ἐγκράτεια) za jednu z nejdůležitějších vlastností pro zdatnost (ἀρετή), viz Suvák 2017, s. 131.

<sup>70</sup> Hom. *Od.* 5. 149–227.

<sup>71</sup> Antisth. t. 188B1

<sup>72</sup> Xenofón ve svých *Vzpomínkách na Sókrata* také Sókrata přirovná k Odysseovi, protože oba byli podle něj schopní mluvit, kteří se drží obecných pravd, viz Xen. *Mem.* 1.4.15. Je možné, že Xenofón vycházel při sepisování svých sókratovských děl především z Antisthena, viz Suvák 2017, s. 37–81.



do popředí Odysseův charakter, který Antisthenés vyzdvihuje: Odysseus totiž odmítne nabízené božství nejen kvůli nejistému osudu milenců bohů a bohů, ale i proto, jak se Antisthenés domnívá, že by tím ztratil svou zdatnost (τοιαῦτα δ' ἄν εἴη ἀπὸ ἀρετῆς).<sup>73</sup> Vtom lze spatřovat podobnost se Sókratem, u něhož stála zdatnost v popředí zájmu.<sup>74</sup>

Otázka zdatnosti (ἀρετή) zaujímá důležité místo i v nejdelším Antisthenově fragmentu, ve sporu Odyssea s Aiantem o Achilleovu zbroj:<sup>75</sup> Aiás odnesl z boje tělo Achillea, zatímco Odysseus jeho zbroj, soud má nyní rozhodnout, komu má zbroj připadnout. První promlouvá Aiás. Je přísný na soudce, dokonce se neostýchá je urazit, neboť nesouhlasí s tím, že o zbroji rozhodují ti, kdo nebyli přítomni boji o zbroj. Aiás, jak sám říká, by měl zbroj dostat na základě své zdatnosti (ἀρετή), kterou zakládá na skutcích (ἔργα), nikoliv na řečnění (λόγος), jehož hlavním představitelem je právě Odysseus. Aiás snižuje Odysseovu záchranu zbroje, neboť důležitější bylo získat Achilleovo tělo než jeho zbroj. Dále odmítá i Odysseovo tajné konání, které provádí často v noci, hanebné maskování se za žebráky či Odysseovu krádež Palladia z trójského chrámu. Aiás je přesvědčen, že jeho náhled na tyto činy je správný, stejně jako jeho otevřená a statečná konání. Přesto svou řeč zakončuje negativně, když dospívá k závěru, že soudci, jelikož nebyli přítomni boji, budou soudit podle zdání, a proto jejich výrok bude nespravedlivý a ve prospěch Odyssea.

Odysseus odmítá mrzké hodnocení svých činů, naopak zdůrazňuje, že právě jeho činy pomáhají dosáhnout cíle – dobýt Tróju a vzhledem k tomu, že dobytí Tróje je považováno za krásné (καλόν), pak i prostředky (τρόποι), které k tomu vedou, jsou krásné. Stejně tak se brání Aiantovu obvinění ze zbabělosti, neboť nikdy nezanedbává jedinou možnost uškodit nepříteli, a to jakýmkoliv způsobem, ať už mu hrozí jakékoliv nebezpečí; Aiantovu přímou statečnost neschvaluje a přirovnává ji k divoké svini, kterou její hněv přivádí do záhuby, čímž předjímá Aiantovou sebevraždu, kterou po prohraném soudu spáchá. Nicméně Odysseus má i přes tvrdou kritiku pro Aianta

<sup>73</sup> Antisth. t. 188A4.

<sup>74</sup> KAHN 1995, s. 1–29.

<sup>75</sup> Stejně jako Gorgiova *Obrana Palamedea* se i řeč Aianta a Odyssea řadí mezi tzv. řeči epideiktické. Obě řeči se od sebe liší: Aiantova řeč je podobná soudním řečem, zatímco Odysseova řeč v sobě obsahuje i prvky typické pro dialog. Viz PRINCE 2007, s. 200.

pochopení. Aiantův útok na Odyssea totiž vychází z toho, že není s to pochopit nutnost jeho jednání kvůli své nevědomosti (ἀμαθία), což jej přivádí k mylnému hodnocení Odysseových činů, např. krádeže Palladia, o níž Odysseus tvrdí, že pouze vrátí to, co dříve Alexandr (totiž Paris) ukradnul.

Hodnotit obě postavy je obtížné a badatelé se neshodují na jednotné interpretaci.<sup>76</sup> W. B. Stanford, S. Montiglio a V. Suvák upřednostňují čtení postavy Odyssea jako zobrazení Antisthenových názorů,<sup>77</sup> (přičemž Aiás by měl vystupovat spíše jako zástupce tradičních hodnot, které skrze něj Antisthenés znehodnocuje), zatímco P. A. Meijer a S. Prince sice souhlasí s tím, že Odysseova řeč je v mnohém v souladu s Antisthenovými názory,<sup>78</sup> ale upozorňují, že i v Aiantově řeči zaznívají výroky, které nacházejí oporu v Antisthenových fragmentech, např. že zdatnost nepotřebuje příliš mnoho slov, nebo že není možné oponovat řeči nepříteli.<sup>79</sup> Také v důrazu na sílu a zdatnost se Aiás podobá Hérakleovi, kterého Antisthenés opakovaně chválí za jeho schopnost snášet útrapy.<sup>80</sup> Nicméně i přes tuto shodu, je Aiás stále postavou, které nelze upřít přílišnou hrdost, agresivitu a aroganci vůči soudcům a Odysseovi. Aiás nepochybuje o tom, že by pravda nestála na jeho straně, je naprosto přesvědčen o proradnosti Odysseova počínání a zcela je odmítá, přestože Odysseus koná to, co je nutné. Aiantova morálka koresponduje s běžnou představou o tom, co statečnost (ἀνδρεία) znamená: stát nepříteli tváří tvář.<sup>81</sup> Odysseus však jeho představu nabourává a ve shodě s Antisthenovým názorem upozorňuje, že Aiás nepojmenovává věci správně:<sup>82</sup> nešlo o svatokrádež Palladia, ale o čin nutný pro dobytí

<sup>76</sup> Pro přehled názorů na Antisthenovo pojmání obou postav viz KALAŠ – SUVÁK 2010, s. 106–114.

<sup>77</sup> STANFORD 1963, s. 20–37; MONTIGLIO 2011, s. 96–101; SUVÁK 2017, s. 129–136.

<sup>78</sup> Prince se domnívá, že Antisthenés nabízí dvojí čtení postavy Odyssea: jednak jako homérické postavy, jejíž počínání bylo později vnímáno ambivalentně, jednak jako sókratovské postavy snažící se neúspěšně zachránit Aianta. Viz PRINCE 2007, s. 200–201. MEIJER (2017, s. 116–117) podotýká, že Antisthenés se minimálně na první pohled snaží být neutrální, a to z toho důvodu, že jde o soudní řeči.

<sup>79</sup> MEIJER 2017, s. 177–179, PRINCE 2007, s. 200–201.

<sup>80</sup> MEIJER 2017, s. 107–112.

<sup>81</sup> SUVÁK 2017, s. 129–136, MEIJER 2017, s. 190–192.

<sup>82</sup> Pro vztah Antisthenova zájmu stran pojmenovávání věcí a těchto dvou řečí, viz KALAŠ – SUVÁK, s. 81–98.

Tróje; stejně tak to nebyla správná zdatnost a statečnost, ale zuřivost, která jej přivedla až k sebevraždě. Nicméně cílem Odyssea není Aianta ponížit, jak je tomu u Aianta,<sup>83</sup> ale naopak se snaží mu vysvětlit pravou podstatu jeho skutků, a zbavit ho tak jeho nevědomosti. Tím se dostáváme k podstatné podobě se Sókratem, který také na jedné straně usvědčuje lidi z neznalosti, na druhou stranu tuto svou činnost bere jako záslušnou, neboť vede člověka k poznání sama sebe.<sup>84</sup>

Od homérských eposů nabývá Odysseova postava různých, leckdy až protichůdných podob. Přesto veškeré adaptace Odysseovy figury vycházejí z jeho *gestaltu*, neboť „Odysseus nemůže být nemluvný misogyn ani líný ňouma, přihlouplý silák nebo vzpurný bojovník neposlouchající rozkazy“.<sup>85</sup> Probrané texty sice přistupují k Odysseovi odlišně, nicméně nikdy nepřepisují jádro jeho postavy, pouze některé rysy zdůrazňují, jiné opomíjí. Proto objevují-li se v pátém století demagogové, kteří jsou schopni ovládnout svým jazykem masy a kteří svou ctižádostivostí a krvelačností ničí základy tehdejší společnosti, je z mytického světa vybrána postava Odyssea, jenž mezi héroy vyniká svou výřečností a lstivostí. Nicméně je-li třeba najít héra ztělesňujícího důvtipnost a schopnost hledat nekonvenční řešení, objevuje se Odysseus zas v podobě moudrého sókratovského filozofa. Dvojnásobně vnímání tedy provází postavu Odyssea neustále a jinak tomu není ani u Platóna.

### Platónův Odysseus

Antisthenův fragment, v němž je Odysseovo epiteton πολύτροπος interpretováno jako charakteristika mudrce, lze vykládat i v souvislosti s Platónovým dialogem *Hippiás Menší*.<sup>86</sup> V něm jsme svědky debaty mezi sofistou Hippiou a Sókratem. Hippiás nejdříve vystoupí s tvrzením, že Achilles je lepší než Odysseus, neboť Homér oba dva vyobrazil následovně: ἄριστον μὲν ἄνδρα Ἀχιλλέα τῶν εἰς Τροίαν ἀφικομένων, σοφώτατον δὲ Νέστορα,

<sup>83</sup> PRINCE 2006, s. 75–92.

<sup>84</sup> PRINCE 2006, s. 75–92.

<sup>85</sup> FISCHEROVÁ 2012, s. 455.

<sup>86</sup> Je totiž možné, že dochovaný fragment byl původně dialog, viz KAHN 1995, s. 121–125. a PRINCE 2007, s. 594–622.

πολύτροπώτατον δὲ Ὀδυσσεά. („z mužů příšlých k Tróji vylíčil Achillea jako nejlepšího, Nestora jako nejmoudřejšího a Odyssea jako **nejzchytralejšího**“).<sup>87</sup> Sókratés však nechápe, co rojmem πολύτροπώτατος Hippiás myslí. Ten mu to vysvětlí tak, že Odysseovo epiteton πολύτροπος je označení pro lháře. Sókratés ovšem namítne, že je-li někdo schopen lhát, činí tak z určité prohnanosti (πανουργία), ale zároveň i z rozumnosti (φρόνησις). Musí jít tedy o člověka schopného (δυνατός) a moudrého (σοφός), neboť nejlepší lhář bude ten, kdo má zároveň nejlepší vědomí o tom, o čem lže, zatímco ten, kdo lže nevědomě – a Achilleus tak podle Sókrata činí hned několikrát –,<sup>88</sup> bude mít pravděpodobně vědění o věci menší. To by znamenalo, že Odysseus je v tomto ohledu lepší než Achilleus. S tím sice Hippiás nesouhlasí, ale Sókratovy argumenty se mu nedaří vyvrátit. Sókratés však nenabízí řešení a místo toho se sám dostává do aporie, že lhář by měl být nejlepší ze všech.<sup>89</sup>

Problém, jak se domnívá I. Chvatík, spočívá v tom, že Hippiás na začátku není schopný přijít na to, že činu (ἔργον) předchází schopnost (δύναμις), a že tedy neplatí Hippiovo nazírání na povahy: je-li někdo pravdivý, musí mluvit pravdu, a naopak je-li lživý, musí lhát, tedy že lhář je někdo *jiný* než ten, kdo mluví jen pravdu.<sup>90</sup> Hippiova neschopnost pochopit Sókratovy myšlenky vytváří zajímavý obrat v dialogu: ač se Hippiás na začátku pyšní tím, že vyniká téměř ve všem a v zodpovídání otázek není nad něj silnějšího, není s to Sókratovy otázky uspokojivě zodpovědět, neboť ani jedno jeho řešení se neukazuje jako platné. Poté, co Hippiás vysloví myšlenku o Achilleovi jako o neúmyslném lháři, Sókratés dokonce oponuje, že jej Hippiás musí klamat jako Odysseus, když ze slov takového mudrce (jak Sókratés ironicky nazve Hippiu) vychází, že ten, kdo škodí a lže úmyslně, je lepší než ten, kdo tak činí nevědomě. Hippiás je přirovnán k Odysseovi. To podporuje i zmíněná

<sup>87</sup> Pl. *Hp. Mi.* 36e1–4. V článku uvádíme překlady Platóna od F. Novotného s výjimkou *Ústavy*, kde pracujeme s překlady R. Hoška.

<sup>88</sup> Sókratés ukazuje Hippiovi Achilleovu nevědomost o jeho vlastní lži oproti Odysseovu záměrnému lhaní na tom, že Achilleus sliboval, že odejde od Tróje zpět domů, ale nikdy tak neučiní. Pl. *Hp. Mi.* 370c1–d12.

<sup>89</sup> V *Hippiovi Menším* není ještě představena myšlenka jednoty zdatnosti a jejich prospěšnosti, která se stane ústředním motivem až v dialozích *Gorgiás*, *Prótagoras* nebo *Ústava*. Viz KAHN 1996, s. 122.

<sup>90</sup> CHVATÍK 2002, s. 53–59.

Hippiova všeznalost, kterou se pyšní, ale v dialogu se ukazuje jako prázdná, Hippiás se stává mluvkou (ἄλαζών), tedy právě tím, z čeho Odyssea viní.<sup>91</sup>

Nicméně aby Hippiás mohl být vskutku Odysseem, musel by být s to lhát i vědomě,<sup>92</sup> respektive činit to, z čeho jej Sókratés ironicky viní. Hippiás je tak na druhou stranu podobný i svému oblíbenci Achilleovi, neboť lze Sókratovi nevědomě, odporuje sám sobě a vystupuje vskutku jako jednoduchý (ἄπλοῦς). To však znamená, že kdo vědomě celou dobu Hippiu klame, je Sókratés: byť v dialogu několikrát poukazuje na svou prostotu a nevědomost, vyvrací každý Hippiův názor. Přitom jej opakovaně oslovuje se značnou dávkou ironie jako nejmoudřejšího (σοφώτατος), čímž ho přemluví, aby v dialogu pokračoval.<sup>93</sup> Řekne-li Sókratés, že se Odysseus v homérských eposech – na rozdíl od Achillea – nikdy nezmylí, je to ve výsledku Sókratés, který se nedává ošálit Hippiovým konvenčním názorem na Achillea a jeho kvality,<sup>94</sup> zatímco Hippiás na konci dialogu je ten, jehož názory neobstály a stejně jako Achilleus nedostává svým slovům.<sup>95</sup> Přestože Odysseova obratnost připomíná Sókratovo usvědčení Hippiia z nevědomosti, nesmíme zapomínat, že Odysseova lstivost vytváří aporii celého dialogu, neboť i přes výtky vůči Hippiovu vnímání Odyssea Sókratés nepochybně, že by Odysseus

<sup>91</sup> Tak to alespoň chápe Sókratés a nezdá se, že by Hippiás toto označení Odyssea odmítal. Zajímavou paralelu pak tvoří i fakt, že Platón jako chlubné mluvky (ἄλαζών) označuje také sofisty. Když se například ve *Faidónovi* ukáže Simmiova myšlenka, že duše je harmonií, jako neplatná, Simmiás prohlásí: ἐγὼ δὲ τοῖς διὰ τῶν εἰκότων τὰς ἀποδείξεις ποιούμενοις λόγοις σύνουδα οὔσιν ἄλαζόσιν („já jsem si vědom, že provádějící důkazy úsudky z pravděpodobnosti bývají chvástavé.“); a viděli jsme již, že kritérium pravděpodobnosti bylo vlastní Gorgiově rétorice (Pl. *Phdo.* 92d5–4). Také v *Gorgiovi* je pro muže, který svou duši poškodil lží a ješitností (ἀλαζονεία), vyměřen v podsvětí trest a Sókratés zde naráží na Kallikleovy myšlenky, které hlásají, že moc je právo. Pro spojení Gorgia s pojmem ἄλαζών viz CONSIGNY 2001, s. 192–194.

<sup>92</sup> BLONDELL 2002, s. 113–163.

<sup>93</sup> CHVATÍK 2002, s. 53–59.

<sup>94</sup> Na větší oblíbenost Achillea poukazuje postava Eudika, která se na úplném začátku diví, že Sókratés po Hippiově přednášce na téma, proč je Achilleus lepší než Odysseus, mlčí a nechválí ji spolu s ostatními (Pl. *Hp. Mi.* 363a1–3)

<sup>95</sup> L. Lampert vidí analogii mezi Sókratem a Odysseem i v tom, že stejně jako se Odysseus vymyká typické hérojské etiketě, tak se ani Sókratés nespokojuje s povrchními stanovisky, je připraven všemi možnými způsoby nalézt pravdu a jako Odysseus hledá různá, leckdy nezvyklá řešení situací, viz LAMPERT 2002, s. 23–259.

nebyl lhářem. Tento rozpor R. Blondell vysvětluje následovně: Sókratés od obou héraů přejímá jejich pozitivní rysy: od Achillea jeho odhodlanost a upřímnost, se kterou pátrá po pravdě, od Odyssea jeho důvtipnost, která mu pomáhá překonávat konvenční názory. Sókratés se díky této kombinaci stává prototypem filozofického hrdiny. Hippiás naopak od obou héraů přejímá negativní rysy: od Odyssea jeho pestrá obratnost, která se obráží v jeho (prázdné) všeznalosti, od Achillea pak konzervativní hodnoty a jeho nevědomé lhaní.<sup>96</sup>

Sókratés může sice být Odysseovi podobný, nikdy však s ním nemůže být zcela totožný.<sup>97</sup> Ostatně Alkbiadova řeč ze *Symposia* hovoří jasně: οἷος δὲ οὐτοσὶ γέγονε τὴν ἀποίαν ἄνθρωπος, καὶ αὐτὸς καὶ οἱ λόγοι αὐτοῦ, οὐδ' ἐγγὺς ἂν εὔροι τις ζητῶν, οὔτε τῶν νῦν οὔτε τῶν παλαιῶν, εἰ μὴ ἄρα εἰ οἷς ἐγὼ λέγω ἀπεικάζοι τις αὐτόν, ἀνθρώπων μὲν μηδενί, τοῖς δὲ σιληνοῖς καὶ σατύροις, αὐτὸν καὶ τοὺς λόγους. („ale něco tak zvláštního, jako je tento člověk, on sám i jeho řeči, ani přibližně by nikdo nenalezl ani v naší, ani ve staré době, ledaže by ho srovnával jako já ne s některým člověkem, nýbrž se silény a satyry, jej samého i jeho řeči.“).<sup>98</sup> Tento přístup bychom měli aplikovat i na Platónovo pojmání postavy Odyssea. Odysseovo zchytralé počínání totiž, obzvláště co se jeho mrštného jazyka týče, nenachází kromě ambivalentního chápání v *Hippiovi Menším* u Platóna příliš pochopení; v dialogu *Faidón* je to sofista Theodóros, který je připodobněn k Odysseovi,<sup>99</sup> v pozdějším dialogu *Politikos* pak nacházíme epiteton πολύτροπος užitě pro kritiku sofistické proměnlivosti.<sup>100</sup> V potaz bychom měli vzít i zmínku o Odysseových nepřítelích v *Obraně Sókrata*, kde se Sókratés těší na setkání s Palamédem a Aiantem, s nimiž bude porovnávat svůj život, neboť i oni byli nespravedlivě odsouzeni.<sup>101</sup> Odysseus se tak opět dostává do pozice zákeřného

<sup>96</sup> BLONDELL 2002, s. 113–163.

<sup>97</sup> *Ibidem*. Platón často srovnává Sókrata s různými héraoy: v Platónově *Obraně Sókrata* (Pl. *Apol.* 28c1–d4) je například Sókratés přirovnáván k Achilleovi, přičemž jsme viděli, že Odysseus a Achilleus představují héraoy značně odlišné.

<sup>98</sup> Pl. *Symp.* 220b5–221c5.

<sup>99</sup> Pl. *Phdr.* 261b5–7.

<sup>100</sup> Pl. *Plt.* 291b1–3.

<sup>101</sup> Pl. *Apol.* 41b1–4.

rétora, jakými byli Sókratovi žalobci, a již jsme viděli, že obdobné pojmání Odysseovy postavy nacházíme také u jiných autorů (Eurípidés, Sofoklés).

Zmínili jsme již, že Odysseus vynikal schopností snášet obtíže a nalézat z nich východisko. Z Platónových dialogů vyplývá, že i filozof musí obdobně mnoho snést a vynaložit veškeré úsilí při svém bádání. To vidíme i v dialogu *Faidón*, kde Simmiás líčí, jak by se filozof neměl chovat: τὸ μέντοι αὐτὰ λεγόμενα περὶ αὐτῶν μὴ οὐχὶ παντὶ τρόπῳ ἐλέγχειν καὶ μὴ προαφίστασθαι πρὶν ἂν πανταχῆ σκοπῶν ἀπείπη τις, πάνυ μαλθακοῦ εἶναι ἀνδρός./ („ale ovšem nechťtí výklady o nich [sc. vědění o posmrtných věcech] vším způsobem zkoušeti a ustávat dříve, než by se člověk všestranným způsobem zkoumáním unavil, to je podle mého zdání známka muže velmi pohodlného.“)<sup>102</sup> Následně doplňuje, že by filozof s tou nejlepší myšlenkou měl ἐπὶ τούτου ὀχοῦμενον ὥσπερ ἐπὶ **σχεδίας** κινδυνεύοντα διαπλευσαι τὸν βίον („jeti jako na **pramici** a s nebezpečím proplout životem.“).<sup>103</sup> Nelze přehlédnout blízkost této části k odysseovským motivům. To potvrzuje také slovo *σχεδία*, které je užito i jako označení pro vor, na kterém Odysseus odplouvá z ostrova od Kalypsó.<sup>104</sup> Zmíněná řeč Alkibiadova pak staví v *Symposiu* Odysseovu výdrž již explicitně do souvislosti s filozofem, konkrétně opět se Sókratem. Alkibiadés zde vychvaluje Sókrata za to, jak odvážně snášel různé námahy během válečné výpravy. K tomu použije verš ze čtvrtého zpěvu *Odysseie*, kde Helena vypravuje Télemachovi o statečné výpravě Odyssea do Tróje:<sup>105</sup>

ἀλλ' οἶον τόδ' ἔρεξε καὶ ἔτλη καρτερός ἀνήρ.

„Jenom tohle, co proved a troufal si hrdina silný.“<sup>106</sup>

Odysseova kontrola vlastních emocí pak vystupuje i ve *Faidónovi*, kde Sókrates popisuje, že by rozumová část duše měla být nadřazená ostatním částem, neboť odolává jak žízni, tak hladu:<sup>107</sup> zde je výklad doplněn verši, které jsme

<sup>102</sup> Pl. *Phdo.* 85c6–7.

<sup>103</sup> Pl. *Phdo.* 85d1–2.

<sup>104</sup> Hom. *Od.* 5. 33.

<sup>105</sup> Hom. *Od.* 4. 243–264.

<sup>106</sup> Pl. *Symp.* 219e5–220d4.

<sup>107</sup> Doplňme, že eschatologický mýtus ve *Faidroni* vychází mj. z Parmenidovy básně, ve které se vyskytuje mnoho odysseovských motivů, např. cesta, vytrvalost či úvodní verše, které jsou

citovali výše, kdy Odysseus musí vydržet ještě jednu noc ve svém paláci: τέλαθι δῆ, κραδίη: καὶ κύντερον ἄλλο ποτ' ἔτλης. („Snes to jen, milé srdce, vždyť sneslo s hnušnější skutek.“) A nezapomínejme, že pouze Odysseus dokáže odolat hladu a nejíst ze stáda Héliova, aby se mohl vrátit domů.<sup>108</sup>

S mnoha Odysseovými vlastnostmi nicméně Platón zásadně nesouhlasí. V druhé a třetí knize *Ústavy* se Platón pouští do ostré kritiky básníků, které viní z toho, že mají zhoubný vliv na mládež. Navrhuje proto, aby v rámci správné výchovy byly některé jejich verše vyškrtnuty. To nemine ani Odyssea, konkrétně jeho prohlášení o tom, že nejhorší věcí na světě je prázdný žaludek<sup>109</sup> a tou nejlepší bohatá hostina, kterou doprovází zpěv zdatného pěvce.<sup>110</sup> Platónovi připadá absurdní, že by taková slova mohl pronést nejmoudřejší muž (ἄνδρα τὸν σοφώτατον).<sup>111</sup> Ani Odysseova bystrost (μητις), která mu pomáhá nalézt řešení (μηχανή), jež často ústí v lest (δόλος), nenachází u Platóna příliš pochopení.<sup>112</sup> Jak sám tvrdí, jedním z důvodů, proč i v Kallipolis přestane platit ideální ústava a bude zavedena horší, je ten, že strážci obce začnou mít ve vážnosti lsti a obmysly vážící se k válečnictví: καὶ τοὺς περὶ ταῦτα δόλους τε καὶ μηχανὰς ἐντίμως ἔχειν,<sup>113</sup> tedy to, co Odysseus opakovaně užívá jak před Trójou, tak na svých cestách.

Viděli jsme, že nalézání μηχανή je vlastní jak Odysseovi, tak filozofovi. *Ústava* v tomto směru není výjimkou: jejím ústředním tématem je hledání odpovědi na Glaukónovu otázku, v čem je spravedlivý život výhodnější než ten nespravedlivý. Sókratés je přímo vyzván, aby našel μηχανή na tuto otázku, a zbylé knihy jsou pokusem takovouto μηχανή objevit a vyhnout se hrozící aporii. Vše končí závěrečným eschatologickým Érovým mýtem, který ukazuje, jak spravedlivé duše docházejí odměny a nespravedlivé trestu,

---

blízké začátku *Odysseie*; pro interpretaci Parmenidovy básně na základě *Odysseie* viz HAVELOCK 1958, s. 133–143. Parmenidova báseň ovšem nevychází pouze z odysseovských motivů, ale v mnoha ohledech je blízká i básním Hésiodovým, viz FISCHEROVÁ 2006, s. 331–336.

<sup>108</sup> Hom. *Od.* 12. 260–311.

<sup>109</sup> Hom. *Od.* 7. 221–225.

<sup>110</sup> Hom. *Od.* 9. 8–11.

<sup>111</sup> Pl. *Resp.* 390a4–b1.

<sup>112</sup> Δόλος se u Platóna vyskytuje ještě v Pl. *Ep.* 7. 333c4. a *Leg.* 908d3. V obou případech jde o negativní hodnocení.

<sup>113</sup> Pl. *Resp.* 547e7–548a4.



což ovšem nestačí, neboť po tisícileté pouti přicházejí duše k volbě svých nových životů, během níž se ukáže, jaký život na zemi vedly.

Zároveň je nutné mít na paměti, v jakém kontextu se Ěrův mýtus nachází: předtím, než se začne vypravovat, se Platón v desáté knize vrací ke kritice básnictví pro jeho zhoubný vliv, neboť právě básníci, kteří jsou natříkrát vzdáleni od světa idejí, vytvářejí taková díla, jež obcují s těmi nejnižšími částmi duše (vznětlivost/*θυμοειδής* a žádostivost/*ἐπιθυμητικόν*).<sup>114</sup> To vede Platóna k názoru, že by básníci neměli být vůbec vpuštěni do Kallipolis. Jak již bylo řečeno: přestože Platón básníky kritizuje, sám se mytických motivů nevzdává.<sup>115</sup> Není tedy překvapením, že Ěrův mýtus představuje amalgám složený z různých tradic,<sup>116</sup> a svrchovaně důležitá je právě ta odysseovská, konkrétně jedenáctý zpěv *Odysseie*, v němž se Odysseus dostane ke vstupu do podsvětí.<sup>117</sup> Sám Platón na svůj zdroj explicitně odkazuje, když Ěrův mýtus uvádí jazykovou hříčkou, že nepůjde o odvážné vyprávění Alkinoovo,<sup>118</sup> což ovšem neznamená, že při vypravování Ěrova mýtu z jedenáctého zpěvu *Odysseie* nečerpá. V mýtu tak nalezneme kromě postavy Odyssea a sestupu do podsvětí i Sirény, které však již nehubí námořníky svým zpěvem, ale sedí a „vydávají jediný zvuk, jediný tón; ze všech osmi pak zaznívá jedna souzvučná harmonie“.<sup>119</sup>

Hlavní postavou mýtu je Ěr, který zdánlivě zemřel v bitvě, ale po několika dnech se probere na pohřební hranici a začne vypravovat o tom, co jeho duše mezitím spatřila: nejdříve to byl soud duší, kdy ty spravedlivé nastoupily svou nebeskou cestu, nespravedlivé však odešly dolů vytrpět určený trest;

<sup>114</sup> Pl. *Resp.* 617e3–4.

<sup>115</sup> Srov. MURRAY 2005, s. 261: „Dialektika a mýtus mohou být nazírány jako dva odlišné způsoby vysvětlení, nicméně Platón neukazuje, že by jedno bylo podřízeno druhému, ani že jeden způsob je sám o sobě dostačující.“

<sup>116</sup> Jde především o tradice orfické, matematické či pýthagorejské, viz HALLIWELL 2007, s. 445–473.

<sup>117</sup> Odysseus ovšem nesestoupí přímo do podsvětí, ale zůstane pouze u obětní jamky před podsvětím.

<sup>118</sup> V textu je slovní hříčka mezi Ἀλκίνου a ἄλκιμου, kterou však R. Hošek nepřekládá (Pl. *Resp.* 614b3): ἄλλ' οὐ μέντοι σοι, ἦν δ' ἐγώ, Ἀλκίνου γε ἀπόλογον ἐρῶ, ἄλλ' ἄλκιμου μὲν ἀνδρός. („Nepovím ti ovšem bájně vyprávění Alkinoova, pravil jsem zas, nýbrž jiného statečného muže.“)

<sup>119</sup> Pl. *Resp.* 617b5–6.

poté se duše po svých cestách znovu setkaly a následně se odebraly k volbě svých nových životů, jejíž podmínky upřesňuje hlasatel panenské Lachesis: οὐχ ὑμᾶς δαίμων λήξεται, ἀλλ' ὑμεῖς δαίμονα αἰρήσεσθε. πρῶτος δ' ὁ λαχὼν πρῶτος αἰρείσθω βίον ᾧ συνέσται ἐξ ἀνάγκης. ἀρετὴ δὲ ἀδέσποτον, ἦν τιμῶν καὶ ἀτιμᾶζων πλέον καὶ ἔλαττον αὐτῆς ἕκαστος ἔξει. αἰτία ἐλομένου: θεὸς ἀναίτιος. („Daimón si nelosuje vás, nýbrž vy sami si zvolíte život, s nímž bude spjat nutností. Dokonalost však pána nezná: kdo ji bude, nebo nebude ctít, bude z ní mít více, nebo méně. Bůh je bez viny.“)<sup>120</sup> Sókratés se pak náhle sám vloží do výkladu mýtu a specifikuje, že volbu ovlivňuje to, zda duše při svém předešlém životě hledaly pravdu – respektive zda se věnovaly filozofii, nebo zažily útrapy, z nichž by získaly zkušenosti, které by jim mohly dopomoci k správné volbě.

Způsob, jakým duše žily, je tedy zásadní pro to, jaký život si vyberou. Jak podotýká G. R. F. Ferrari: „Ze všech eschatologických mýtů je právě ten Ěrův nejvíce spjat s pozemskou problematikou.“<sup>121</sup> Vzhledem k tomu, že samotný Ěrův mýtus má především vzbudit v čtenářích ochotu vést filozofický život či se alespoň řídit některými jeho zásadami, nemůže nás překvapit,<sup>122</sup> jak vůči tomuto svrchovanému nebezpečení – tak volbu nových životů Platón označuje – může být nápomocna právě filozofie.<sup>123</sup> S ohledem na Odyssea nás však zajímá především poznatek, že při volbě pomáhá i zkušenost v útrapách, neboť ti, kdo jsou nezkušení v námahách (πόνων ἀγυμνάστους), sice mohou dostat odměnu v podobě tisícileté nebeské cesty, avšak kvůli tomu, že spravedlnosti a zdatnosti se věnovali během svého života jen ze zvyku, nemají dostatečnou průpravu k tomu, aby ve volbě obstáli.

Není tedy náhodou, že první duše si volí pro svou nerozvážnost (ἀρροσύνη) život tyрана, který sice zaručuje moc, ale zahrnuje také pozření svých vlastních dětí. Po této volbě přichází podívaná, která je žalostná, směšná i podivná zároveň, když si přicházejí volit své nové životy duše slavných hrdů a heroin. Tak jsme svědky Orfeovy proměny v labuť kvůli jeho nenávisti k ženskému pohlaví, Agamemnón se zas pro zášť vůči lidskému

<sup>120</sup> Pl. *Resp.* 617e3–4.

<sup>121</sup> FERRARI 2009, s. 116.

<sup>122</sup> Pro interpretaci Platónových mýtů jakožto prostředku pro povzbuzení a přesvědčení k filozofii viz MOST 2012, s. 13–25 a MORGAN 2000, s. 164–178.

<sup>123</sup> Pl. *Resp.* 618b7–8.

pokolení stává orlem a Aiás, který je pamětliv rozhodnutí o Achilleově zbroji, si zvolí život lva. Tři duše ale volí los lidský, a to duše Atlantina, Epeiova a Odysseova. Atlantina si vybere život zápasníka plný poct, neboť se nedokáže ovládnout a nevzít jej, a Epeiova život ženy znalé umění.

Odysseus však na rozdíl od ostatních héraů nevolí na základě určité emoce: κατὰ τύχην δὲ τὴν Ὀδυσσεῶς λαχοῦσαν πασῶν ὑστάτην αἰρησομένην ἰέναι, **μνήμη δὲ τῶν προτέρων πόνων φιλοτιμίας λελοφηκυῖαν** ζητεῖν περιουῖσαν χρόνον πολὺν βίον **ἄνδρὸς ἰδιώτου ἀπράγμονος**, καὶ μόγις εὔρεῖν κείμενόν που καὶ παρημελημένον ὑπὸ τῶν ἄλλων, καὶ εἰπεῖν ἰδοῦσαν ὅτι τὰ αὐτὰ ἂν ἔπραξεν καὶ πρώτη λαχοῦσα, καὶ ἀσμένην ἐλέσθαι. („Hrou náhody šla si poté, vylosována ze všech nakonec, vybrat duše Odysseova; ta **ve vzpomínce na dřívější útrapy odložila svou ctižádostivost** a obcházejíc hledala dlouhou dobu **život v soukromí žijícího a na veřejnosti se neprojevujícího muže** – a jen stěží ho našla, jak se kdesi povaloval a nikdo si ho nevšiml; když ho spatřila, prohlásila, že by byla udělala totéž, i kdyby byla losem vybrána jako první, a ráda si ho vzala.“)<sup>124</sup>

Byť Aiás i Odysseus volí nový život kvůli tomu, že jsou jejich duše pamětlivé událostí v předešlém životě, v Aiantově případě jde o vzpomínku na prohraný soud o Achilleovu zbroj, a tak je jeho volba založena na emocích, které jej vedou k volbě života lva, což u Platóna může být jen stěží správné rozhodnutí, neboť v *Ústavě* je vznětlivá duše hned několikrát připodobněna ke lvu.<sup>125</sup> Na rozdíl od něj Odysseus vystupuje jako ten, kdo má nad sebou kontrolu a nedává se unést emocemi – svůj nový život nalézá až po dlouhém hledání. Opět se tu tedy objevuje Odysseova sebekontrola, která jej chrání před nerozvážnou volbou. Že si byl Platón Odysseovy sebekontroly dobře vědom, je doloženo (krom jiných dialogů) v samotné *Ústavě*, kdy Platón při popisu úpadku Kallipolis připodobňuje chování mladíka, který postupně opouští ideály výchovy a dává větší prostor svým vášním a žádostem, k pojídání lotosů, tedy ke scéně, kdy někteří členové Odysseovy posádky snědí lotos, zapomenou na svůj návrat domů a chtějí zůstat v zemi pojídaců lotosů.<sup>126</sup>

<sup>124</sup> Pl. *Resp.* 620c3–d2.

<sup>125</sup> Pl. *Resp.* 441b1–2. nebo 590b1.

<sup>126</sup> Hom. *Od.* 9. 83–104.

Odysseus si volí život prostého muže také z toho důvodu, že je v Érově mýtu zbaven ctižádostivosti. Do souvislosti s tímto klade D. K. O'Connor pasáž,<sup>127</sup> kde se pro samotářský život rozhoduje i mnoho filozofů, neboť **ἐκόντες εἶναι οὐ πράξουσιν**, ἡγούμενοι ἐν μακάρων νήσοις ζῶντες ἔτι ἀπωκίσθαι („**nic nebudou dělat rádi**, neboť si myslí, že se už zažívá usadili na ostrovech blažených“).<sup>128</sup> Co tyto filozofy vede k jejich volbě, vidíme i na filozofických strážcích, kteří καὶ μὴ ἐθέλειν πάλιν καταβαίνειν παρ' ἐκείνους τοὺς δεσμώτας **μηδὲ μετέχειν τῶν παρ' ἐκείνοις πόνων τε καὶ τιμῶν**, εἴτε φαυλότεροι εἴτε σπουδαιότεροι. („nechtít opět sestupovat k oněm připoutaným a **nepodílet se na tamních pracích a roctách**, ať už jsou bezvýznamnější nebo váženější“).<sup>129</sup> Ostatně sama definice spravedlnosti, která je ústředním tématem *Ústav*, je dělat si své věci (τὸ τὰ αὐτοῦ πράττειν), a její opak pak je dělat mnoho věcí najednou (πολυπραγμονεῖν).<sup>130</sup> Také Sókratés se zmiňuje o tom, že člověk, který se věnuje opravdu filozofii, je buď ve vyhnanství, a tudíž není ničím rušen, nebo přehlíží obecní záležitosti (τὰ τῆς πόλεως ὑπερίδη).<sup>131</sup> Podle Sókrata jen takový člověk ví, že οὐδεὶς οὐδὲν ὑγίης ὡς ἔπος εἰπεῖν περὶ τὰ τῶν πόλεων πράττειν („v oblasti péče o svou obec nedělá zkrátka nikdo nic prospěšného“).<sup>132</sup> Platón Sókratovýmí ústy doslova popisuje, že filozof, který uváží, že věnovat se tehdejší politice znamená upadnout mezi divou zvěř a jen stěží lze odolat všem šelmám, ἡσυχίαν ἔχων καὶ τὰ αὐτοῦ πράττων, („tráví svůj život poklidně a stará se jen o své vlastní věci“).<sup>133</sup> K tomuto odstupu od veřejného života se přidává i Sókratés, který poznamenává, že mu v politickém působení zabraňuje jeho daimonské znamení.<sup>134</sup>

<sup>127</sup> O'CONNOR 2007, s. 55–89.

<sup>128</sup> Pl. *Resp.* 519c5–6.

<sup>129</sup> Pl. *Resp.* 519d5–6.

<sup>130</sup> Pl. *Resp.* 433a8–9.

<sup>131</sup> Pl. *Resp.* 496b6.

<sup>132</sup> Pl. *Resp.* 496c7–8.

<sup>133</sup> Pl. *Resp.* 496d6.

<sup>134</sup> Pl. *Resp.* 496c3. Podobně i v *Obraně Sókrata* (Pl. *Apol.* 32a1–2) se Sókratés vyjadřuje, že muž, který dbá spravedlnosti a odmítá připouštět jakoukoliv nespravedlnost, καὶ εἰ μέλλει ὀλίγον χρόνον σωθῆσθαι, **ιδιωτεύειν ἀλλὰ μὴ δημοσιεύειν**. („nezbytně musí žít v **soukromí a ne být člověkem veřejně činným**“). Také v *Ústavě* (Pl. *Resp.* 491c2–3) Platón vyjmenovává věci, které lze klást do souvislosti s veřejnou činností, následovně: κάλλος καὶ

Nezapomínejme, že i filozofové by měli být nadáni podobným důvtipem, s jakým jsme se setkali u Odyssea. Platón totiž říká, že budoucí strážci jsou ti, kdo εὐμαθεῖς καὶ μνήμονες καὶ ἀγχίνοι καὶ ὀξεῖς καὶ ὅσα ἄλλα τούτοις ἔπεται („jsou chápaví, kdo mají dobrou paměť, kdo jsou bystří, plní života a tak podobně“).<sup>135</sup> Přičemž dodává, že tyto povahy často οὐκ ἐθέλουσιν ἅμα φέεσθαι καὶ νεανικοί τε καὶ μεγαλοπρεπεῖς τὰς διανοίας οἷοι κοσμίως μετὰ ἡσυχίας καὶ βεβαιότητος ἐθέλειν ζῆν, ἀλλ’ οἱ τοιοῦτοι ὑπὸ ὀξύτητος φέρονται ὅπῃ ἂν τύχωσιν, καὶ τὸ βέβαιον ἅπαν αὐτῶν ἐξοίχεται („nechtějí být ve své přirozenosti i mladistvě zanícení i hrdě vznešeni, aby byli schopni žít spořádaně v klidu a stálosti, nýbrž že tihle lidé bývají svou živostí libovolně unášeni a že každý projev stálosti z nich mizí“).<sup>136</sup> Povaha strážců tedy má na jednu stranu být nadaná bystrou myslí, ale to zároveň způsobuje, že není stálá a bloudí (a viděli jsme, že právě Odysseus se svým důvtipem strávil mnoho let na cestách). Tyto povahy by pak měly navíc projít četnými zkouškami, aby prokázaly, že obstojí i v útrapách (ἐν πόνοις), ve strachu (ἐν φόβοις) i při nějakém životním zvratu (ἐν ἄλλῃ μηδεμιᾷ μεταβολῇ).<sup>137</sup> Filozofova důvtipnost tedy prochází útrapami, obdobně jako Odysseova mysl překonává námahy při jeho bloudění. Částečnou blízkost povah mezi Odysseem a strážci dokládá i slovo ἀγχινοος,<sup>138</sup> které užije Athéna, když Odysseovi vysvětluje, proč mu neustále pomáhá:

οὐνεκ’ ἐπητής ἐσσι καὶ ἀγχινοος καὶ ἐχέρρων.  
„ježto’s přítulné myslí a důvtipný, rozumný člověk.“<sup>139</sup>

Vidíme tedy, že Platón oceňuje Odysseovy vlastnosti jako důvtip, výdrž a kontrola emocí. To však neznamená, že by postava Odyssea jako celek sloužila jako hérojský vzor pro filozofa, neboť Odysseus má v sobě stále

πλοῦτος καὶ ἰσχύς σώματος καὶ συγγένεια ἑρωμένη ἐν πόλει καὶ πάντα τὰ τούτων οἰκεῖα („krása, bohatství, tělesná síla, příbuzenstvo ve vlivném postavení v obci a vše další podobné“).

<sup>135</sup> Pl. *Resp.* 503c1–2.

<sup>136</sup> Pl. *Resp.* 503c2–4.

<sup>137</sup> Pl. *Resp.* 503a4–6.

<sup>138</sup> Pl. *Resp.* 503c1.

<sup>139</sup> Hom. *Od.* 13. 331. Adjektivum ἀγχινοος se vykytuje také v několika dalších Platónových dialozích, např. *Theaet.* 144a6, či *Phdr.* 239a4, a také u Xenofónu (*Xen. Mem.* 3.1.6.).

ještě autolykovské geny, které jsou pro Platóna nepřijatelné. Nicméně těch je Odysseus v Érově mýtu zbaven.<sup>140</sup> Takto proměněn si Odysseus volí život podobný životu tehdejších filozofů, kteří se nechtěli účastnit veřejného života. Tuto volbu umožňuje i Odysseova ztráta ctížádostivosti, neboť když Sókratés popisuje úpadek Kallipolis, tvrdí, že právě obratem k tímokratickému režimu obec přestává být jednotná, protože se projevuje ctížádostivost a řevnivost na základě vznětlivosti (θυμοειδής), tedy horší části duše.<sup>141</sup> Ostatně jsme viděli, že právě na poctách v obci strážcové nechtějí mít podíl. Před nebezpečím v podobě poct varuje Sókratés už před samotným Érovým mýtem: ὥστε οὔτε τιμῇ ἐπαρθέντα οὔτε χρήμασιν οὔτε ἀρχῇ οὐδεμιᾶ οὐδέ γε ποιητικῇ ἄξιον ἀμελεῖσαι δικαιοσύνης τε καὶ τῆς ἄλλης ἀρετῆς („takž se nesmíme dát svést ani poctou, ani penězi, ani žádným úřadem, a ovšem ani básnictvím k tomu, abychom zanedbávali spravedlnost a ostatní dokonalost“).<sup>142</sup>

Nicméně i přes zmíněné podobnosti Érův mýtus nenaznačuje, že by tyto podmínky měly zaručit reinkarnovanému Odysseovi život filozofa, neboť **ψυχῆς δὲ τάξιν οὐκ ἐνεῖναι** διὰ τὸ ἀναγκαιῶς ἔχειν ἄλλον ἐλομένην βίον ἄλλοίαν γίνεσθαι: τὰ δ' ἄλλα ἀλλήλοις τε καὶ πλούτοις καὶ πενίαις, τὰ δὲ νόσοις, τὰ δ' ὑγείαις μεμεῖχθαι, τὰ δὲ καὶ μεσοῦν τούτων („**nebyla tam však zařazení pro duše**, protože duše se nutně stává jinou, vybere-li si jiný život; všechno ostatní je namícháno buď mezi sebou, nebo s různými projevy bohatství či chudoby, s nemocemi či projevy zdraví, a něco zas leží mezi těmito krajnostmi“).<sup>143</sup> Duše si totiž volí to, co ve svém životě nemohou ovlivnit, jako je původ, bohatství či vzhled. Přijmeme-li zmíněnou funkci Érova mýtu, totiž vybědnout čtenáře k tomu, aby vedl filozofický život (a s tím i názor, že se Platón vypravováním Érova mýtu obrací spíše na své současníky než k občanům hypotetické Kallipolis,<sup>144</sup> jejíž vznik pro něj zůstává jen

<sup>140</sup> Jedním z možných důvodů pro zbavení Odyssea autolykovských genů, které jsou připomenuty i v *Ústavě* (Pl. *Resp.* 334b1–3), je i Platónova výtka vůči básníkům, že ve svých dílech vyobrazují postavy často protichůdně, jak dokládá na příkladu Achillea, který je u Homéra sice zobrazen jako statečný hrdina, ale zároveň jako postava která má výtky vůči bohům, popřípadě s nimi chce rovnou bojovat (Pl. *Resp.* 391b1–c6).

<sup>141</sup> Platón explicitně nazývá ctížádostivého jedince, jehož duševní uspořádání je zrcadlem ústavy dané obce jako horšího (χειρόων), než je občan Kallipolis (Pl. *Resp.* 545a1–3).

<sup>142</sup> Pl. *Resp.* 608b4–6.

<sup>143</sup> Pl. *Resp.* 618b2–c5.

<sup>144</sup> LARIVÉE 2012, s. 235–257.

stěží představitelný),<sup>145</sup> Odysseova duše si zde mezi ostatními, jejichž volbu nových životů v mýtu sledujeme, vybírá podle toho, k čemu Platón Sókratovými ústy v *Ústavě* nabádá své čtenáře, např. ke zdrženlivosti či k vyvarování se politické aktivity v nedokonalých a zkažených obcích tehdejšího světa. Zda tyto „filozofické“ podmínky Odysseova duše po novém zrození využije, není zaručeno, neboť Platón ukazuje, že filozofie není předem daná dispozice, ale naše vlastní aktivita.<sup>146</sup> To ukazuje Platón i na Odysseově volbě: Odysseus sice volí nový život i na základě toho, že je pamětliv předešlých námah, nicméně tím se jich Odysseus nemusí nutně zbavovat. To dosvědčuje také Sókratés, který se na jednu stranu straní veřejné činnosti, na druhou stranu to neznamená, že by byl prost námahy, neboť opakovaně svou filozofickou činnost označuje jako námahu (πόνου).<sup>147</sup> Jako by Platón ukazoval, že Odysseovy námahy souvisí s jeho ctižádostivostí; nezapomínejme také na Odysseovo úzké sepětí s tehdejší politikou v tragédiích a Platónovo varování před získáváním poct v obci. Vyvaruje-li se jich (příčemž jeho volba k tomu směřuje), mohou mít jeho budoucí námahy zcela jiný charakter.

### Závěr

Odysseus vystupuje již v homérských eposech jako netypický hérós. Tato netypičnost, zčásti daná autolykovským dědictvím, zčásti nutností snést tolik útrap, se nicméně stane podkladem pro jeho negativní obraz v pozdější tradici (především u sofistů a dramatiků). Jeho netypičnost však lze chápat i pozitivně, jako je tomu u Antisthena, který dokonce neváhal Odyssea připodobnit k Sókratovi.

Také v Platónových dialozích se postava Odyssea objevuje v ambivalentním světle: na jednu stranu je Odysseus pro svou lstivost, výmluvnost a prohanost postavou blízkou sofistům či žalobcům Sókrata, na druhou stranu je

<sup>145</sup> Pl. *Resp.* 473d1–e5.

<sup>146</sup> LARIVÉE 2012, s. 252.

<sup>147</sup> Například v *Obraně Sókrata* (Pl. *Apol.* 22a3–4) Sókratés předtím, než začne vypravovat soudcům o své elenktické činnosti, prohlásí: δεῖ δὴ ὑμῖν τὴν ἐμὴν πλάνην ἐπιδειξαι ὡςπερ πόνουος τινὰς πονοῦντος. („Musím pak vám vylíčit své cesty a jak jsem podstupoval jako by nějaké těžké práce.“).

však příkladem pro zdrženlivost (ἐγκράτεια), umírněnost (σωφροσύνη) a rozvážnost (φρόνησις). To se projevuje i v Ěrově mýtu, kde Odysseus musí být nejdříve vyléčen z touhy po počtech, aby si pak vybral život člověka, který se straní politické angažovanosti, jak to činí mnoho filozofů v době Platónově, konkrétně Sókratés. Blížkost Odyssea a Sókrata je zřetelná i v tom, že čím méně se Sókratés vyskytuje v pozdějších dialozích, tím méně ozvěn Odysseovy postavy v nich nalézáme.<sup>148</sup> Zároveň je nutné podotknout, že způsob, jakým Platón představuje postavu Odyssea v Ěrově mýtu, je netypický nejen v odysseovské tradici, ale i v mnohem širším měřítku, neboť jde o zmoudření trickstera, což je příběh, který jiné kultury většinou nenabízí.<sup>149</sup>

Zakončeme citátem W. B. Stanforda, který Odysseovo vystoupení v Ěrově mýtu hodnotí „jako poslední opravdový produkt mytickopoetické představitosti v odysseovské literární tradici“.<sup>150</sup>

## Literatura

### a) Prameny a překlady

Antisthenés. *Antisthenes of Athens: Texts, Translation, and Commentary*. S. H.

PRINCE (ed.). Ann Arbor: University of Michigan Press 2015.

Antisthenés. *Antisthenés*. A. KALAŠ – V. SUVÁK (přel.). Bratislava: Kalligram 2010.

Eurípidés. *Euripidis Fabulae. 1–2*. G. MURRAY (ed.). Oxford: Clarendon Press Oxford 1913.

Eurípidés. *Trójanky a jiné tragédie*. Přel. F. STIEBITZ – O. VALEŠOVÁ. Praha: Svoboda 1978.

Gorgiás. *Early Greek Philosophy. VIII–IX, Sophists*. G. W. MOST, G. W. – A. LASK, (eds.). Cambridge (Mass.): Harvard University Press 2016.

Homér. *Ilias*. E. BETHE, (ed.). Oxford, Oxford University Press 1920.

Homér. *Iliás*. Přel. O VAŇORNÝ. Praha: Rezek 2007.

Homér. *Odysseia*. A. LUDWICH, (ed.). London: Harvard University Press 1919.

<sup>148</sup> MONTIGLIO 2011, s. 64–65.

<sup>149</sup> FISCHEROVÁ 2016, s. 147–168.

<sup>150</sup> STANFORD 1963, s. 119.



- Homér. *Odysseia*. Přel. O. VAŇORNÝ. Praha: Rezek 2017.
- Platón. *Apologia, Hippias Minor, Leges Phaedon, Phaedrus, Politicus, Res Publica, Symposium*. BURNET, J. (ed.). Oxford: Oxford University Press 1900–1907.
- Platón. *Ústava*. Přel. R. HOŠEK. Praha: Svoboda, 1993.
- Sofoklés. *Sophoclis Fabulae*. A. C. PEARSON, (ed.). London: Oxford University Press 1924.
- Sofoklés. *Tragédie*. Přel. F. STIEBITZ – V. DĚDINA – R. HOŠEK. Praha: Svoboda 1975.
- b) Sekundární literatura
- AUERBACH, E. 1998. *Mimesis: zobrazení skutečnosti v západoevropských literaturách*. Přel. M. ŽILINA – R. PREISNER – V. KAFKA. Praha: Mladá fronta.
- BLONDELL, R. 2002. *Play of Character Plato's Dialogues*. New York: Cambridge University Press.
- BUXTON, R. (ed.) 2005 *From Myth to Reason? Studies in the Development of Greek Thought*. Oxford: Oxford University Press.
- COLLOBERT, C. – DESTREE, P. – GONZALEZ, F. J. (eds.) 2012. *Plato and Myth: Studies on the Use and Status of Platonic Myths*. Leiden: Brill.
- CONSIGNY, S. 2001. *Gorgias, Sophist and Artist*. Columbia: University of South Carolina Press.
- DANEŠ, J. 2012. *Politické aspekty řecké tragédie*. Červený Kostelec: Pavel Mervart.
- DODDS, E. R. 2000. *Řekové a iracionálně*. Praha: OIKOYMENH.
- FERRARI, G. R. F. 2009. Glaucon's Reward, Philosophy's Debt: the Myth of Er. In: PARTENIE, C. (ed.). *Plato's Myths*. Cambridge: Cambridge University Press, s. 116–134.
- FINLEY, J. H. 1978. *Homer's Odyssey*. Cambridge (Mass.): Harvard University Press.
- FISCHEROVÁ, S. 2003. Kosmos mých slov. *Filosofický časopis*, 54, s. 331–365.
- FISCHEROVÁ, S. 2012. Odysseia jako ustavující dílo evropské kulturní tradice. In: Homér: *Odysseia*. Praha: Academia, s. 425–479.
- FISCHEROVÁ, S. 2016. Hérós jako literární postava. In: BÍLEK, P. A. – PROCHÁZKA, M. – WIENDL, J. (eds.). *Vektory kulturního vývoje: identity, utopie, hrdinové*. Praha: Filozofická fakulta Univerzity Karlovy, s. 147–168.
- GONZALEZ, F. J. 2012. Combating Oblivion: The Myth of Er as Both Philosophy's Challenge and Inspiration. In: COLLOBERT, C. – DESTREE, P. – GONZALEZ, F. J. (eds.), s. 259–278.

- HALL, E. 2008. *The Return of Ulysses: a Cultural History of Homer's Odyssey*. London: IB Tauris.
- HALLIWELL, S. 2007. The Life and Death Journey of the Soul: Interpreting the Myth of Er. In: FERRARI, G. R. F.(ed.). *The Cambridge Companion to Plato's Republic*. Cambridge: Cambridge University Press, s. 445–473.
- HAVELOCK, E. A. 1958. Parmenides and Odysseus. *Harvard Studies in Classical Philology*, 63, s. 133–143.
- CHVATÍK, I. 2002. *Polytropos Odysseus, polytropóteros Hippias, polytropótatos Sókratés*. In: HAVLIČEK, A., s. 53–59.
- KAHN, C. H. 1996. *Plato and the Socratic dialogue: the Philosophical Use of a Literary Form*. Cambridge: Cambridge University Press.
- LAMPERT, L. 2002. Socrates' Defense of Polytopic Odysseus: Lying and Wrongdoing in Plato's Lesser Hippias. *The Review of Politics*, 64, s. 231–259.
- LARIVÉE, A. 2012. Choice of Life and Self Transformation in the Myth of Er. In: COLLOBERT, C. – DESTREE, P. – GONZALEZ, F. J. (eds.), s. 235–257.
- MEIJER, P. A. 2017. *New Perspective on Antisthenes: Logos, Predicate and Ethics in his Philosophy*. Amsterdam: Amsterdam University Press.
- MONTIGLIO, S. 2011. *From Villain to Hero: Odysseus in Ancient Thought*. Michigan: University of Michigan Press.
- MORGAN, K. A. 2000. *Myth and Philosophy From the Presocratics to Plato*. Cambridge: Cambridge University Press.
- MOST, G. 2012. Plato's Exoteric Myths. In: COLLOBERT, C. – DESTREE, P. – GONZALEZ, F. J. (eds.), s. 13–25.
- MURRAY, P. 2005. What Is Myth for Plato. In: BUXTON, R.(ed.). *From Myth to Reason?: Studies in the Development of Greek Thought*. Oxford: Oxford University Press, s. 251–263.
- NAGY, G. 1994. *Pindar's Homer: The Lyric Possession of An Epic Past*. Baltimore: John Hopkins University Press.
- NAGY, G. 1999. *The Best of Achaeans: Concepts of the Hero in Archaic Greek*. Baltimore: John Hopkins University Press.
- NORTH, H. 1966 *Sophrosyne: Self-knowledge and Self-restraint in Greek Literature*. Ithaca: Cornell University Press.
- O'CONNOR, D. K. 2007. Rewriting the Poets in Plato's Characters. In: FERRARI, G. R. F. Cambridge: Cambridge University Press, s. 55–89.

- PRINCE, S. 2006. Socrates, Antisthenes, and the Cynics. In: AHBEL-RAPPE, S. – KAMTEKAR, R. (eds.), s. 75–92.
- PUCCI, P. 1995. *Odysseus Polutropos: intertextual readings in the „Odyssey“ and the „Iliad“*. Ithaca: Cornell University Press.
- STANFORD, W. B. 1963. *The Ulysses Theme: A Study in the Adaptability of a Traditional Hero*. Oxford: Basil Blackwell.
- SUVÁK, V. 2017. *Antisthenés: Štyri štúdie*. Prešov: Vydavateľstvo Prešovskej univerzity.
- TURKELTAUB, D. 2017 Hecuba. In: MCCLURE, L. K. (ed.). *A Companion to Euripides*. Chichester: Wiley-Blackwell s. 136–151.

Bc. Karel Zoubek, student Ústavu řeckých a latinských studií FF UK,  
nám. J. Palacha 2, 116 38 Praha 1.  
karelsir@gmail.com



# DIDAKTIKA / DIDACTICA





# Imperfektum a perfektum ve školní výuce<sup>1</sup>

*Martina Vaníková*

Abstract:

## Teaching Latin Perfect and Imperfect Tense

The imperfect/perfect tense in Latin represents grammaticalized aspectual opposition similarly to the imperfective/perfective past tense in Czech. The imperfective past tense is commonly used for past narrative in Czech, whereas the perfect tense is the main narrative past tense used in Latin. Latin language textbooks in the Czech Republic introduce the imperfect alongside the other inflectum (present) stem tenses and verb forms before proceeding to teach those of the perfectum stem. This pedagogical sequencing often causes an unintended consequence where the perfect tense is perceived by the students to be less important than the imperfect tense, which is used much less frequently. Also, students struggle learning the perfect tense because it is often left until the end of the course, if even taught at all due to time constraints.

key words: Latin; didactics; imperfect; perfect; aspect; aspectual classes; tense

klíčová slova: latina; didaktika; imperfektum; perfektum; aspekt; situační typy; čas

## 1 Úvod

Odhlédneme-li od latiny jako nástroje medicínských a přírodovědných oborů, v nichž se latina uplatňuje víceméně pouze lexikálně, přičemž slovní zásoba v těchto oborech je velmi specifická, je nejčastěji zmiňovaným cílem výuky latiny porozumění originálním latinským textům, jež je prostředkem k prohlubování znalostí o kulturně-historickém dědictví antiky, včetně reálií a mytologie. Na cestě k tomuto hlavnímu cíli se žáci seznamují s velkou šíří lexika a naplňují se tak i další cíle výuky latiny: lepší porozumění slovní

---

<sup>1</sup> Tento článek vznikl s podporou projektu UNCE/HUM/016.

zásobě založené na latině (a to jak v češtině, tak v angličtině či v románských jazycích) a seznámení se s gramatikou jako svébytným systémem. Způsoby vyjadřování aspektu, který se v latině projevuje mj. koexistencí imperfekta a perfekta, jsou přitom významnou součástí gramatického systému jazyka a porozumění této problematice v latině může napomoci lepšímu uchopení systémů slovesných časů v jiných jazycích, zejm. v angličtině a v románských jazycích. Správné pochopení významu těchto dvou slovesných časů má však zásadní vliv především na správné porozumění textu.

V tomto článku se tedy budu věnovat kategorii času a aspektu, zejména významu a použití imperfekta a perfekta v latinských textech a jejich prezentaci v učebnicích běžně používaných na středních školách v ČR. Nakonec se pokusím předložit argumenty pro výrazně dřívější seznamování žáků s perfektem a navrhnout způsob jeho prezentace ve výuce.

## 2 Základní pojmy<sup>2</sup>

Nejprve definujeme základní pojmy, které jsou pro uchopení problematiky perfekta a imperfekta v latině klíčové.

### 2.1 Čas

**Čas**<sup>3</sup> („temporal reference“) je deiktická kategorie, která **vyjadřuje usouvztážnění situace**<sup>4</sup> **k momentu promluvy** a lokalizuje ji v čase; představuje ji jako minulou (předcházející moment promluvy),<sup>5</sup> přítomnou (probíhající

<sup>2</sup> Definice času, aspektu, akcionartu a situačních typů včetně relevantních poznámek pod čarou v této kapitole jsou s mírnými úpravami přejaty z disertační práce VANÍKOVÁ 2019b, s. 17–20.

<sup>3</sup> Srov. COMRIE 1976, s. 2; BERTINETTO – DELFITTO 2000, s. 190; HAVERLING 2010, s. 278; pro stručný přehled studií sdílejících tuto definici času viz HAVERLING *ibidem*, pozn. 6.

<sup>4</sup> Termínem „situace“ rozumíme zobrazovanou skutečnost, ať už jde o událost, proces či stav. *CzechEncy – Nový encyklopedický slovník češtiny* v tomto smyslu hovoří o „ději n. stavu“. Zastřešující termín „situace“ pro češtinu navrhla LEHEČKOVÁ 2011, s. 97.

<sup>5</sup> Okamžik promluvy je nejčastějším bodem, k němuž se slovesné časy usouvztážňují, nikoli však jediným možným. Srov. COMRIE 1976, s. 5: „[...] tense is a deictic category, i.e. locates situations in time, usually with reference to the present moment, though also with reference to other situations.“



v momentu promluvy) či budoucí (předpokládanou po momentu promluvy). Čas je univerzální jazyková kategorie, která bývá většinou vyznačena v morfologickém plánu jazyka; jeho gramatickým vyjádřením je nejčastěji, ale ne nutně vždy, „slovesný čas“ (prézens, futurum, perfektum, plusquamperfektum, prostý minulý čas, aorist, past/present continuous, passé composé apod.), který může zároveň mít i další funkce, zejména aspektové (např. past/present continuous). Některé jazyky lokalizaci situace v čase nevyjadřují slovesnými časy, ale např. pomocí časových adverbíí.<sup>6</sup> Kromě časů absolutních existují rovněž časy relativní (např. plusquamperfektum), jež usouvztažňují situaci k jiné situaci, tj. vyjadřují, zda tato situace předchází jiné, k níž je usouvztažněna, je s ní současná nebo po ní následuje.

## 2.2 Aspekt

**Aspekt<sup>7</sup>** je netemporální slovesná kategorie, která **vyjadřuje specifický pohled mluvčího na situaci**. Mluvčí může na situaci nahlížet jako na celek (perfektivní aspekt), nebo ji prezentovat zevnitř, jako probíhající (imperfektivní aspekt). Aspekt se rovněž definuje z hlediska pohledu na vnitřní strukturu situace – perfektivní aspekt nahlíží situaci zvnějšku, bez přihlížení k její vnitřní struktuře, aspekt imperfektivní nahlíží na situaci zevnitř, z hlediska její vnitřní struktury.<sup>8</sup>

<sup>6</sup> Např. použití prézentu ve významu futura, které není neobvyklé v mnoha jazycích: *Jedeme tam zítra. Ich fahre am Montag nach Prag.* Deiktickou funkci zde mají časová určení *zítra / am Montag*, která situaci lokalizují do budoucnosti. Samotné sloveso *jedeme* tuto funkci nemá. Toto použití prézentu vedlo některé badatele k prohlášení prézentu za „netemporální slovesný tvar“. Srov. SERBAT 1975, s. 214nn.

<sup>7</sup> Srov. BERTINETTO – DELFITTO 2000, s. 190; HAVERLING 2010, s. 277; pro stručný bibliografický přehled diskuse nad definicí aspektu viz HAVERLING *ibidem*, pozn. 4.

<sup>8</sup> Srov. COMRIE 1976, s. 4: „Another way of explaining the difference between perfective and imperfective meaning is to say that the perfective looks at the situation from outside, without necessarily distinguishing any of the internal structure of the situation, whereas the imperfective looks at the situation from inside, and as such is crucially concerned with the internal structure of the situation, since it can both look backwards towards the start of the situation, and look forwards to the end of the situation, and indeed is equally appropriate if the situation is one that lasts through all time, without any beginning and without any end.“

Aspekt je stejně jako čas třeba chápat jako univerzální sémantickou kategorii, která se v jednotlivých jazycích liší mírou a způsobem gramatikalizace,<sup>9</sup> případně nemusí být gramatikalizována vůbec; ve slovanských jazycích zasahuje kategorie aspektu gramatický i lexikální plán jazyka a probíhá celým slovesným systémem,<sup>10</sup> v latině, angličtině a románských jazycích je morfologicky vyjádřena pouze v systému minulých časů, v němčině a finštině se realizuje na větné úrovni pomocí členů, resp. pádů nominálního doplnění slovesa apod. Je-li aspekt vyznačen přímo ve slovesném systému, hovoříme o tzv. **gramatickém aspektu**.

### 2.3 Aktionsart

Pojem „aktionsart“ zavedl a od pojmu „aspekt“ odlišil S. AGRELL již v roce 1908 v práci o prefixech v polštině: prefixy rozdělil na „aspektändernd“, které perfektivizují nedokonavé sloveso a „aktionsartbildend“, tedy prefixy, které sloveso nejen perfektivizují, ale rovněž mění jeho lexikální význam, a tedy aktionsart. Agrell rozlišil 20 různých aktionsartů – specifických sémantických skupin sloves, jež vykazují vždy společné morfologické rysy. Tento přístup k aktionsartu je dodnes používán v bohemistice.<sup>11</sup>

Druhý pohled na aktionsart rozřazuje do skupin dle určitého klíče všechna slovesa. Aktionsart je tak abstraktní pojem postihující fázovou strukturu situací, jak je vyznačena přímo slovesným kmenem.<sup>12</sup> Slovesné kmeny

<sup>9</sup> Srov. FRIEDRICH 1974, s. 1: „Aspect, in short, belongs to the set of semantic categories that are universal in some serious, cross-linguistic sense.“ Srov. VAŘEKOVÁ 2007, s. 4.

<sup>10</sup> Protože byl aspekt nejdříve popsán ve slovanských jazycích, v nichž má ovšem ojedinělý typ morfologické realizace (tzv. dokonavý/nedokonavý vid sloves), nebyl dlouhou dobu chápán jako univerzální kategorie. Vid ve slovanských jazycích ovšem nemůže být považován za standardní způsob vyjadřování aspektu v jazyce.

<sup>11</sup> Seznam 24 aktionsartů dle *Nového encyklopedického slovníku češtiny* (heslo „Způsob slovesného děje“, Nübler 2017): ingresiva, evolutiva, delimitativa, rezultativa, terminativa/konfektiva, perdurativa, finitiva/kompletiva, egresiva, exhaustiva, saturativa, extenziva, kumulativa, intenziva, excesiva, distributiva, atenuativa, semelfaktiva / okamžitá slovesa, momentální slovesa, iterativa/frekventativa, deminutiva, komitativa, frekventativa, stativa, dekurziva, mutativa.

<sup>12</sup> OLDSJÖ 2001, s. 138: „*Aktionsart* deals with the phasal character of situations indicated by verb roots. To be more precise, *Aktionsart* is an abstract, cognitive notion for the phasal structure of situations, i.e. a characterization of the phasal properties of what is being directly signified by verb roots.“ NB: Ve skutečnosti je velmi složité jednoznačně určit aktionsart

spadající pod jeden aktionsart vykazují společné sémantické znaky, které mají souvislost s fázovou strukturou situací; jako základní opozice bývá vymezována **telicita : atelicita**. U telických sloves (*venire* – „přijít“, *considerare* – „posadit se“) je koncová fáze integrální součástí situace, již popisují:<sup>13</sup>

1. *Quo perfecto opere illi de deditioe missis legatis agere coeperunt.*<sup>14</sup>  
„Když byla ta práce dokončena, poslali posly a začali jednat o kapitulaci.“<sup>15</sup>

Pokud situace vyjádřená telickým slovesem není završena, tj. nedosáhne své koncové fáze, musí to být ve výpovědi vyznačeno, v opačném případě se situace chápe jako završena. Nedosažení koncové fáze může být vyznačeno například lexikálně:

2. *Nondum opere castrorum perfecto equites e statione nuntiant [...]*<sup>16</sup>  
„Práce na opevnění tábora ještě nebyly dokončeny, když jezdci přinesli zprávu [...]"

Sloveso *perficere* je telické, přesto ve druhém případě je adverbium *nondum* probíhající proces zastaven, a koncová fáze tedy není realizována.

Atelická slovesa (*pugnare* „bojovat“ či *currere* „běžet“) naopak koncovou fází jako svou integrální součást nemají. Případné dosažení koncové fáze atelické situace musí být explicitně vyjádřeno v textu jinými prostředky:

3. *Adversus hunc duces Philippus bis prospero eventu pugnavit.*<sup>17</sup>  
„S tímto vojevůdcem Filip dvakrát s úspěchem bojoval.“

---

každého slovesného kmene a jen některá slovesa mají kmen do značné míry či zcela jednoznačný (např. *ebibere* = „vypít“, *habitare* = „bydlet“).

<sup>13</sup> Příklady 1 a 2 převzaty z OLDSJÖ 2001, s. 144–145.

<sup>14</sup> CAES. *civ.* 3,97,5.

<sup>15</sup> Všechny překlady latinských textů v tomto článku jsou mé vlastní.

<sup>16</sup> CAES. *civ.* 2,62,2.

<sup>17</sup> LIV. 27,30,2.

Opozice telicity se ovšem pro rozřazení sloves do skupin ukazuje jako nedostatečná. Někteří autoři proto pod kategorií aktionsartu zařazují i opozice **punktuálnost : durativnost** a **statičnost : dynamičnost**.

V každém případě platí, že v latině často není možné jednoznačně či vůbec určit aktionsart konkrétního slovesného kmene<sup>18</sup> a pro určení aspektu jsou tedy v latině klíčová slovesa s jejich doplněními, nikoli slovesa samotná, viz následující oddíl.

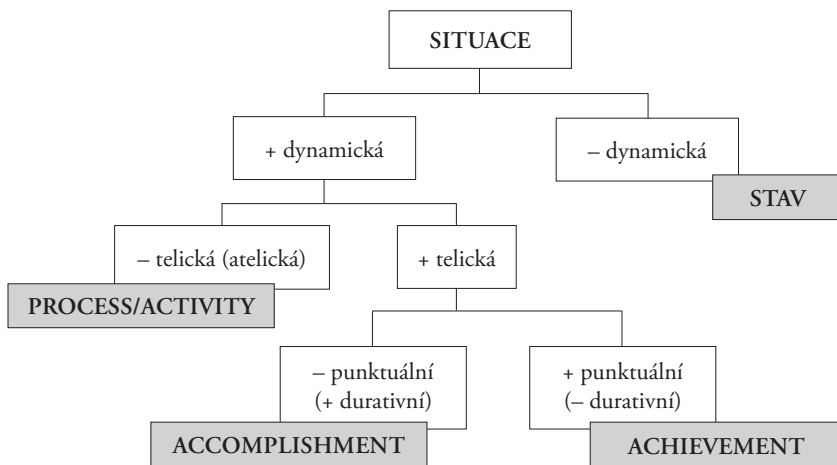
## 2.4 Situační typy

Typy situací, jak je vymezil VENDLER (1957) se v odborné literatuře nejčastěji označují termíny „aspectual classes“, „situation types“, „situační třídy“ či „třídy slovesného děje“: **stavy (states)** nemají počáteční fázi ani výsledek; trvají kratší či delší dobu a po celou tuto dobu jsou homogenní, např. *žít, milovat*. **Činnosti (activities)** mají začátek, průběh i konec, ale nikoli výsledek, např. *procházet se, hrát na housle*. **Accomplishments** mají začátek, průběh a inherentně obsažený výsledek děje, který v závislosti na použitém slovesném čase, aspektu či kontextu může, ale také nemusí nastat, např. *plést svetr, kopat jámu*. **Achievements** nemají začátek ani průběh, pouze výsledek, např. *vyhrát závod, zaklepat na dveře*.

Podstatné je, že Vendler nerozdělil pod jednotlivé typy slovesa samotná, ale slovesa s jejich doplněními. Zatímco *run* označuje činnost (activity), *run a mile* je accomplishment. Vendler pro situační typy nestanovil hierarchickou strukturu, ale v pozdější literatuře se objevuje členění situačních typů nejčastěji v této podobě:<sup>19</sup>

<sup>18</sup> Ačkoli v latině nelze hovořit o systému kmenových sufixů, které by spadaly pod jeden aktionsart, jsou v ní patrné zbytky takového systému – např. iterativa a inchoativa či slovesa s některými prefixy.

<sup>19</sup> Např. OLDSJÖ 2001, s. 163; HAVERLING 2000, s. 24 ad.



Obrázek 1: Hierarchické členění situačních typů

Přestože bylo členění situačních typů v pozdější literatuře dále upravováno, v odborné literatuře se stále pracuje s pojmy stav, proces/aktivita, accomplishment, achievement, a proto nebudeme zacházet do větších podrobností.

## 2.5 Vztah gramatického aspektu a situačních typů; aspektové pole

Aspektuální význam výpovědi vyplývá z interakce mezi gramatickým aspektem, aktionsartem a situačním typem. Jinými slovy, **aspekt** v širším smyslu je sémantické pole, jehož konkrétní významy („aspectual meanings“) jsou vyjadřovány skrze uzavřené systémy gramatického aspektu a aktionsartu. Gramatický aspekt může být vyznačen morfémem, obvykle slovesným; aktionsart je dán slovesným kmenem, situační typ vyplývá z kombinace slovesa s jeho doplněními.

### 3 Perfektum a imperfektum v latině

Popisy slovesného systému v latinských gramatikách jsem se podrobněji zabývala v článku o kompozicionálním aspektu;<sup>20</sup> v tomto článku se zaměřuji pouze na indikativy perfekta a imperfekta. Dlouhotrvající spor o charakter latinského perfekta, totiž zda je perfektum minulý děj mající výsledek v přítomnosti (tzv. rezultativní perfektum),<sup>21</sup> nebo je to minulý vyprávěcí čas,<sup>22</sup> vyústil v obecně přijímané kompromisní stanovisko, že latinské perfektum má obě tyto funkce,<sup>23</sup> což vyplývá ze skutečnosti, že v tomto slovesném čase splynuly praindoevropské kategorie aoristu a perfekta.<sup>24</sup>

Rozdíl mezi imperfektem a vyprávěcím perfektem v latině spočívá v různém aspektu,<sup>25</sup> nelze je však pokládat za jednoznačné ekvivalenty nedokonavého, resp. dokonavého minulého času v češtině.

#### 3.1 Binární opozice příznakového a nepříznakového členu

Zatímco ve slovanských jazycích je imperfektivní aspekt sémanticky bezpříznakovým, neutrálním členem páru, perfektivní aspekt nese příznak

<sup>20</sup> VANÍKOVÁ 2017, s. 16–23.

<sup>21</sup> VARRO, *ling.* 10,33; MEILLET 1897, s. 81; 2 HEWSON – BUBENIK 1997, s. 196nn.

<sup>22</sup> SERBAT 1976, s. 352 ad.

<sup>23</sup> Zcela odlišný pohled na systém latinských slovesných časů nabízí PINKSTER (2015, s. 384), jenž za určující pro latinský slovesný systém považuje koncept relativního času, nikoli aspekt. Imperfektum tedy podle něj vyjadřuje současnost s minulým dějem, zatímco perfektum předčasnost vzhledem k přítomnosti.

<sup>24</sup> Srov. HAVERLING 2010, s. 343: „When the Latin perfect is used as a perfect, it indicates ‘current relevance’ – that is an action which has been performed in the past is still relevant in the present moment. In such cases, it may be found with temporal adverbials locating the situation in the present; it then corresponds to the Greek perfect (ἄφικμαι) and the English past tense *I have come*. But when it is used as a general past tense, the Latin perfect may occur with temporal adverbials locating event in a moment before ‘reference time’: it then corresponds to the Greek aorist (ἄφικόμην) and the English past tense *I came*.”

<sup>25</sup> HAVERLING 2010, s. 406: „The imperfect and perfect tenses indicate absolute time but describe the situations or events from different view-points.“ Tj. „perfective view-point“, který zprostředkuje celkový pohled na děj/stav vs. „imperfective view-point“, který děj/stav představuje zvnitřku jako probíhající.

celistvého zobrazení situace. V germánských či v románských jazycích<sup>26</sup> a v latině je tomu právě naopak: sémanticky bezpříznakovým členem páru je tvar perfektivní, tvar imperfektivní nese příznak neukončenosti, průběhovitosti či habituálnosti situace. Opačné markování členů vidové opozice shrnujeme v následující tabulce:

jazyky \ situace	celistvá /ukončená	bez příznaku	probíhající / neukončená
slovanské	<i>namaloval</i>	<i>maloval</i>	
germánské	<i>he painted</i>		<i>he was painting</i>
románské	<i>il a peint, il peignit</i> <sup>27</sup>		<i>il peignait</i>

Tabulka 1: Srovnání (bez)příznakových členů vidové opozice v různých jazykových skupinách

Frázi *he painted* nelze automaticky překládat jako *namaloval*:

*He painted pictures the whole weekend.*

*Maloval obrazy celý víkend. – Namaloval obrazy celý víkend.*

Fráze *Maloval obrazy* se naopak nedá ve všech kontextech přeložit jako *He was painting*:<sup>28</sup>

*Tyto obrazy maloval Miró.*

*Miró painted these pictures. – Miró was painting these pictures.*

<sup>26</sup> V odborné literatuře se obvykle uvádějí příklady z germánských a románských jazyků, záměrně se zde proto vyhýbáme termínu „neslovanské jazyky“, neboť vzhledem k omezené jazykové znalosti nechceme toto pozorování nadměru zobecňovat.

<sup>27</sup> Passé simple je tvar používaný již téměř výhradně v psané formě. Viz např. ČERNÝ 1970, s. 220.

<sup>28</sup> Srov. VAŘEKOVÁ 2007, s. 7.

Existují však samozřejmě specifické kontexty, ve kterých je buď příznakový, nebo bezpříznakový člen opozice jediný možný.<sup>29</sup>

V latině, stejně jako v angličtině či v románských jazycích, je perfekturní bezpříznakovým členem vidové opozice – používá se pro děje, které se odehrály v minulosti, aniž nutně dospěly k nějakému cíli:

4. *Et subinde matre etiam relegata paene inops atque egens apud amitam Lepidam nutritus est sub duobus paedagogis saltatore atque tonsore.*<sup>30</sup>

„Poté, co byla jeho matka poslána do vyhnanství, byl téměř bez prostředků vychováván u své tety Lepidy dvěma vychovateli – tanečníkem a kadeřníkem.“

Naopak imperfekturní má vždy příznak trvání, nedokončenosti či iterativy (včetně habituálnosti):

5. *Sed mulier illa, quamdiu primis elementis Cupido parvulus nutriebatur [...]*<sup>31</sup>

„Ale ta žena, dokud se maličký Cupido krmil jednoduchou stravou [...]"

Opačné markování členů vidové opozice v češtině a latině znamená některé podstatné rozdíly v používání imperfekta, resp. perfekta. V češtině se v případech, kdy je známa délka trvání stavu nebo procesu, používá pro označení tohoto stavu nebo aktivity nedokonavý minulý čas: „tři dny mlčel“, „pět let studoval“, „dva týdny uklízela“ – zdůrazňuje se tak, že děj probíhal v každém okamžiku vymezeného intervalu. V případě telických dějů v kombinaci se zápořem používá čeština dokonavý minulý čas: „dlouho nic nenamaloval“; „tři dny nevydal ani slovo“; „dva měsíce nepřišla na návštěvu“ – zdůrazňuje se, že během vymezeného intervalu nedošlo k telickému ději, jehož jednorázové uskutečnění by zrušilo platnost výpovědi. V latině

<sup>29</sup> Např. jednorázové situace v minulosti lze v češtině popsat pouze dokonavým videm: *Narodila jsem se v roce 1983. – Rodila jsem se v roce 1983.* V imperativu jsou obvykle možné oba vidy, v záporném rozkazu pouze imperfektivum: *Skákej! Skoč! X Neskákej! Neskoč!* NB: Perfektivum v záporném rozkazu nese specifický rys výstrahy, aby nedošlo k nežádoucímu důsledku zamýšlené činnosti: *Nespadni!*

<sup>30</sup> Suet. *Nero* 6,3.

<sup>31</sup> Apul. *met.* 10,2.



(a také např. francouzštině) se na rozdíl od češtiny používá pro označení stavu či aktivity, které trvaly nějakou dobu, typicky perfektum: *octo fere annos imperium obtinuit* („vládl skoro osm let“); *multos annos in studio exercuit* („mnoho let studoval“); *diu in angustiis pugnatum est* („dlouho se bojovalo v soutěse“); *octo annos senatus populo mixtus spectaculo ludorum interfuit* („osm let se senát účastnil her společně s lidem“) – perfektum zdůrazňuje celistvost a uzavřenost<sup>32</sup> daného intervalu, skutečnost, že v celku tohoto intervalu probíhal daný stav či aktivita; ve shodě s češtinou používá latina perfektum i pro označení neuskutečněného telického děje v daném intervalu: *diu vocem non emisit* („dlouho nevydal hlásku“).

### 3.2 Funkce perfekta a imperfekta – shrnutí

Indikativ **perfekta** může:

- být použit jako obecně minulý čas ve vyprávění;
- označovat dokončený minulý děj s výsledkem v přítomnosti (rezultativní perfektum).

Indikativ **imperfekta** má v latině následující funkce (jsou vynechány zcela speciální funkce jako např. epistolární imperfektum):

- vyjadřuje, že slovesný děj v určitém bodě v minulosti probíhal a nebyl dokončen v okamžiku promluvy nebo v okamžiku, kdy proběhl/probíhal další děj, který se k němu vztahuje, tedy:
  - zprostředkuje pozadí události v minulém vyprávění;<sup>33</sup>
  - má význam současnosti s jiným minulým dějem;<sup>34</sup>
- označuje děje v minulosti, které trvaly delší dobu, velmi často se jedná o minulé stavy;

<sup>32</sup> NB: *iam diu cupiebat, iam diu lecto tenebatur* – imperfektum poukazuje na přesah do přítomnosti a tedy na neuzavřenost intervalu.

<sup>33</sup> Stov. VAN ISEGHEM 1832, s. 100: „De imperfecto in narratione vetus et acuratissima regula est: *Perfecto procedit, imperfecto insistit oratio.*”

<sup>34</sup> Podle LEUMANNA – HOFMANNA – SZANTYRA (1965, s. 316) se tento význam imperfekta vyvinul až sekundárně, stejně jako význam konativní a ingresivní. Takto vysvětluje význam imperfekta PINKSTER, viz pozn. 24.

- má význam iterativity:<sup>35</sup>
  - označuje děje, které v minulosti proběhly opakovaně (iterativní imperfektum);
  - označuje děj, který provádělo v určitý okamžik více různých subjektů (tzv. distributivní iterativita);
  - označuje děje, které v minulosti probíhaly pravidelně (tzv. habituální iterativita).

Imperfektu se připisuje také význam konativnosti a ingresivity: tyto významy ovšem nenese samo imperfektum, ale vznikají z rozporu mezi akcionářem či situačním typem a imperfektivním zobrazením (konativita), resp. z kontextu (ingresivita). Např.:

6. *Veniebatis igitur in provinciam [...] Prohibiti estis in provincia vestra pedem ponere.*<sup>36</sup>

„Šli jste do provincie [...] Zabránili vám do vaší vlastní provincie vkročit (tj. měli jste namířeno do provincie → chtěli jste dojít do provincie).“

U telického slovesa *venire*, resp. telické fráze s určeným cílem pohybu *venire in provinciam* bychom předpokládali perfektivní zobrazení. Z nesouladu mezi telicitou fráze a imperfektivním zobrazením vzniká konativní interpretace – děj šel k dokončení, ale nedospěl k němu.<sup>37</sup>

7. *Denique / metuebant iam me.*<sup>38</sup>

„Konečně se mě začali bát.“

Tyto verše uvádí HAVERLING (2010, s. 466) jako eventuální příklad ingresivního imperfekta. Sama však upozorňuje, že ingresivita výrazů typu „Náhle byl zticha“ je dána kontextem, nikoli použitým slovesným tvarem.

<sup>35</sup> K imperfektu iterativnímu a druhům iterativity viz OLDSJÖ 2001, s. 216nn.

<sup>36</sup> CIC. *Lig.* 24. Příklad převzat od PINKSTERA 2015, s. 421.

<sup>37</sup> Viz PINKSTER 2015, s. 380.

<sup>38</sup> TER. *Eun.* 432–433. Příklad převzat od HAVERLING 2010, s. 466.

### 3.3 Frekvence užití perfekta a imperfekta

S výše uvedeným poznatkem o bezpříznakovosti perfekta a příznakovosti imperfekta zřejmě souvisí i daleko vyšší frekvence užití perfekta v latinských textech, a to i přesto, že perfektum bývá ve vyprávění velmi často nahrazeno přezentem historickým. Následující přehled je jen namátkovou ukázkou výskytu sloves, která jsou v učebnicích latiny běžná, ve 3. os. sg. indikativu imperfekta/perfekta aktiva.<sup>39</sup> Rozdělení těchto sloves do skupin dle telicity je pouze orientační, v závislosti na doplněních slovesa v konkrétní větě se mění situační typ, a tedy telicita celé fráze. Ani dělení aktivit od stavů není vždy jednoznačné.

U sloves telických je pochopitelně imperfektum nejvzácnější:

<i>mittebat</i>	32	<i>misit</i>	671
<i>delebat</i>	2	<i>delevit</i>	35
<i>vincebat</i>	14	<i>vicit</i>	306
<i>scribebat</i>	21	<i>scripsit</i>	543
<i>dicebat</i>	386	<i>dixit</i>	2163
<i>puniebat</i>	3	<i>puni(v)it</i>	10
<i>faciebat</i>	183	<i>fecit</i>	1970

U sloves označujících aktivity (atelických dynamických) je imperfektum frekventovanější:

<i>canebat</i>	34	<i>cecinit</i>	54
<i>navigabat</i>	7	<i>navigavit</i>	19
<i>laudabat</i>	20	<i>laudavit</i>	43
<i>pugnabat</i>	22	<i>pugnavit</i>	45

<sup>39</sup> Pro účely této ministatistiky byla použita databáze BTL, výsledky byly omezeny na anticelkové texty pouze po Cicerona. Sčítány byly pouze tvary 3. sg. ind. impf./pf. akt.

U sloves označujících stavy (atelických nedynamických) je imperfektum nejčastější:

<i>vivebat</i>	29	<i>vixit</i>	150
<i>amabat</i>	39	<i>amavit</i>	69
<i>habitabat</i>	20	<i>habitavit</i>	12
<i>sciebat</i>	97	<i>scivit</i>	36
<i>cupiebat</i>	44	<i>cupi(v)it</i>	7
<i>putabat</i>	143	<i>putavit</i>	228

I z tohoto velmi stručného orientačního přehledu je zjevné, že imperfektum je v latinských textech významně frekventovanější než imperfektum. Pokud bychom se podívali na slovesa s prefixy, zjistili bychom, že u některých prefixů je tento rozdíl ještě markantnější (např. u sloves s prefixem *ex-*).<sup>40</sup>

#### 4 Výklad perfekta a imperfekta ve vybraných učebnicích latiny

Při vlastní výuce, ale i při analýze učebnic na českém trhu<sup>41</sup> jsem narazila na problém výkladu imperfekta a perfekta v učebnicích latiny – imperfektum je žákům obvykle předkládáno velmi brzy, imperfektum až výrazně později, a žáci si tak často zafixují imperfektum jako „normální minulý čas“<sup>42</sup> a imperfektum jako „ten druhý minulý čas“, pokud se s ním během dvouletého kurzu na střední škole vůbec stihnou seznámit. Vzhledem k výrazně vyšší četnosti výskytu je znalost perfekta ke čtení smysluplných latinských textů klíčová. Další problém s výkladem těchto dvou časů je představování imperfekta jako „nedokonavého minulého času“ a perfekta jako „dokonavého“ – ačkoli tato zjednodušená definice často funguje, je nepřesná a zavádějící.

<sup>40</sup> Viz VANÍKOVÁ 2019b, s. 86–89.

<sup>41</sup> VANÍKOVÁ et al. 2020.

<sup>42</sup> Právě takto imperfektum velmi často označují moji žáci/studenti.

#### 4.1 *Latina pro střední školy, především gymnázia*

(SEINEROVÁ 2009 a 2010)

Učebnice V. Seinerové, jež je na středních školách hojně využívána,<sup>43</sup> sestává ze dvou sešitů, které jsou určeny ke dvouletému kurzu. V prvním sešitě se probírá celý infektní (prézentní) kmen včetně konjunktivů, imperfektum je představeno ve 13. lekcí (každý sešit má 30 lekcí). Teprve ve druhém díle je představen kmen perfektní (a teprve tehdy jsou slovesa uváděna ve slovníčcích včetně perfektního kmene).

Imperfektum definuje SEINEROVÁ (2009, s. 33) adekvátně znalostem žáků v prvním půlroce výuky latiny: „Latinské imperfektum vyjadřuje děj, který v minulosti po určitou dobu **probíhal** nebo **se opakoval**. V češtině tomuto užití odpovídá minulý čas nedokonavých sloves. Překládáme tedy: *laudābam* – chválil jsem, chválival jsem (nikoli pochválil jsem atd.).“ V téže a následujících lekcích se však vyskytuje mnoho příkladů, které jsou v rozporu s touto definicí a jazykovou správností, např.:

8. *Ut in bellis Punicis dictator Q. Fabius Maximus contra Hannibalem pugnabat et cognomen Cunctator capiebat.*<sup>44</sup>  
„Jako diktátor Q. Fabius Maximus bojoval v punských válkách proti Hannibalovi a získával přívěsko Cunctator.“
9. *Legebam eum librum, qui mihi ab amico mittebatur / quem mihi amicus mittebat.*<sup>45</sup>  
„Četl jsem tu knihu, která mi byla posílána přítelem / kterou mi posílal přítel.“

Použití imperfekta pro jednorázovou telickou událost (příklad 8 i 9) v minulosti je však v latině vyloučené. Zatímco výše uvedené a další obdobné

<sup>43</sup> VANÍKOVÁ et al. 2020, s. 71–73.

<sup>44</sup> SEINEROVÁ 2010, s. 46.

Poznámka k zápisu délky vokálů: v některých učebnicích jsou délky vokálů označovány vždy, v jiných pouze u cvičných vět, ale nikoli v delších textech či rozšiřujících cvičeních. Za účelem jednoty zápisu tedy v tomto článku v latinských větách délky vokálů označovány nejsou (s výjimkou citací definic z jednotlivých učebnic).

<sup>45</sup> SEINEROVÁ 2010, s. 69.

příklady nesprávně užitých imperfekt může jako chybné žák snadno rozeznat, jestliže se bude řídit poučkou, že má imperfektum překládat nedokonavým minulým časem, v případě následujícím už nesprávné použití imperfekta tak snadno rozeznat nelze:

10. *Carmen audio, quod Homerus scribebat.*<sup>46</sup>  
„Poslouchám báseň, kterou psal Homér.“
11. *Heri epistulam tuam secundam legebam et tibi respondebam.*<sup>47</sup>  
„Včera jsem četl tvůj dopis a odpovídal jsem ti.“

Vzhledem k bezpříznakovosti českého nedokonavého minulého času (viz oddíl 3.1 výše) se v češtině běžně vyskytují konstrukce jako „tento obraz maloval můj děda“, „domácí úkol jsem psala minulou přestávku“, „tak jsem četla ten tvůj dopis“. V latině se ale pro minulé telické děje používá perfekturnum: *carmen scripsit, epistulam legi et tibi respondi*.

Perfektum představuje Seinerová až ve 4. lekci druhého dílu učebnice, a to jako perfekturnum vyprávěcí (2010, s. 15): „Latinské perfekturnum vyjadřuje děj, který byl v minulosti ukončen. Do češtiny jej většinou překládáme minulým časem sloves dokonavých.“ Lekci o perfektu však uvozuje opakovací text *De Minotauro* (2010, s. 15), kde je hned v první větě použito imperfektum, které je v rozporu s výše uvedenou definicí perfekta (a gramatickou správností):

12. *In Creta insula labyrinthus erat, quem Daedalus aedificabat.*  
„Na ostrově Kréta byl labyrint, který stavěl Daidalos.“

#### 4.2 *Latina pro gymnázia* (PECH 2010 a 2003)

Hned ve druhé lekci prvního dílu Pechovy učebnice se probírají všechny indikativy infektního kmene první konjugace, tedy přezentu, futura i imperfekta. PECH (2010, s. 31) definuje imperfektum obdobně jako Seinerová: „**Indikativ imperfekta** je oznamovací způsob jednoho ze tří latinských

<sup>46</sup> *Ibidem*.

<sup>47</sup> SEINEROVÁ 2010, s. 49.

minulých časů. Vyjadřuje děj v minulosti dlouho trvající nebo opakovaný nebo nedokončený. Do češtiny se překládá pokud možno slovesem nedokonavým (*laudābam* – chválil jsem). Českým tvarem *pochválil jsem se* překládá latinský indikativ perfekta (bude se probírat později).<sup>48</sup>

Slovesa jsou však v Pechově učebnici ve slovníčcích za lekcemi uvedena již od počátku ve slovníkovém tvaru, tj. včetně perfekta a supina. Vzhledem k tomu, že jsou v učebnici hned od začátku zařazovány delší texty, nemůže se vyhnout vyprávění v minulém čase. Tam, kde latina vyžaduje perfektum, užívá vcelku systematicky prézens historický a imperfektum se snaží používat pro iterativitu, habitualitu a stavy. Nicméně i v Pechově učebnici najdeme příklady nesprávně použitého imperfekta:

13. *In schola numquam magister de poeta Catullo discipulis narrabat.*<sup>48</sup>  
 „Učitel žákům ve škole nikdy nevypravoval o básníku Catullovi.“

Zatímco v češtině se ve spojení s výrazem „nikdy“ u atelických dějů vyskytuje obvykle nedokonavý minulý čas („nikdy nevypravoval“, „nikdy nechoďil do školy“, „nikdy neslyšel“), v latině se adverbium *numquam* pojí téměř vždy s perfektem, a to bez ohledu na telicitu popisovaného minulého děje.

14. [...] *filiolam tuam* [...] *eamque quam numquam vidi tamen et amo et amabilem esse certo scio.*<sup>49</sup>  
 „I když jsem tvou dcerušku nikdy neviděl, přece ji mám rád a jsem si jistý, že je roztomilá.“
15. *Nihil patria debet mihi: numquam pugnavi nisi coactus.*<sup>50</sup>  
 „Vlast mi nic nedluží: nikdy jsem nebojoval, leda z donucení.“

Bylo by tedy vhodné věty s *numquam* uvést až s perfektem, poukázat na odlišnost ve srovnání s češtinou, a upozornit tak žáky na skutečnost, že při překlada z latiny do češtiny nelze automaticky překládat perfektum dokonavým minulým časem.

<sup>48</sup> *Ibidem.*

<sup>49</sup> CIC. *Att.* 5,19,2.

<sup>50</sup> SEN. *contr.* 1,8,6.

Teprve ve druhém díle obsáhlé učebnice (2003, s. 15) se žákům představuje perfektum, a to v kontrastu k imperfektu: „**Indikativ perfekta** (ind. pf.) vyjadřuje v latině **děj v minulosti ukončený**; indikativ imperfekta naproti tomu vyjadřuje děj v minulosti dlouhotrvající nebo opakovaný nebo nedokončený.“ Představuje nejen perfektum vyprávěcí, ale rovnou i perfektum rezultativní: „Někdy (zejména v pasívu) má význam děje ukončeného, který svým následkem trvá až do doby přítomné.“ Jednoznačně ovšem ztotožňuje imperfektum s nedokonavým minulým časem v češtině a perfektum s minulým časem dokonavým,<sup>51</sup> což je značně zjednodušující pohled na perfektum, který může vést k nadužívání imperfekta při překladu z češtiny.

#### 4.3 *Verba docent, exempla trahunt* (KALIVODA 2013)

Mezi českými učebnicemi tvoří výjimku pouze učebnice J. Kalivody z roku 2013, jež se ovšem pro středoškolskou výuku z více důvodů nehodí.<sup>52</sup> Učebnice je velmi hutná, systematická a probírají se v ní všechny slovesné tvary během tří kapitol. Na rozdíl od výše zmíněných učebnic také neklade rovnítko mezi imperfektum a nedokonavý minulý čas a perfektum a dokonavý minulý čas: „Z hlediska významu právě vysvětlené **imperfektum** vyjadřuje minulý děj, u něhož chceme výslovně zdůraznit jeho trvání – nedokonavost, opakování, současnost s jiným dějem minulým, nebo dokonce neskutecnost.“

O dvě lekce dále uvádí všechny indikativy perfektního kmene a perfektum definuje takto: „**Indikativ perfekta** – hlavní latinský minulý čas, vyjadřující minulý děj jako celek, bez ohledu na to, zda probíhal déle nebo v jednom okamžiku; perfektum je tedy „nepříznakové“ proti imperfektu, které naopak jako „příznakové“ nedokonavý minulý čas zdůrazňuje trvání děje.“

<sup>51</sup> PECH 2003, s. 15: „České sloveso má jediný minulý čas, rozeznáváme však u něho dva slovesné vidy, které latinské sloveso nemá. Porovnáme-li tyto dva jazykové systémy, vidíme, že čeština vystihne latinské **perfektum** minulým časem **dokonavého slovesa**, latinské **imperfektum** minulým časem **nedokonavého slovesa**.“

<sup>52</sup> Viz VANÍKOVÁ et al. 2020, s. 83.



#### 4.4 *Lingua Latina Per Se Illustrata* (ØRBERG 2011)

Mnoho českých škol využívá při výuce latiny učebnici Ørbergovu,<sup>53</sup> která pracuje metodou induktivního osvojení lexika a gramatiky. Ačkoli jsou texty v ní uměle vytvořené, jejich výstavba se snaží napodobit jazyk originálních textů v co nejvyšší míře. Poměrně dlouhou dobu (18 lekcí) si sice vystačí s prezentem, později však během tří lekcí představí imperfektum (19. lekce) i perfektum (21. lekce). Imperfektum velmi ilustrativně uvádí na textu, který popisuje, co rodiče Iulius a Aemilia dělávali, když byli mladí, tedy uvede habituální užití imperfekta. Nadále se však imperfektum používá v knize střídavě, stejně jako je tomu v originálních latinských textech. Ve 21. lekci se v knize objeví perfektum, opět nejprve v typickém užití, totiž při vyprávění minulých událostí.

#### 4.5 *Cambridge Latin Course*

(CAMBRIDGE SCHOOL CLASSICS PROJECT 1998)

Nejpoužívanější anglická učebnice latiny je založena na četbě – podobně jako v učebnici Ørbergově žáci čtou texty od jednoduchých až po komplikovanější, aby po absolvování kurzu byli schopni se přesunout k textům originálním. Minulé časy uvádí *Cambridge Latin Course* velmi záhy, již v 6. lekci prvního dílu, a to zároveň třetí osobu indikativu imperfekta i perfekta, prozatím jen *-v-* perfektum, tj. žáci v této lekci rozlišují tvary s koncovkami *-bat/-bant* a tvary s koncovkami *-vit/-verunt*. Imperfektum se jim zpočátku předkládá jako ekvivalent minulého průběhového času (past progressive – „was walking“), perfektum jako ekvivalent prostého minulého času (past simple – „walked“). Samozřejmě neplatí, že latinské imperfektum odpovídá v angličtině pouze minulému průběhovému času, jedná se o zjednodušení pro anglické rodilé mluvčí, pro něž je průběhovost přirozeným a významným aspektem slovesného děje. Vyjadřování průběhovosti (vlastně současnosti s jiným minulým dějem) je jen jednou z funkcí latinského imperfekta. Ve shrnujících tabulkách na konci prvního dílu učebnice jsou pak oba časy shrnuty (s. 182): „The imperfect tense **portābam** can mean either *I was*

<sup>53</sup> Viz VANÍKOVÁ 2019a, s. 105.

*carrying* or *I used to carry* or sometimes *I began to carry*.“ a „The perfect tense **portāvī** can mean *I carried* or *I have carried*.“<sup>54</sup>

Hned v 7. lekci se objevuje *-s-* a *-u-* perfektum, a v dalších lekcích pak již volně jakákoli perfekta, přičemž v glosách po straně jsou vždy přeloženy tvary perfekt, která se objevují nově. Ve slovníčcích se ale nevyskytují slovesné stupnice a žáci pouze odhadují, od kterého slovesa dané perfektum je. Vzhledem k tomu, že jsou rodilí mluvčí z angličtiny zvyklí na nepravidelnosti v minulém čase (*went, were, ran, fought*), nijak je tyto nepravidelnosti neruší. Až ve 12. lekci (tedy poslední lekci prvního dílu pětidílné učebnice) se žáci naučí ostatní osoby perfekta a imperfekta.

Imperfektum s nápadným sufixem *-ba-* je pro studenty velmi snadno rozpoznatelné, perfektum (zejména 3. sg. a 1. pl.) je pro žáky morfologicky hůře rozeznatelné od přezentu, v jeho identifikaci jim ale pochopitelně pomáhá kontext, a zejména glosy po stranách textu, které upozorňují na perfektní kmen jednotlivých sloves. Orientaci žákům usnadňuje i fakt, že ve chvíli, kdy se probírá imperfektum a perfektum, neznají žáci ještě konjunktivy ani futurum (perfektum se jim tedy skutečně plete pouze s indikativem přezentu).

## 5 Jak přistupovat k výuce imperfekta a perfekta v latině?

Hlavním důvodem, proč se žáci imperfektum většinou učí o hodně dříve než perfektum, je zjevně skutečnost, že se tvoří od infektního (přezentního kmene) a latinské učebnice<sup>55</sup> postupují od přezentu přes všechny časy a způsoby tvořené od infektního kmene ke kmeni perfektnímu. Nezanedbatelná je rovněž formální jednoduchost imperfekta a jeho snadná rozpoznatelnost.

<sup>54</sup> V *Cambridge Latin Course* se objevují pouze minimalistická vysvětlení gramatiky (podobně jako v učebnici Øerbergově, v níž je gramatika rovněž vysvětlována jen minimalisticky, a navíc v latině); cílem totiž je, aby si žáci vystavěli svůj vlastní gramatický systém latiny na základě četby mnoha textů.

<sup>55</sup> Pro české učebnice je tento postup typický – jak už bylo zmíněno, v učebnici SEINEROVÉ se perfektum rovněž probírá až ve druhém díle, v učebnici HAKENOVÉ a kol. se probírá imperfektum již ve 2. lekci, ve 4. lekci přezens historický, perfektum ale až v 19. lekci (z celkových 40); v učebnici ŠPAŇÁRA – KETTNERA je imperfektum zařazeno v 10. lekci, perfektum ve 29. lekci (celkem 50 lekcí).

Probírat perfektum se značným odstupem po imperfektu je ovšem značně problematické hned ze dvou důvodů: prvním důvodem je, že je pro žáky dlouhou dobu imperfektum jediným slovesným časem, který znají, pevně se jim tedy zafixuje, a perfektum, s nímž se seznámí mnohem později, je pak „tím druhým“, nepreferovaným minulým časem, přičemž v latině je tomu právě naopak (viz kap. 3.2). Druhým důvodem je, že při malé hodinové dotaci, kterou latina na českých školách obvykle má,<sup>56</sup> se často probeře právě jen infektí (přezentní) kmen, k perfektnímu se již žáci nedostanou a imperfektum pak, pokud se latinou nezabývají dále na vyšším stupni studia či formou samostudia, zůstane jediným minulým časem, který znají. Pokud bychom přirovnali schopnost číst originální texty v latině k postavenému domu, pak bez znalosti perfekta nedostaví žáci ani obvodové zdi (zato však mají nezřídka již vystavěny balkóny v podobě konjunktivů přezentu a imperfekta).

Druhým důležitým bodem pro správné uchopení minulých časů v latině je neklást rovnítko mezi imperfektum a nedokonavost, resp. perfektum a dokonavost. Je pravda, že tvary indikativu imperfekta v latině mají vždy významy, které odpovídají minulému času nedokonavých sloves v češtině, je ale důležité žáky upozornit, že to nefunguje opačně, tedy že **minulý čas nedokonavých sloves v češtině nelze vždy překládat imperfektem**, viz např. děje s přesně danou dobou trvání<sup>57</sup> jako *octo fere annos imperium obtinuit* („vládl skoro osm let“), *multos annos in studium exercuit* („mnoho let studoval“). **Perfektum** je třeba představit jako **hlavní vyprávěcí minulý čas**, který je možné do češtiny překládat **dokonavě i nedokonavě**, a to zejména v závislosti na doplněních příslušného slovesa:<sup>58</sup>

16. *Ubi bibisti? / Nusquam equidem bibi.*<sup>59</sup>  
 „Kdes pil? / Nikde jsem nepil.“

<sup>56</sup> Viz VANÍKOVÁ 2019a, s. 103.

<sup>57</sup> Viz oddíl 3.1 výše.

<sup>58</sup> Následující příklady jsem použila v článku VANÍKOVÁ 2017; jsou převzaty z mé disertační práce (VANÍKOVÁ 2019b).

<sup>59</sup> PĚLAV. *Amph.* 576.

17. *Vide, quot cyathos bibimus.*<sup>60</sup>  
„Podívej, kolik jsme vypili pohárů.“
18. *Nam et familia Plutarchi ambae prognatae sumus et eandem nutricem simul bibimus et in nexu germanitatis una coaluimus.*<sup>61</sup>  
„Obě totiž pocházíme z Plútarchova rodu, pily jsme mléko jedné kojné a vyrostly jsme společně jako rodné sestry.“

Ideální tedy je zavádět oba časy zároveň, a to **v kontrastu**; pokud však pracujeme s učebnicí, která imperfektum výrazně předřazuje, pak je výhodné kontrast těchto dvou minulých časů alespoň zmínit již při probírání imperfekta a znovu na něj upozornit při uvedení perfekta. Je ovšem třeba dát pozor na vhodně zvolený příklad. O kontrastivní výklad se jako jediní ze zmiňovaných českých učebnic pokusili HAKENOVÁ a kol. (1989, s. 118), bohužel na nešťastně zvoleném příkladu:

19. *Duos filios educabam.*  
„Vychovával jsem dva syny.“
20. *Duos filios educavi.*  
„Vychoval jsem dva syny.“

Použití imperfekta ve větě *Duos filios educabam* sice není zcela vyloučeno, ale vzhledem ke kombinaci jasně specifikovaného množství předmětu s telickým slovesem v imperfektu by muselo jít o velmi specifický kontext (např. jsem pěstoun, který měl v minulosti opakovaně na starost vždy dva chlapce). Bez takového kontextu je příklad velmi zavádějící a jeho použití ve výkladu je tedy poměrně nešťastné. Stačilo by přitom vynechat konkrétní počet dětí:

21. *Liberos educabam.*  
„Vychovával jsem děti (= byl jsem vychovatelem).“<sup>62</sup>

<sup>60</sup> PLAVT. *Stich.* 706.

<sup>61</sup> APVL. *met.* 2,3,12.

<sup>62</sup> Přičemž právě na skutečný význam této věty uvedený v závorce musejí být žáci upozorněni.

nebo využít kontrast minulého telického děje a iterativity (v obou níže uvedených příkladech se jedná o iterativitu habituální), např.:

22. *Corpus eius sepelierunt.*  
„Jeho tělo pohřbili.“
23. *Romani corpora mortuorum aut cremabant aut sepeliebant.*  
„Římané těla mrtvých spalovali nebo pohřbívali.“
24. *C. Iulius Caesar et L. Calpurnius Bibulus consules Romani creati sunt.*  
„C. Iulius Caesar a L. Calpurnius Bibulis byli zvoleni římskými konzuly.“
25. *Consules Romani quotannis creabantur.*  
„Římscí konzulové byli voleni každoročně.“

Pokud tedy učitel využívá k výuce latiny učebnici, která výrazně předřazuje imperfektum, je důležité žákům zdůraznit, že se jedná o příznakový minulý čas s daleko nižší frekvencí, než s jakou se v latině vyskytuje perfektum, a u jednotlivých výskytů imperfekta komentovat společně s nimi, proč je v daném případě použito právě imperfektum. Rovněž je třeba upozornit studenty na problematické, nebo dokonce chybné příklady imperfekta v učebnicích – a takové buď vynechat, opravit (což může být obtížné, pokud ještě neznají perfektum), zkusit společně se studenty vymyslet kontext, v němž by se daná věta mohla vyskytnout, např.:<sup>63</sup>

26. *Cur stas? Vocabaris. Vocabaris, sed non festinas.*<sup>64</sup>  
„Co stojíš? Byl jsi volán! Byl jsi volán, ale nepospícháš.“

Aby byl tento příklad gramaticky správný, musí se jednat o iterativitu („byl jsi opakovaně volán“). Zatímco v češtině lze totiž použít minulý čas nedokonavého slovesa i pro jednorázové zavolání: „Volala jsem tě! / Byl jsi volán! Proč nejdeš?“, v latině by v takovém případě stálo: *Tē vocavi / vocatus es.*

<sup>63</sup> Další příklady nesprávně použitých imperfekt v latinských učebnicích viz kap. 4.

<sup>64</sup> PECH 1994, s. 61.

27. *Dictator M. Licinius Crassus milites Romanos contra Spartacum ducebat et servos superabat.*<sup>65</sup>

„Diktátor M. Licinius Crassus vedl římské vojáky proti Spartakovi a porážel otroky.“

Imperfektum *ducebat* naznačuje delší trvání Crassova tažení proti Spartakovi, ovšem na místo imperfekta *superabat* bychom i se základní znalostí dějepisu očekávali spíše perfektum *superavit*. Pokud bychom připustili, že je tu imperfektum použito záměrně,<sup>66</sup> pak musí značit opakovaná vítězství Crassa nad Spartakem, o definitivní porážce však toto souvětí nehovoří.

28. *Iam reges Romani consilium habebant, quod senatus appellabatur. Id consilium ex viris doctissimis peritissimisque constabat et postea in re publica potestatem maximam habebat. Denique principes potestatem eius minuebant.*<sup>67</sup>

„Již římscí králové měli sbor, který se nazýval senát. Tento sbor sestával z těch nejvzdělanějších a nejzkušenějších mužů, a potom za republiky měl svrchovanou moc. Nakonec císařové jeho moc zmenšovali.“

Vzhledem k tomu, že jde o umělý text, je nesnadné jednoznačně určit, zda chtěla autorka vyjádřit, že se za císařství moc senátu zmenšila (*minuerunt*) nebo že ji jednotliví císařové postupně umenšovali (*minuebant*). Spojení inherentně telické fráze (*minuerunt*) s *denique* by samozřejmě implikovalo dosažení konečné fáze. *Denique* ale může být použito pro strukturování diskurzu a označení třetí fáze (císařství), během níž byla moc senátu postupně umenšována.

Na základě takových rozborů lze představit žákům imperfektum i perfektum tak, jak se v latině skutečně používá. Správné pochopení fungování perfekta a imperfekta v latině totiž může vést k lepšímu porozumění latinských textům, ale také k zvědomění různých způsobů vyjadřování aspektu v jazycích.

<sup>65</sup> SEINEROVÁ 2000, s. 46.

<sup>66</sup> V této učebnici je ovšem imperfektum pro jednorázové telické děje použito mnohokrát, velmi pravděpodobně se tedy jedná spíše o nesprávné použití imperfekta pro popis finální porážky Spartakových vojsk Crassem.

<sup>67</sup> SEINEROVÁ 2000, s. 76.

## 6 Shrnutí

Latinské perfektum je hlavní latinský vyprávěcí čas, jehož výskyt v originálních latinských textech je násobně častější než výskyt imperfekt. Imperfektum je příznakový minulý čas, nejčastěji s habituálním, iterativním, někdy progresivním významem. Přesto se ve všech českých učebnicích latiny<sup>68</sup> perfektum probírá až výrazně později než imperfektum.

Zkušenosti s výukou podle učebnice *Cambridge Latin Course* a Øerbergovy učebnice *Lingua Latina Per Se Illustrata* přitom ukazují, že žáci nemají větší problémy se zavedením imperfekta a perfekta současně, resp. velmi brzy po sobě. Minimálně zpočátku přitom není důležitá schopnost perfektum aktivně vytvářet, ale schopnost žáků rozpoznat, že jde o perfektum, a odhadnout, od jakého slovesa může konkrétní perfektum být. Je pochopitelně výhodné, když žáci znají celé slovesné stupnice, a mají tak propojen infektní a perfektní kmen slovesa, není to však bezpodmínečně nutné a je možné vždy upozornit na nepravidelný perfektní kmen v okamžiku, kdy se v učebních materiálech či textech vyskytne, ať už formou glosy v učebnici nebo slovního komentáře při práci v hodině.

Vzhledem k opačnému markování aspektové opozice v češtině a v latině (viz odd. 3.1) je skutečně důležité, aby si žáci zvykli na perfektum jako hlavní vyprávěcí čas, který ovšem nemá jednoznačně daný překlad do češtiny, a na imperfektum jako na minulý čas s různými významy, který se do češtiny překládá výhradně nedokonavým minulým časem. Na základě četby vhodně vybraných originálních vět a textů je možné postupně seznamovat žáky s různými významy imperfekta, a zvyšovat tak jejich pochopení problematiky aspektu, které jim usnadní i orientaci ve slovesných systémech dalších jazyků.

---

<sup>68</sup> S výjimkou učebnice Kalivodovy.

## Literatura

- AGRELL, S. *Aspektänderung und Aktionsartbildung beim polnischen Zeitwort: ein Beitrag zum Studium der indogermanischen Präverbia und ihrer Bedeutungsfunktionen*. Lund: Lunds Universitets Årsskrift, Ny följd, Första afdelningen: Teologi, juridik och humanistika ämnen, IV, Nr. 2. C.W.K. Gleerup, 1908.
- BERTINETTO, P. M. – DELFITTO, D. Aspect vs. Actionality: Why they should be kept apart. In DAHL, Ö. (ed.), *Tense and Aspect in the Languages of Europe*, s. 189–226. Berlin – New York: Mouton de Gruyter 2000.
- COMRIE, B. *Aspect. An Introduction to the Study of Verbal Aspect and Related Problems*. Cambridge: Cambridge University Press 1976.
- CzechEncy – Nový encyklopedický slovník češtiny* [online]. Brno: Masarykova univerzita, 2012–2020 [cit. 8. 2. 2021]. Dostupné z: <https://www.czechency.org>
- ČERNÝ, J. O vzniku a vývoji gramatických kategorií. *Slovo a slovesnost* 31, 3, 1970, s. 207–222.
- Encyklopedický slovník češtiny*, KARLÍK, Petr – NEKULA, Marek – PLESKALOVÁ, Jana (eds.). Praha: Nakladatelství Lidové noviny 2002.
- FRIEDRICH, P. On aspect theory and Homeric aspect. *International Journal of American Linguistics* 40, 4/2, Memoir 28, 1974, s. 1–44.
- HAVERLING, G. *On -sco verbs, Prefixes and Semantic Functions*. Göteborg: Acta Universitatis Gothoburgensis 2000.
- HAVERLING, G. Actionality, tense, and viewpoint. In BALDI, P. – CUZZOLIN, P. (eds.), *New Perspectives of Historical Latin Syntax*, s. 277–523. Berlin: Mouton de Gruyter 2010.
- HEWSON, J. – BUBENIK, V. *Tense and Aspect in Indo-European Languages. Theory, Typology, Diachrony*. Amsterdam – Philadelphia: John Benjamins Publishing Company 1997.
- LEHEČKOVÁ, E. *Teličnost a skalárnost deadjektivních sloves v češtině*. Univerzita Karlova. Disertační práce 2011.
- LEUMANN, M. – HOFMANN, J. B. – SZANTYR, A. *Lateinische Grammatik, Band II: Syntax und Stylistik*. München: Beck 1965.
- MEILLET, A. De l'expression de l'aoriste en latin, *Revue de Philologie* 21, 1897, s. 81–90.
- NÜBLER, N. Způsob slovesného děje. In KARLÍK, Petr – NEKULA, Marek – PLESKALOVÁ, Jana (eds.), *CzechEncy - Nový encyklopedický slovník češtiny*. 2017.



- URL: [https://www.czechency.org/slovník/ZPŮSOB SLOVESNÉHO DĚJE](https://www.czechency.org/slovník/ZPŮSOB_SLOVESNÉHO_DĚJE) [cit. 8. 2. 2021]
- OLDSJÖ, F. *Tense and Aspect in Caesar's Narrative*. Uppsala: Acta Universitatis Upsaliensis, Studia Latina Upsaliensia 26 2001.
- PANHUIS, D. *Gramatika latiny*. Přeložila L. Pultrová. Praha: Academia 2014.
- PINKSTER, H. *Oxford Latin Syntax. Vol. 1 The Simple Clause*. Oxford: Oxford University Press 2015.
- SERBAT, G. Das Präsens im lateinischen Tempussystem, *Zeitschrift für vergleichende Sprachforschung* 90, 1/2, 1975, s. 200–221.
- SERBAT, G. Les temps du verbe en latin, *Revue des études latines* 54, 1976, s. 308–352.
- VANÍKOVÁ, M. Kompozicionální aspekt v latině. *Auriga – ZJKF* 59/1, 2017, s. 7–32.
- VANÍKOVÁ, M. Současný stav výuky latiny v ČR. *Auriga – ZJKF* 61/2, 2019a, s. 97–108.
- VANÍKOVÁ, M. *Prefix ex- u latinských sloves a jeho aspektová funkce*. Praha: Univerzita Karlova, disertační práce 2019b.
- VANÍKOVÁ, M. et al. Analýza učebnic latiny dostupných na českém trhu. *Auriga – ZJKF* 62/2, 2020, s. 69–86.
- VAN ISEGHEM, A. F. *De institutione grammatica libri duo, quibus continentur Latinae linguae syntaxis, prosodia, metrica, cum appendice de epistolis*. Gandavi: Poelman 1832.
- VAŘEKOVÁ, J. *Slovesný vid v řečtině (se zaměřením na problematiku futura)*. Praha: Univerzita Karlova v Praze, diplomová práce 2007.
- VENDLER, Z. Verbs and Times. *Philosophical Review* 56, 1957, s. 143–160.

#### Učebnice

- CAMBRIDGE SCHOOL CLASSICS PROJECT. *Cambridge Latin Course*, 4th edition. Cambridge: Cambridge University Press 1998.
- HAKENOVÁ, A. *Latina pro gymnázia: dvouletý nepovinný kurs*. Praha: SPN 1989.
- KALIVODA, J. *Verba docent, exempla trahunt. Učebnice latiny pro samostatné studium na základě latinských citátů, živých slov a rčení*. Praha: Karolinum 2013.
- ØRBERG, H. *Lingua Latina Per Se Illustrata*. Focus Publishing/R. Pullins Company 2011.
- PECH, J. *Latina pro gymnázia I*. Praha: Leda 2010, 5. vydání.
- PECH, J. *Latina pro gymnázia II*. Praha: Leda 2003, 2. vydání.

SEINEROVÁ, V. *Latina pro střední školy, především gymnázia, I. část*. Praha: Fortuna 2009, 3. vydání.

SEINEROVÁ, V. *Latina pro střední školy, především gymnázia, II. část*. Praha: Fortuna 2010. 2. vydání.

ŠPAŇÁR, J. – KETTNER, E. *Latina pro I. – III. ročník středních všeobecně vzdělávacích škol*. Praha: SPN 1965.

Mgr. Martina Vaníková, Ph. D., Ústav řeckých a latinských studií, nám. J. Palacha 2,  
116 38 Praha 1.

[martina.vanikova@ff.cuni.cz](mailto:martina.vanikova@ff.cuni.cz)

RECENZE / CENSURAE LIBRORVM





WIDUKIND Z CORVEY, *Dějiny Sasů*. Edice, předmluva, poznámky a překlad z latinského originálu *Res gestae saxonicae sive annalium libri tres* JAKUB IZDNÝ A KATEŘINA SPURNÁ. Memoria medii aevi 23. Praha: Argo 2016. 208 s.

Kniha představuje komentovaný překlad spisu *Res gestae saxonicae sive annalium libri tres* neboli *Činy Sasů aneb tři knihy dějin* saského mnicha z 10. století Widukinda z Corvey. Překlada i sepsání odborné předmluvy a poznámkového aparátu se ujali Jakub Izdný a Kateřina Spurná, absolventi Filozofické fakulty Univerzity Karlovy. Historik Jakub Izdný se dlouhodobě zabývá dějinami střední Evropy v 9.–11. století a působí na Ústavu českých dějin FF UK. Kateřina Spurná, slovanská a latinská filoložka a odbornice na staroslověnské, církevněslovanské a latinské církevní literární památky, působí v Knihovně Národního muzea.

Widukindovo dílo, známé také jako *Widukindova kronika*, sleduje dějiny Sasů od jejich mytických počátků až do smrti Oty I. Velikého v roce 973. Toho roku patrně vznikla i poslední redakce textu. Nejobsírněji se dílo věnuje obdobím vlády Jindřicha I. Ptáčníka a Oty I. Velikého, k nimž také v mnoha případech představuje jediný dochovaný pramen. Kniha předkládá verzi textu, která vyšla roku 1935 v rámci poslední edice *Monumenta Germaniae Historica* (řada *Scriptores Rerum Germanicarum*) a jež v sobě sjednocuje všechny tři základní dochované redakce kroniky, obsahuje tedy i věnování abatysi quedlinburského kláštera, princezně Matyldě, a pasáže, které byly z pozdějších redakcí Widukindova textu vyškrtnuty, například příběh o arcibiskupu Hattovi.

Kniha je rozčleněna na tři hlavní části: na kritickou předmluvu, samotný překlad a rozsáhlý poznámkový aparát. Dále obsahuje neméně rozsáhlou bibliografii a četné přílohy jak obrázkové, tak textové, které čtenáři usnadňují porozumění textu, a jmenný a místní rejstřík. Kritická předmluva je rozdělena do několika menších kapitol, pojednávajících o historickém a společenském kontextu vzniku Widukindovy kroniky, o osobě autora samotného a o procesu vzniku kroniky, jakož i o jazyku, kterým je kronika psána. Badatelé vyhradili jednu zvláštní kapitolku i vztahu mezi Widukindovou kronikou a Čechami, protože díky svým zprávám o svatém Václavovi a Boleslavovi představuje důležitý pramen i pro nejstarší české dějiny. Jádrem knihy, překlad latinského textu, je koncipováno po vzoru pozdějších

opisů Widukindova textu, jejichž strukturu – dělení na tři knihy a menší kapitoly – převzali prakticky všichni moderní editoři.

Autoři ve své odborné předmluvě řeší primárně otázku autenticity Widukindova vyprávění, tedy do jaké míry je možno jím podaným informacím věřit, a jakým způsobem by měl historik s takovým typem pramene pracovat, aby z něj vytěžil co nejvíce relevantních poznatků. Ptají se tak především po okolnostech vzniku kroniky, jež vyplývaly jednak ze skutečnosti, že se jednalo o objednávku dvora, ale zároveň i z Widukindových osobních zájmů, když tvořil verzi pro klášter Corvey, a pátrají rovněž po literárním záměru jejího autora. Inspirují se přitom závěry německých historiků a zejména výzkumem Helmuta Beumanna. Skrze analýzu díla se snaží rozklíčovat Widukindovu mentalitu a názory a s pomocí ostatních dobových pramenů rekonstruovat i jeho životní dráhu a způsob, jakým mohl být s popisovanými událostmi konfrontován, i důvody jejich výběru. Uvádějí, že ačkoliv mohl být několika významným okamžikům přítomen, strávil Widukind většinu života v klauzuře a čerpal zejména z výpovědí svých současníků. Na základě Widukindových názorů a preferencí, jakými bylo například jeho nepřátelské stanovisko vůči gorzské reformě, označují autoři Widukinda za konzervativního benediktina, který se však aktivně zajímal o společenské dění a po vzoru svých antických předloh, mezi něž patřil především Sallustius, dokázal střízlivě a s rozvahou hodnotit činy a osudy jednotlivých politických aktérů.

Mnoho z výzkumných otázek obou autorů má až interdisciplinární přesah, což vyplývá zejména z jejich ochoty chápat Widukindovu kroniku nejen jako historiografické, nýbrž i jako literární dílo. Autoři zkoumají Widukindův literární styl i vlivy, které na něj působily: kromě Sallustia zmiňují také Vergilia, Cicerona a další. Zabývají se rovněž literárními formami, jichž pro své vyprávění využíval – identifikují v něm například prvky folklóru, hrdinské epiky, či dokonce anekdoty, což uvádějí do souvislostí se společenským děním jeho doby a s prostředím, ve kterém se pohyboval. Upozorňují na Widukindovu originalitu v barvitém popisu bitev či na jeho umění vystupňovat dramatičnost děje, stejně jako na zažité tradice a topoi, ze kterých Widukind vycházel. V dlouhé pasáži autoři rozebírají i specifika Widukindovy latiny: upozorňují na její odchylky oproti klasické normě a oproti latině Widukindových

současníků a snaží se osvětlit pojmy, které se ve Widukindově kronice vyskytují, a to zejména z oblasti právní a správní.

Dobře zvládnutou práci s latinou, která z této pasáže vysvítá, potvrzuje i překlad, tvořící stěžejní část knihy. O jeho kvalitě svědčí nejen použití moderního čtivého jazyka, nezanedbávajícího ani estetickou stránku textu, ale i bohatý poznámkový aparát, detailně vysvětlující veškeré důležité jazykové i faktografické jevy. To, že jsou poznámky relevantní a zasluhují pozornost, dosvědčuje množství odborné, převážně zahraniční literatury, na jejíž komparaci jsou založeny. Vzhledem k obtížnosti a často i několika možným rovinám výkladu Widukindova textu je snad jen škoda, že se poznámky nevyskytují už rovnou v textu formou poznámek pod čarou, což by práci s nimi značně ulehčilo. Ze stejného důvodu je rovněž otázkou, jestli by nebylo vhodné, aby edice obsahovala i latinskou verzi textu. Je však třeba podotknout, že by to odporovalo celkovému konceptu edice *Memoria medii aevi*, která cílí i na neodbornou veřejnost.

Na závěr nezbyvá než konstatovat, že *Dějiny Sasů* představují zdařilé vydání Widukindova díla v českém znění a úspěšně zaplňují bílé místo mezi českými pramennými edicemi. Jejich přínos je o to významnější, že se jedná o překlad díla, které obsahuje důležité reminiscence na české prostředí.

Zuzana Smetanová (Praha)

RICHARD J. EVANS, *Na obranu historie*. Edice *Historické myšlení*, sv. 80; přeložila ZUZANA KROTOVYCHOVÁ. Praha: Argo 2019. 300 s.

Otištění recenze této knihy ve *Zprávách Jednoty klasických filologů* si nejspíše zasluhuje kratší obhajobu. Koneckonců Evans (od roku 2012 sir Richard Evans) není historik starověku, jádrem jeho zájmu jsou německé dějiny 19. a 20. století. Nepřekvapuje, že příklady pro svou knihu čerpá spíše z dob, jež jsou mu badatelsky blízké, a že tedy jeho kniha zmínkami o starověku (a středověku) není právě přecpaná.<sup>1</sup> To však neznamená, že by nemohla být pro historiky starověku zajímavá. Před několika lety jsem s potěšením přečetl anglický originál<sup>2</sup> a litoval jsem, že nejspíš nikdy nebude přeložen do češtiny. Pro jednu mě můj omyl velmi příjemně překvapil.

Jaký je tedy obsah recenzované knihy? Ve stručném úvodu (s. 9–19 překladu) je představen její cíl: přispět do debaty mezi historiky a postmodernisty o povaze objektivního vědění, historické pravdy a hranice mezi historií a fikcí. První kapitola (s. 21–43) pojednává o dějinách dějepisectví od Rankeho do počátku 80. let 20. století, s pochopitelným důrazem na teorii a praxi v Británii, USA a západní Evropě (o stavu za železnou oponou nenajdeme v kapitole ani slova). V následujícím oddílu (s. 45–67) se sir Richard věnuje prastaré otázce, zda je historie vědou, nebo spíše uměním, poté (s. 69–89) se věnuje problematice definice historického faktu a jeho používání historiky. Následuje diskuse o mnohovýznamovosti historiografických textů a dějnotvorných možnostech diskursu: sir Richard dokládá, že minulost je interpretovatelná jen do určité míry a že některé interpretace je nutno odmítnout jako ahistorické (s. 91–110). Poté se věnuje otázce kauzality a zachycení plynutí času v historických pracích (s. 111–134). Šestá kapitola (s. 135–156) pojednává

<sup>1</sup> Se smíšenými pocity čteme větu: „Dokonce i v dějinách středověku a starověku stále existuje mnoho nových věcí k objevení“ (s. 47) nebo kritiku knihy MARTIN BERNAL, *Black Athena: The Afroasiatic Roots of Ancient Civilization*, I–II, New Brunswick: Rutgers University Press, 1989–1993 (sv. III vyšel tamtéž r. 2006), na s. 180. S radostí vidíme citaci Arnalda Momigliana na s. 82–83 nebo zmínky o Mommsenově *CIL* na s. 96 (kde by místo „inskripcí“ bylo jistě lepší „nápisů“). S nevírou pak čteme větu (s. 149): „skutečností zůstává, že příspěvky německých historiků k dějinám jiných zemí byly v posledních desetiletích zanedbatelné.“

<sup>2</sup> RICHARD J. EVANS, *In Defence of History*, London: Granta Books 1997.



o možných tematických zaměřeních psaní dějin, od dějin politiky přes sociální a ekonomickou historii po dějiny myšlení. Nato (s. 157–181) se sir Richard věnuje vztahu historiků k politické situaci, v jaké tvoří, a konečně (s. 183–205) věčné otázce objektivity historického bádání. Překlad navíc obsahuje i obšírný doslov z roku 2000 (s. 207–254), v němž se autor vypořádává s kritikami (a kritiky) své knihy.

Rád bych uvedl ještě pár poznámek o Evansově stylu. Díky častému používání konkrétních příkladů je kniha velmi čtivá, sympatické jsou i autorovy opakované výzvy k větší toleranci nebo pokoře (zejm. s. 67, 77–78, 150–151, 164). Místy však sir Richard paradoxně upadá do přehnaně kritického tónu, zvláště vůči radikálně skeptickým postmodernistům odmítajícím rozdíl mezi pravdou a fikcí nebo koncept historického času a obhajujícím neomezenou interpretovatelnost (zejm. s. 99–100, 119–120, 132, 176–178, 191–193, 196, 204–205), do menší míry i proti konzervativně smýšlejícím historikům vyjadřujícím nezájem o dějiny obyčejných lidí, každodennosti nebo třetího světa (zejm. s. 117–118, 136, 147–148, 172–173). Sir Richard zkrátka neváhá kritizovat ostatní za nedostatečnou znalost rozmanitosti historického bádání, ale sám se nijak nezdráhá pranýřovat postupy, s nimiž nesouhlasí. Ukázka citovaná níže je toho hezkým příkladem.

Podívejme se krátce na kvalitu překladu. Překladatelce se podařilo se s Evansovou ne právě jednoduchou angličtinou vyrovnat se ctí, jako v každém lidském díle se však i v tomto objeví chyby. V hodnocení řady *History of Parliament* (s. 36, odpovídající s. 35 originálu) došlo k záměně zkratk *MP* (poslanec) a *PM* (premiér):

...and producing that great white elephant of twentieth-century British historical scholarship, the huge (and hugely expensive) multi-volume *History of Parliament*, a compilation which amounts in the end to little more than a minutely researched biographical dictionary of MPs through the ages; flattering to MPs, which is no doubt why they subsidize it, but of little influence in advancing historical understanding in a larger sense.

Vznikl tak také onen velký bílý slon<sup>3</sup> britské historické vědy 20. století, obrovská (a ohromně drahá), několikasvazková práce *History of Parliament*, kompilace, která nakonec není ničím víc než na podrobném výzkumu založeným biografickým slovníkem předsedů vlád v dějinách; lichotí sice premiérům (nepochybně proto na ni také finančně přispěli), má však jen málo čím přispět k obohacení historického porozumění v širším smyslu.

Jakkoli mohou zájemci o starověk historikům novověku jen tiše závidět hojnost materiálu, pouhý biografický slovník britských premiérů by na vytvoření několikasvazkové řady nejspíše nestačil.

Problematický je též překlad *labour history* (s. 160–161, odpovídající s. 196 originálu) slovy „labouristická historie“. Věcně by byly vhodnější „dějiny dělnictva“ nebo „dějiny pracující třídy“, to by však vedlo ke stylisticky problematickému opakování, jak ukáže následující ukázka:

The Foucauldian linkage of power and knowledge went together in the 1970s and above all in the 1980s with the rise of explicitly politically committed forms of historical writing and research. The model for these was labour history, which had developed out of the socialist movement in the nineteenth century and was written explicitly from the point of view of the industrial working class. Labour historians sought to recover the history of workers and their organizations as a means of strengthening their class-consciousness and political commitment in the present and their hope of eventual triumph in the future ... Labour history was thus a matter of recovering precursors of present-day socialist and labour organizations and charting the rise of the movement up to the

<sup>3</sup> Anglická fráze je nesnadno převoditelná. Podle anglické wikipedie (heslo „White elephant gift exchange“, přístup 12. ledna 2021): „The term *white elephant* refers to an extravagant, impractical gift that cannot be easily disposed of. The phrase is said to come from the historic practice of the King of Siam (now Thailand) giving rare albino elephants to courtiers who had displeased him, so that they might be ruined by the animals' upkeep costs.“ Český „Otesánek“ by tu možná posloužil lépe, tím by ovšem zmizel odkaz na bílou barvu Evansem kritizované ediční řady.

present, from which its further rise was implicitly extrapolated into an imagined, triumphal future.

Foucaultovské propojení moci a vědění se v 70. a mnohem více v 80. letech 20. století hodilo vzestupu<sup>4</sup> otevřeně politicky zaměřených forem dějepisectví a historického bádání. Jejich vzorem byly labouristické dějiny, které se vyvinuly ze socialistického hnutí 19. století a byly psány explicitně z pohledu pracující třídy v průmyslovém odvětví. Labouristictví historikové se snažili zaznamenat historii dělníků a jejich organizací jako prostředek k posílení jejich třídního uvědomění a politické loajality<sup>5</sup> v současnosti a jejich naděje v konečné vítězství v budoucnosti ... V labouristických dějinách šlo tedy o zaznamenání předchůdců současných socialistických a dělnických organizací a o vylíčení vzestupu tohoto hnutí až do současnosti, s implicitním předpokladem jeho dalšího růstu až k domnělé vítězné budoucnosti.

Jak vidno, i v případech, kdy překlad budí jisté pochyby, není pochopení hlavního směru autorových myšlenek zásadně ohroženo.

Přes drobné nedostatky je kniha výborným úvodem do teorie historického poznání a psaní o dějinách – do roku 1997. Českým odborníkům na teorii literatury bude nepochybně připadat zastaralá, ani oni by ji však neměli pomínout, neboť jde bezesporu o jednu z nejlepších prací o teorii historiografie, kterou sepsal profesionální historik. Z téhož důvodu – a to je hlavní pohnutka, která mě vedla k napsání této recenze – lze knihu vřele doporučit i studentům historie, včetně studentů dějin starověku.

*Pavel Nývlt (Praha)*

---

<sup>4</sup> Možná spíše „šlo ruku v ruce se vzestupem“.

<sup>5</sup> Možná spíše „politické angažovanosti“.



AVRIGA  
(ZJKF)  
LXIII/1 2021

## OBSAH SVAZKU / CONSPECTVS VOLVMINIS

### ČLÁNKY / COMMENTATIONES

MICHAL CTIBOR / Poznámky k latinským větám vedlejším II: Jak klasifikovat vedlejší věty se spojkou *ut* po slovese *facio*? (On Latin Dependent Clauses II: How to Classify Subordinate Clauses with *ut* that Depend on *facio*?) ..... 9

DRAHOMÍRA TESAŘOVÁ / Přínos *Aula Cornelia Celsa* k tvoření latinské lékařské terminologie (The Contribution of Aulus Cornelius Celsus to the Creation of Latin Medical Terminology) ..... 21

KAREL ZOUBEK / Platónovo vyobrazení postavy *Odyssea* v *Érově* mýtu (The Figure of Odysseus in Plato) ..... 41

### DIDAKTIKA / DIDACTICA

MARTINA VANÍKOVÁ / Imperfektum a perfektum ve školní výuce (Teaching Latin Perfect and Imperfect Tense) ..... 79

### RECENZE / CENSURAE LIBRORVM

WIDUKIND Z CORVEY, *Dějiny Sasů*. Edice, předmluva, poznámky a překlad z latinského originálu *Res gestae saxonicae sive annalium libri tres* JAKUB IZDNÝ a KATEŘINA SPURNÁ. *Memoria medii aevi* 23. Praha: Argo 2016. (ZUZANA SMETANOVÁ) ..... 109

RICHARD J. EVANS, *Na obranu historie*. Edice *Historické myšlení*, sv. 80; přeložila ZUZANA KROTOVYCHOVÁ. Praha: Argo 2019 (PAVEL NÝVLIT) ..... 112

**A V R I G A**  
(ZPRÁVY JEDNOTY KLASICKÝCH FILOLOGŮ)  
**LXIII/I (2021)**

Vydává Jednota klasických filologů.

Redakční rada:

Michal Ctibor (editor),

Dagmar Muchnová a Jan Souček (výkonní redaktori),

Lucie Pultrová, Lenka Jiroušková, Jan Kalivoda, Jana Keparťová, Ivana Koucká,

Matěj Novotný, Daniel Škoviera †, Jiří Šubrt a Lenka Vacinová (členové).

Adresa redakce: AVRIGA – ZJKF,

Ústav řeckých a latinských studií FF UK,

Celetná 20, CZ-116 42 Praha 1, e-mail: [auriga@ff.cuni.cz](mailto:auriga@ff.cuni.cz)

Obálka a grafická úprava Markéta Jelenová

Sazba Robert Konopásek

Tisk tiskárna Nakladatelství Karolinum,

Pacovská 350, 140 24 Praha 4

Vydání první. Náklad 220 výtisků. Vychází dvakrát ročně. 120 stran.

ISSN 1211-3379

